

BEVEZETŐ SOROK A MAGYAR MŰVÉSZET SZÉKESFEHÉRVÁRI SZÁMÁHOZ

Büszke örömmel bocsátom útjára e füzetet, melynek célja szülőföldem, a kormány és polgártársaim bizalmából vezetésem alatt álló Székesfehérvár művészeti történetének ismertetése.

Az egykori európai dinasztiák között a leghatalmasabbak egyikének, a magyar Árpád-ház székesvárosának története elevenedik meg művészeti emlékeiben előtűnik. Közel ezer év szellemtörténete vonul el szemünk előtt, látjuk a dicső, magyar műveltséget, nemzetet, államot teremtő mult fenmaradt, töredékeiben is remek képét, átéli lelkünk újból ellenségek gyilkos pusztítását, a magyar vér szörnyű folyását, a nyomort, könny- és fájdalomtengert, a sok százados magyar tragédiát, átérezzük újból és újból a nemzetével együtt lesújtott magyar koronázó város polgárságának szenvedéseit...

...és ma szeretett polgártársaim élén bizakodó szívvel látom a lebíráhatatlan magyar lelkierőnek újra élni, építeni, alkotni vágyódását, az új sorakozást az új előretéréshez.

Ezeréves történetünk tanulsága biztos alapja újabb ezer évek magyar történetének. Nemzetünk, városunk hű szolgálatában küzdésre kemény akarattal elszántan, az isteni gondviselésbe vetett hittel szívünkben, nagyjaink, hőseink példaadó, felejthetetlen emlékeivel lelkünkben, igazunk tudatában készítjük elő az ősrégi magyar koronázó város újabb fényét, kikényszerítjük ellenséges, pokoli szándékkal szemben a dicsőséges nemzeti jövőt.

Magyar testvérek! Ti külföldi jó Barátaink, akik elé e füzetünk a világ bármely részén kerül, kérünk, olvassátok, nézzétek ezt jóakaró figyelemmel s ha megtettétek, remélem és hiszem azt, hogy fölkerestek minket, városunkba jöttök. Magyar lelket találtok falaink között, barátokat a jó szándékkal jövőknek, sok-sok tanulságos látnivalót, művészi értéket azoknak, akik látni, a szépben gyönyörködni tudnak. És szívből köszönet e mű munkatársainak. Tudom, érzem, minden soruk, egész munkájuk városunk iránt való önzetlen szeretetből, magyar lélekből fakadt.

Az 1930. Szent Imre év október havában

GRÓF SZÉCHENYI VIKTOR

SZÉKESFEHÉRVÁR CÍMERE I. LIPÓT 1705-I SZABADSÁGLEVELÉN

KÁROLY KIRÁLY-TÉR (VÁROSHÁZ-TÉR)

A VÁROSHÁZA ÉPÜLETCSOPORTJA

A VÁROSHÁZA (épült 1750-ban) KAPUJA. A két szobor közül az egyik az Igazságosságot, a másik a Bölcseséget jelképezi

BELVÁROSI PLÉBÁNIA-ÉPÜLET ÉS A VÁROSI LEÁNYLÍCEUM

KÁROLY KIRÁLY-TÉR

A PÜSPÖKI PALOTA

PÁSZTOR JÁNOS-HIRISCH REZSŐ: A VILÁGHÁBORÚBAN ELESETT HŐSEINK EMLÉKMŰE

A KIRÁLYI ALBA LELKE

Minden városnak más a karaktere. Ez a karakter rápatinásodik a házakra, kirajzolódik az utcákra, beleég a lelkekbe. Vannak városok, melyek tele vannak vidám házakkal, melyeknek ablakaiból az élet mosolyog az utcákra. Vannak szigorú, zárkózott városok. Itt az előkelőség zománca ömlik el az utcákon. Vannak zsörtölődő városok is, melyekben a legbékésebb ember is ingerlékeny lesz.

A városok karakterét napjainkban a rohanó élet meglehetősen elszíntelenítette. Ahány ház, annyi karakter. Ahány ember, annyi lélek. Ahány lélek, annyi külön világ. Palotában, gunyhóban, ridég bérkaszárnnyában, nedves pincelakásban, napsugaras villában, penészes tömlőcében, zajos vendéfgodóban, fehér zárdocellában, tömjénillatú templomban más-más lélek lakik. Egyik házból dal, kacagás, a másiktól sóhaj és hangos zokogás hallatszik. Az egyikben zsolozsmát rebegnek, a másikkban káromkodnak. Az egyikben poharak csengenek, a másikkra csend borul, mint a kihűlt szívre a sír.

A városok lelkét a jazz-band akkordjai, az autók túlkölése, az élet vásári zajába folyton rohanó emberek között nem lehet megtalálni. Ehhez egy csendes, magasan fekvő pont kell. Ilyen perspektívikus pontja minden városnak van. Budapesté az Erzsébet kilátó. Salzburgé a Gaisberg, Nápolyé a kikötőben lehorgonyzott hajó, Granadáé az Alhambra bástyája, Konstantinápolyé az Aja-Sophia kupolája, Rómáé a Capitolium, Székesfehérváré a Szent Donát-kápolna. Ha ennek a falához állva nézünk a város felé, úgy tűnik fel, mintha egy largeur historique terület el előttünk. Nagy idők nagy lelke imbolyog a Sárrét ingoványában. A letűnt világok felséges melanchóliája lebeg a párás levegőben. Századok lehellete száll felénk erről a végtelennek látszó rónaságról.

Most mosolyog az élet ezen a síkságon. Valamikor azonban a mocsárgáz mérges parányai páráztak a levegőben. Ez a puha,

feneketlen sár avatta ezt a vidéket történelmi helyé. Ez az áthatolhatatlan sár-tenger volt a székesfehérvári vár le nem rombolható sziklafala. Most már betakarta az idő humusza és kiszőlődött barázdáiból a kultúra zöld szőnyege, de azért még mindig rajta van a régmúlt idők kozmikus lehellete. Mikor a fűszálakon a hajnal hús harmata párolog, úgy tűnik fel, mintha a történelmi Fehérvár lelke imbolyogna a Sárrét felett.

Most a várost minden oldalról utak övezik. Valamikor csak két irányból lehetett megközelíteni: Buda és Veszprém felől. A budai út a budai kapuhoz, a veszprémi a palotai kapuhoz vezetett. Az újítás szelleme leterítelte Fehérvár lelkéről ezt a két őrtálló kaput. A helyüket jelölő emléktábla mint befordadt seb hirdeti a nagy idők tanuinak helyét.

A kapukon kívül telepedtek le a jó Isten legközvetlenebb munkatársai, a földművesek. Ezek a német nevű, de magyar szívű emberek oszják ki azt a kenyeret, melyet az Úr a városnak szánt. Ezek még ma is nem a városba, hanem a várba mennek ügyesbajos dolgaiknak elintézésére. Ezek őseinek a bölcsője Szent István országának a határán kívül ringott, de lelkük a vérrel és verejtékkel öntözött magyar földben gyökeret. Megmaradt a német nevűk, de magyarrá lett a nyelvük és a szívük.

A régi város igazi arculata a kapukon belül rajzolódik ki. Sajnos, ez a régi arculat szemmel nem látható. A régi Fehérvár lelke a föld alatt piheg. Rárakodott a homok, ránehezedtek a későbbben épült házak, ráborult a feledés szemfödője. A fenmaradt hatalmas gránitoszlopok, a finom faragású iratos kövek, a múzeumban őrzött képek azt sejtetik, hogy az Árpád-kori Fehérvár lelke fényes, ragyogó, nemzeti lélek volt. Azzá tette Szent István palotája, a Nagy Boldogasszony bazilikája, az itt őrzött szent korona és a nemzeti királyok itt porladó csonjtja. Itt tették a felkent királyok fejére Szent István koronáját. Itt tartott tör-

vénynapokat a szent király. Itt hirdették ki az aranybullát. Itt ringott a bölcsője a királyi hercegeknek. Ide hozták utolsó nyugovóra a koronás fők kihűlt tetemeit. Az idő elpusztította ezen történelmi események emlékeit, de az Árpád-kori patinát Székesfehérvár lelkületéről letörölni nem tudta. A romokból is kiárad a kor lelke.

Az Árpádok Fehérvárra romokból szőtt szemfedőt borított a törökküldés. A török elpusztította a keresztény kultúra alkotásait, a nagyobb szabású muzulmán kultúra létesítésére azonban a megszállott területet ingatagnak tartotta. Egy pár mecset, néhány karcsú mináret hirdette a megszállás 150 esztendeje alatt, hogy a török félhold Szent István városán is diadalmaskodott. A mohamedán veres azonban szinte nyom nélkül tűnt el Fehérvár lelkületéről. A történelemből tudjuk, hogy volt, de nyomait alig találjuk. Nincs egy név, nincs épület, mely tanúsítja, hogy itt valaha törökök jártak. A török kultúra csak sebhelyeket hagyott Fehérvár lelkén.

Míg hazánk a törökkel viaskodott, azalatt nyugaton az életnek új stílusa keletkezett. Míg nálunk a hazait védő csaták vérrózsái nyíltak, addig nyugaton a barokk stílus bontogatta szárnyait. A megtermékenyült emberi fantázia nem fért el a román templomok hajóiban, a csúcsíves épületek félhomályában, a renaissance épületek hideg márványal között.

Mikor nálunk a fegyverek zaja elült s a romok eltakarítása megkezdődött, az új templomok és paloták szintén az új építő stílusban, barokk szellemben épültek.

Egy város épületei a kor lelkének térben való vetületei. Mikor a Donákipolna mellől rásiek tekintetünk Székesfehérvárra, lehetetlen nem éreznünk a barokk kor lehelletét. A gazdag tagozatú 5 templomtorony, a városház és Zichy-ház gyönyörű kapui a tanuk, hogy kelet elvonulása után szinte lázas sietséggel nyomult városunkba a nyugati kultúra.

A barokk kultúra azonban lassankint elfajzott. Az emberek hibáival együtt szépségét is elfelejtették. Székesfehérvár a legújabb időkig úgy szerepelt a magyar művészettörténelemben, mint ahol a művészetnek nem sok keresni valója van. Újabbban azonban mind többen és többen fedezik fel

Székesfehérvárnak szinte páratlan barokk szépségeit. A ciszterciek temploma és sekrestyéje oly tisztán sugározza a barokk művészet lelkét, a városháztéren annyira előmlik meleg, gondatlan hangulata, a szemintárium templomban annyi a barokk szín és vonal, a belváros házáin annyi a barokk dísz, hogy a barokk hatást Székesfehérvár lelkületén a legjelentősebb tényezőknek kell tekinteni. Az Árpádok városából a barokk város lett. A templomok megteltek napfényvel és színes freskókkal, a palotái remek művi erkélyekkel, a házak művészi domborzatokkal, az utcák bájos zugokkal, az emberek életkedvvel és a szépség szeretetével.

Igaz, hogy valamely város lelkületének jellegzetessége leginkább épületein domborodik ki. Fehérvár grafikonjának az irányját a következő korszakokban mégis nem az épületek síflusa, hanem az itt élő emberek lelki világa szabta meg. A XVIII. században öntudatra ébredt a nemzeti lélek. Ennek a felébredt magyar léleknek egyik tüzes lelkü ébresztője ennek a városnak volt tanító mestere. Volt idő, midőn a Traviata szomorúan gyönyörű dallama: „Addio del passato” rezgett a magyar levegőben. *Virág Benedek* tanította meg Székesfehérvárt arra, hogy nem elbáncsúzni kell a múlttól, hanem bele kell abba kapcsolódnunk. Azután jött a másik. A rendületlen hazaszeretetek nagy dalnoka, *a Szózat költője*. Itt lélegezte lelkébe a magyar mult zamatait. Az Árpád-házi királyok haló pora átjárta a lelkét, megtermékenyítette képzeletét. A belélegzett történelmi porszemek benne sziklákká váltak, énekké, eposszá, királyi himnuszokká alakultak.

Azután ismét elborult Fehérvár lelke. A kiégyezés után élő nemzedék elszakadt a magyar múlttól. Az új kor lázas alkotásai vágya törmelékké temette be a multat. Minden évben elűnt egy-egy régi ház, egy-egy kecses erkély, egy-egy művész oszlop. Helyettük új házak, új utcák, új áruccsarnokok épültek. Ezekben azonban nem volt stílus. Ezekből kihalt a régi lélek. Úri otthonok helyett bércszárnyák épültek. Faragványos kövek helyett gipsz került a házakra. Téglá helyett vasbetonból készültek a falak. Stílus helyett a jövendelműzés irányította az építészek fantáziáját.

1914-ben pedig egészen megállt a város szfvverése. A háború és forradalmak alatt semmi sem épült, hanem minden csak pusztult. Lehullott a házakról a vakolat. Eltűnt a járdákról a kövezet. A fákat kivágták, az öntözetlen virágok pedig elfonnyadtak. A ligetek bozótokká, a terek portengerré, az utcák járhatatlan utakká lettek. A por ellepte, a sár betakarta Székesfehérvár lelkét.

A veszített háború és forradalmak minden szegénysége ránehezült a városra. Ebben a szegénységben azonban ihlető erők rejlettek. A magyar élniakarás verejtékes munkával megjavította az utakat s felvidította a ligeteket. A régi szépségek kezdetek ismét becsesek lenni. A régi Fehérvár lelke kezdeti ismét diadalmasan kibontakozni. Ma már nem megy veszendőbe egyetlen régi kődarab. Minden faragvány,

minden régi emlék, az egész fehérvári mult becses nemzeti ereklye gyanánt a múzeumba kerül. Aki a régi Fehérvár szfvének a dobogását hallani akarja, annak el kell mennie a múzeumba. Annak a folyosóin és termekben az 1000 esztendőös Székesfehérvár emlékei állanak sorfalat. Ezek az emlékek az új nemzedék tanító mesterei. Mert Byron szerint: The best prophet of the future is the past. A város multja belesugall a jövőbe.

Ennek a jövendőnek a lelke a Feltámadás temető egyik sírjából árad a város felé. Ez a sír nem művészi, nem is régi, mégis történelmi hely. Itt nyugszik *Ottokár püspök*. Néma az ajak, melyen valamikor a hang tüziengere lángolt. Kilobbant az Isien küldötte mécs, de fénye benmaradt a lelkekben. A sírját borító virágok színe az új Fehérvár igérvényes tavasza, a folyton égő mécs az új Fehérvár lelkének a lángja.

MÁTRAI RUDOLF

A KORONÁZÁSI PALÁST RÉSZLETE SZENT ISTVÁN ALAKJÁVAL
Bárá Forster Gyula: III. Béla magyar király emlékezete 1906. című műve nyomán

A Magyar Nemzeti Múzeum udvari ájtódrónak homályos boltíve alatt évtizedek híján száz éven keresztül állt egy hatalmas, tömörfalú, faragott díszítésű kőkoporsó, anélkül hogy különösebb megbecsülésben részesült volna. Ha a világosság felé fordított oldalán látható dombormű néha egy-egy arramenő figyelmét magára vonta, a kérdés-ködékre az volt a válasz: a nagykölöda ismeretlen helyről való ó-keresztény sarkofág. Habár a koporsó emberemlékezetet meghaladó idő óta (mint később kintűnt 1814-től kezdve) a Nemzeti Múzeum birtokában volt, nagyon sokáig nem foglalkoztak vele. Csak 1864-ben tett róla elsőül említést *Henszlmann Imre* „A székes-fehérvári ásatások eredménye” c. munkájában, közölve egyik díszítményét rajzban is, összehasonlítva anyagul a zalavári apátság faragványaihoz. Szövegben mindössze ennyit mond hozzá: „Nemzeti museumunk a zalavári díszítményhez hasonlót bír legrégibb, Ó-Budáról idehozott és tagadhatatlanul római sarcophagián.” Ahány állítás, annyi tévedés. És ennek megfelelően téves a levont következtetés is, hogy i. e. a zalavári faragvány a koporsón láthatókkal való hasonlósága folytán „a római keresztény korból származik.”

Kilenc év múltán *Rómer Flóris*, a régiségtár nagyérdemű öre hívta fel a szakemberek figyelmét az érdekes kőemlékre. Az *Archaeologiai Közlemények* IX. kötetében (68. l.) megjelent rövid felszólalása azonban hatástalanul hangzott el. Ő már jobban volt informálva, s úgy látszik, sejtette a valóságot. Szavai megérdemlik a felülírást:

„Az ó-keresztény sarcophagot, mely a m. n. múzeum csarnokában a lépcsőzetnél áll, sokan nézik, sokan bámulják, de kevesen tudják, hogy ez 1808-ban a székes-fehérvári basilika alapjából ásatott ki és a püspöki majorsági kertbe helyeztetett át. Majer tanár figyelmeztette ezen becses műemlékre a múzeum halhatatlan párfogóját József nádort, ki is 1814-ben Pestre átszállította! — Ime ezentűl le a kalapokkal ezen ósrégi műemlék előtt, mely hazánk legrégibb korá-

ban keletkezett és nemzeti királyaink történetével összefüggésben vagyon.”

Két évtizednek kellett ismét eltelni, amíg Rómer szavainak visszhangja támadt. Utóda, *Hampel József* volt az első, aki behatóan foglalkozott a sarkofággal. „Keresztény emlékek a régibb középkorból” című terjedelmes dolgozatában.¹ Nem tudja, kinek higgyen a provenienciát illetőleg. Mindkét híradást közli s hozzáteszi: „Nem sikerült eldönteni, melyik a helyes följegyzés.” Viszont az emlék korát kifogástalanul határozza meg. „A sarkofag díszítményei... szorosan csatolják sírládánk stíluszikáját a VIII–IX. századi longobard emlékek sorához.” „Azonban kétségtelen, hogy sírládánk domborművei aránylag helyesebb compositiót és tereosztást, tültérheléstől való óvakodást és tisztább kivitelű tanúsítanak, mint a stílusnak Muchból, Szászsekből, Kninből fönmaradt IX. századi példányai. Azért azt hisszük, hogy a X. és XI. században virágzó byzanci művészet hatott e sarkofag mesterére. Ez talán egyike volt a *Szent István korában* itt dolgozó byzanci kőfaragóknak, vagy a mi tájaink felé legalább is Venczezből jött...”

E sikerült meghatározás értékén keveset változtat, hogy Hampel 1897-ben megjelent „A régibb középkor (IV–X. század) emlékei Magyarhonban” c. művében visszakeltezi a koporsót a X. századra.

Fontos voltának felismerése dacára a szép sarkofág még három évtizedig maradt korábbi méltatlan helyén. Csak akkor jutott be a Múzeum kiállított anyagába, amikor a volt Régiségtár történeli anyagának szakszerű felállítására sor került. S ezzel elérkezett az ideje annak is, hogy e becses tárgy helyét emlékeink sorában végleg megállapítsuk. Kőkoporsónkról bővebb leírást adni felesleges lenne, mivel módunkban van mind a négy oldalának képét közölni. Méretei megfelelnek céljának s a normális magasságú emberi testnek. Hossza 230, szélessége 111, magassága 83 centiméter. Anyaga

¹ *Archaeologiai Értesítő*, Új f. 1905. 23. és k. l.

finomszemcséjű fehér mészkő, amely megközelíti a márványt s épp azért laikus szemmel könnyen e nemesebb kőfajtának lehet nézni. Néhai Schafarzik Ferenc szakértő meghatározása szerint a budai hegyekből származik, ahonnan messze földre elhordták a szép s jól megmunkálható anyagot. Kidalgozása ügyes szobrászra mutat, az első oldalon ábrázolt, az elhunyt lelkét csecsemő alakjában vívó angyal arányai elég jók, rajta semmi sem torz, a teret kiünödően kitölti. Ép így kifogástalan a hosszanti oldalak közepére helyezett két sokszárnyú angyalfő. A díszítményi részletek rajza határozott, biztos tudásra s nagy gyakorlatra vall.

A díszítés jellege alapjában bizánci. Hanem ez a bizánciság szemmel láthatólag átszűrődik az itáliai műgyakorlaton. Mindezek mellett némi barbarikus hatás is megnyilatkozik az egyik hosszanti oldal két szélére illesztett *éleffa* alakításában. A kőfaragó mindenben ragaszkodott a belenevelődött mintákhoz. De amikor a koporsó egyik oldalán a továbbélt antik hagyomány szellemében két keretelt mezőt hagy a szokott szimbolikus ábrázolások részére, ezekben (talán a megrendelő kívánságára?) olyan jelképeket illeszt be, amelyeknek az összes többi részletektől messze elmaradott kezdetlegesebb stilizálása, a ráhelyezés esetlenése valószínűvé teszi e motívumnak rá nézve idegenszerű voltát.

Az emlékművel való összevetés nem hagy fenn kétséget aziránt, hogy művésznünk — amint Hampel jól érezte — Velencében tanulta mesterségét. A stílárius kör, amelybe a koporsó is beletartozik, visszamegy a VII. századig, de fejlődése csak a XI-ikben éri el legmagasabb fokát. A korábbi emlékek általán véve merevek, ornamentikájukon erősen érzik a mértani szerkesztés. Domboriságuk többnyire csak kétsíkú. A kialakulás a X-ik századra esik, az emlékek java a XI-ikre. Koporsónk az utolsó fokozatot képviseli, nemcsak kivitelének tisztaságával, hibátlanosságával, hanem még inkább a megszokott díszítményi elemeknek, a különféle rozettáknak a természetes felé hajló kecses alakításával. Azzal, hogy a mestér a csillagszerű rozettákat vragókká látgyítja, a szírmok végeli finoman felhajtja, hodorozza, a leveleken bordá-

kat, ereket jelöl ki, eléri a maximumát annak, amit a kor ez egyszerű szerkezetű ornamentumokból ki tudott hozni. Annyi kétségtelen, hogy koporsónk készítője semmiben sem marad a Szent Márk és a torcellói székesegyháznak a XI. század elején dolgozó szobrászai mögött.

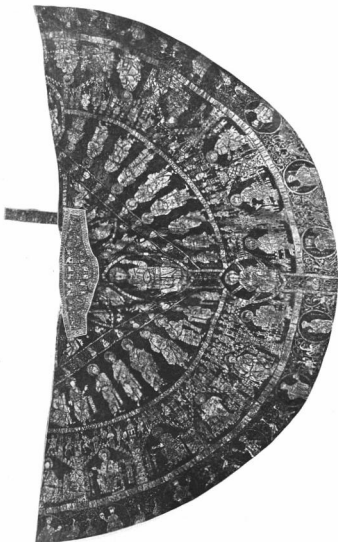
Stílárius összevetések alapján bátran tehetjük szarkófagunk korát a XI. század első felére. Azonban a művészettörténet kutatója mindig szívesen látja, ha ilyenét meghatározásai történeti adatokkal is alátámaszthatók. Esetünkben erre is van kilátás.

Szarkófagunk meghatározásánál majdnem döntő szerepe van a lelőhelynek. Henszlmannak van-e igaza, aki Ó-Budát jelöli meg ilyen gyanánt, vagy Rómernek, aki egész biztossággal Székesfehérvárra mutat rá? Ó-Budán a magyar foglалás előtt is feltételezhető bizonyos keresztény kultúrával átitatott élet. Itt a honfoglalók várost, házakat, sőt palotákat (mondja a krónikás) találtak. Székesfehérvárt Szt. István alapította s telepítette be, részben olaszokkal.¹ Az előbbi hely nem nyújt módot a kellezésre, az utóbbi ad visszafelé egy határ dátumot, Szt. István uralkodása idejét.

Rómer utalása alapján elindulva nem is volt nagy feladat előbb a N. Múzeum irattárában, majd a nádori levéltárban felkutatni az adatokat, amelyek fényt derítenek szarkófagunk eredetére. Kiderült, hogy *a lelkes Rómernek volt igaza*. A történet, röviden összefoglalva, a következő:

Horvát István, akár mint a régiségek odatadó kutatója, akár mint fejérmegyei kisnemes birtokos 1815-ban tudomást szerzett arról, hogy a székesfehérvári püspöki palota kertjében, részben az azt körülírt falba beillesztve érdekes régi faragványok talál-

¹ Az a feltevés, hogy Székesfehérvár helyén a honfoglaló magyarok Aquincumhoz hasonló várost találtak, egyáltalán nem bízható. Az itt előkerült római emlékek másodlagos fektetésből kerültek elő, úgy, amint azokat a középkor felhasználta, amikor pedig tudvalevőleg messze földi összehordták az építkezéseknél alkalmazható kőanyagúkat. Ha figyelembe vesszük, hogy Anonymus szerinti Árpád és magyarjai örömmel szálltak be Ailla városba (Aquincumb), úgy fel kellene tenünk, hogy a Székesfehérvár helyén állott város is kézzalagszen megállt, ha ott ilyen lett volna. Azonban Anonymus a honfoglalással kapcsolatban Fehérvárt *fel sem említ*. Kézinaál pedig azt olvassuk, hogy Árpád a Dunán átkelve azon a helyen látta fel a várat, ahová Fehérvár városát Szt. István teleptette. „*Arpad... casira fixit in monte Not prope Albam... et hic locum (és nem civitas) est primus, quem Arpad síbi elegit in Pannonia, unde et civitas Alba per sanctum regem Stephano fundata est ibi prope.*” Ha tehát a római Therculia (vagy más helység) Székesfehérvár közelében állott volna is, semmiképp sem tekinthető a Szt. István alapította Fehérvár elődjéül.

A KORONÁZÁSI PALÁST

hetők. A N. Múzeum első igazgatója, Miller Jakob Ferdinánd újján felhívta rájuk József nádorispán, a N. Múzeum örökérdemű pártfogója figyelmét. Miller arra kérte a főherceget, eszközölje ki a kir. udv. kamaránál, mint az akkor üresedésben levő székesfehérvári püspökség törvényes gondviselőjénél a Múzeum által kiválasztandó kőfaragványok átengedését. A nádorispán 1813 aug. 16-án írt le a kamarához, ahonnan dec. végén érkezett meg Semsey András cameralis praeses válasza. *A köveknek a Nemzeti Múzeumban való elhelyezése ellen a kamara annál kevésbbé tesz kifogást, mert azok szorosan véve nem is tartoznak a püspökség fundus instructusához. Örömmel szolgál velük, csupán azt kéri, hogy a köveknek a falból való kibontása s elszállítása a Múzeum terhére történjék. A felterjesztéshez csatolja Vörös Mihálynak, a püspökség fiscalis directorának a kövek felől beérkezett jelentését.*

Parádi Vörös Mihály jelentése koporsóink történetének legfontosabb dokumentuma. Kitérünk belőle, hogy a *püspöki kertben levő kövek mind Szt. István székesfehérvári bazilikájának romjaiból kerültek ki. Azokat tíz évvel azelőtt (tehát kb. 1803-ban) az akkori püspök (Milassin Miklós, 1790–1811) „nagyobb dísz okából” illesztette be a püspöki udvar falába. Egyébként csatolja leveléhez *Májer József székesfehérvári tanár „számos tudományok doktora”* leírását az összes keresett kövemlékekről.*

A jegyzék mindössze négy kőfaragványt sorol fel. Közöttük kettő római síremlék és érdeklődésünkre ezúttal nem tarthat számot. Harmadik az a XV. századi sósúti vagy almási vörösmárványból faragott, csak alsó felében meglévő síremlék, amelynek képét a 410-ik oldalon találja az olvasó. Az *első* tétel pedig az itt tárgyalt kőkoporsó. Leírását, tekintettel fontosságára szívesen közlöm:

Urna molis pergrandis, e lapide duriori, non tamen marmore elaborata, cuius forma, magnitudo, ex duabus lateribus contiguis insculpta variae figurae in adnexo sub A. exhibentur. Jacet hic monumentum in horto praedicti alodii episcopalis.

¹ Ebből látszik, hogy sokan márványnak tartották.

Az azonosságot a leírt és a Nemzeti Múzeumban őrzött szarkofág között minden kétségen felül megállapítja Majer tanárnak a leíráshoz csatolt kezdetleges rajza.

Ezek után csak röviden mondjuk el, hogy a vett jelentés nyomán József nádorispán Horvát Istvánt küldte ki a kövek elszállítására. Horvát kiválasztotta az elviendőket (a XV. századi sírködarabot, sajnos, mellőzte) s nagy munkával elmozdította helyéről az óriási kőkoporsót (melyet állandóan urna *Romana* gyanánt emleget). A kövek kibontásának s becsomagolásának 200 főt meghaladó költségeit Vörös Mihály ügyész úr a maga zsebéből fizette, hogy — amint kijelentette — ő is legyen valami szolgálatot a Magyar Nemzeti Múzeumnak.¹

Az utak rossz volta s a vizek megáradása miatt az elszállítást tavaszra halasztották. De bizony július közepe is elérkezett, amikor Miller igazgató jelenthette a nádorispánnak, hogy Székesfehérvár város ingyenes fuvarjával 14 ló bevontatta a kőkoporsót és a két római síremléket Pestre. A Davidovich-ezred 18 markos katonáját kellett igénybevenni, hogy a súlyos darabokat a Múzeumban (ez időben a régi nagyszeminárium épületében) lerakhassák.

Az elmondottak után bizonyos, hogy szarkofágunk a székesfehérvári bazilika romjaiból bukkant napvilágra. Próbáljuk meg mármost annak a megállapítását is, ki számára készült, ki fektült egykor benne?

Díszes volta arra mutat, hogy nagyon előkelő személyiség részére faragták. Ismerjük a vele közelkorú csanádi Szt. Gellért szarkofágot, a kalocsa Asztrik-féle sírt, jóval későbből III. Béla és neje székesfehérvári sírdáit. Valamennyi egyszerű, minden díszítés nélkül való. Ami részben annak tudható be, mert a maguk kora szokásának megfelelően mind arra voltak szánva, hogy a földre, az egyház padozata alá süllyesztve fogadják be a tetemet. Viszont koporsóink kivételesen előkelő volta abból is kitűnik, hogy nem beásásra készült, hanem az egyházban a fölszinten szabadon iörténő elhelyezésre volt szánva.

A székesfehérvári bazilikában az Árpád-koron át tudvalevőleg csak az uralkodóház tagjai temetkezhetek. Amikor a maga idején

¹ E nagyműveltségű, kiváló nértő nek szép adománnyal gyarapította később a Múzeumot.

nagyszerű egyház építését első koronás királyunk elhatározta, nem csupán az Úrnak kívánt szolgálni, hanem egyúttal maga és ivadékai részére rendelt illő örök nyugvóhelyet, ahol, reménye szerint, sohase szüneteljen az Isten írszetele. Hogy a szent király akarata nem teljesülhetett teljes mértékben, annak részben a szerencsétlen körülmények (a túlélt leszármazók hiánya), részben a királyi utódok hajlandósága állta útját.

Szt. István életében, amint az Hartviknak róla készített életrajzából kitűnik, a bazilikába *senkit sem temettek*, mert nem is temethettek. Nagyon fontosak az életrajznak idevágó szavai: „A király (ismeretlen helyen) meghaláozván — így mondja a szöveg —, teste királyi síkhelyére, tudniillik Fejérvár városába vitetik. És mlután a legszentségesebb Szűznek általa épített egyház még nem vala felszentelve, a püspökök tanácsot tartván elhatározzák, hogy előbb a bazilikát felszentelik s azután ajánlják fel a testet a földnek.”

Aki a középkor felfogását ismeri, elképzelhetlenné tartja, hogy István király akár zsenge korban elhunyt gyermekeit, akár az 1031-ben meghalt Imrét a fel nem szentelt templomba temettette volna. Ezek valószínűleg a Gizella királyné által alapított veszprémi székesegyházban találtak nyugvóhelyet, ahonnan Imre tetemét később, úgy lehet szentté avatása idején hozhatták át Székesfehérvárra.¹ Mindenesetre felűnő, hogy a bőbeszédű Hartvik, aki kevéssel a szenttéavatás után állította össze a maga idejére nézve elég terjedelmes életraját, egy szóval sem emlékezik még Szt. Imre temetőhelyéről.

Szt. István halálától kezdve azután hosszú ideig nem temettek uralkodó a királyi bazilikába. Sorra véve királyainkat: a rabságot, megvakítva elhalt Pétert *Pécsett*,² Aba Sámuel *Sármonostoron*, I. Endrét *Tihanyban*, I. Bélát *Szekszárdon*, Salamont *Pótlában*, I. Gézát *Vácott*, Szt. Lászlót *Nagyváradon* helyezték örök nyugalomra. Az első, aki Szt. István után a bazilikát választja

temetőhelyéül, Kálmán király, majd utána II. Béla. Csak ezota lett az szabályszerinti temetőtemploma uralkodóinknak. Ebben kétségkívül közrejátszott I. István király szentté avatása, ami megszüntette azt a gyűlöletet, amelyet Vászoly ivadéka ennek megvakítatójával szemben éreztek.

Ezt tudva rá kell jönnünk, hogy a székesfehérvári bazilika alapjaiból kiásott XI. századi díszes kőkoporsó nem lehet másé, mint első szent királyunké, Istváné.

És ez a megállapítás szépen összevág azzal, amit a szent király sírjáról Hartvik nyomán tudunk.

Már utaltam rá, minő különleges temetésben volt része Szt. Istvánnak. Nem a földre temették koporsóját, hanem tetemelt, mint életrajzában olvassuk: „az épület közepén fehér márványszarkofágba helyezték.”³ Kétségen kívül utódja s örököse, Péter, Orseolo Otto velencei dóze fia rendelte így, megfelelően a hazajabeli szokásnak, amely megkívánta, hogy a hercegeket így helyezték nyugalomra. Érthető, hogy a készülő is azon mesterek közül került ki, akiket a *barbár* magyarokat lenéző olasz hiteltöleg épp Velencéből hozott udvarába s alkalmazott az általa elkezdett, az ő korában épített pécsi bazilikánál.

A koporsót a beltemplomban, ahol a menyegyzetes (ciboriumos) oltár állott, olyképp helyezték el, hogy egyik keskeny oldalával a felső szentélyi emelvényéhez támaszkodott. Ezt igazolja az a körülmény, hogy a sarkofág főttől való oldalán *nincs kidolgozva*, csak nagyjából le van símltva.

Sajnos, a szent király koporsója nem sokáig állott eredeti helyén. Néhány évvel Szt. István halála után 1047-ben I. Endrével az Árpádok olyan ága jutott uralomra, amelyet hozzá igen keserű emlékek fűztek. Vászoly megvakítása, a három Árpádfi kiüldözése, azért, hogy Imre herceg elte a trónutódlás akadályát elháruljanak, még igen élénken állott a száműzetésből visszatértefejedelmi ivadékok előtt. S velük a magyarság ama jelentékeny része előtt is, amelyik sem az ősi hitűlő, szokásoktól végképpen elszakadni, sem Péter galád kegyetlenségeit, az általa idehozott német hadak dúlásait efelejteni nem volt hajlandó. A székesfehérvári királyi sírt őrző kanonokok tehát

¹ Szt. Imrétnek Székesfehérvárról írott életrajzáról csak jóval a szenttéavatás után, a XII. században írt legenda tudósít. Ennek készítésekor már rég feléledte merülhetett az ifjú elhunyt királyi első temetőhelye.

² Dr. Szőnyi Ottó szerint Ótádn. V. ö. a *Magyar Művészeti társulat*, 1929. (V.) évf. 8. sz. 458. l. Én inkább Paulerrel tartok. A magyar nemzet története. II. köd. 78. és 415. l.

³ „In medio domus sarcophagus candidi marmoris impositus.” Mlyásy Fl., Fontes domestici, I. 62. l.

jónak látták alapítójuk tetemét oly módon megvédeni az esetleges bántalmazás ellen, hogy díszes koporsóját beásták az egyház padlata alá, eltüntetve még nyomait is. Ezért mondja a szent királynak 1105 körül készült, még Szt. István kortársainak elbeszélésén épült kisebb legendája óvatos körül-

A szentényilvánítság után a test megmaradt részelt véglegesen kiemelték a koporsóból s ezüst tartóba helyezték. Valószínűleg szét-hordták egyes darabjait a különböző egyházakba és Székesfehérvárott nem sok maradt belőlük. Az üres kőkoporsó szükségképpen az egyházban maradt. De könnyen

SZENT ISTVÁN KOPORSÓJA. Mellő oldal
Nagyvár Nemzeti Múzeum

frással, hogy „akár a nép túltengő gonosz-sága, akár valamely az egyházban beállott egyenetlenség folytán” sok futamodó éven át „a földben rejtőzött, lappangva a halandók előtt” a koporsó. Valósággal kutatni kellett utána, amikor Szt. László idejében felemelni kívánták a megdicsőült tetemet s úgy látszik, napokba telt, amíg ráakadtak.¹

¹ Horvátkai ez (a legendák sokkoti állításában) úgy jut ki-fejezésre, hogy három napig semmi mesteriséggel nem bírták a kővel felemelni és a koporsó fedő roppant követ csak har-madnapra bírták levetni.

meglehet, hogy idővel elfelejtették, kinek teste pihent benne, kivált ha fedelén nem volt a szent király személyét megnevező felírás. Legalább is nincs tudomásom róla, hogy a századok folyamán említenék.

1543-ban Székesfehérvárt elfoglalta a török. A bazilika megszűnt keresztény templom lenni; a sok viszontagságon átesett királyi egyház minden ékességét elvesztette. Mire a város 1688-ban a török uralom alól felsza-badult, a bazilika rommá vált s nem volt

SZENT ISTVÁN KÓKOPORSÓJA. Hosszanti oldalak
Nagyar Nemzeti Múzeum

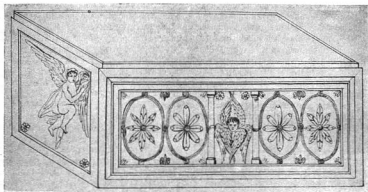
ember, aki hajdani állapotára emlékezhetett volna.

Maga a szarkofág azonban elárulja, hogy e hosszú idő alatt nem volt a földbe rejtve, hanem különös, eredeti rendeltetésétől messze eltérő célra szolgált. Széleinek kopása s a síma oldalán közel a peremhez fúrt kerek lyuk mutatja, hogy a koporsót kút vagy forrás mellett *ítatóvályunak használták*. És ebbeli minőségében hosszú időközön át szerepelhetett, talán a török foglалás majd másfél-százados egész tartama alatt, mert másként elképzelhetetlen, hogy a belőle ivó jámbor állatok nyaka köröskörül ilyen gömbölyűre koptassa a tetemes vastagságú oldalfalak peremét.¹

¹ Nem egyetlen eset, hogy a törökök keresztény szarkofágokat vízmedencéül használtak. Ugyanaz a sor érte Szent László leánya Flóra (írása néven St. Johannes Komnenos bizánci császár szüze) konstantinápolyi kőkoporsóját, amely (ma már később előkerült fedelével borítva) a császárné által alapított Pantokrator monostor előtt áll. (Moravcsik Gyula, Szt. László leánya. Budapest, 1925. 6. l.)

Lehet, hogy a kőkoporsó Székesfehérvár visszavétele után, amikor az egykori koronázóváros egyetlen romhalmaz volt, ismét a föld vagy legalább is valamely omladékhalom alá került. Mikor és hogyan bukkantak rá a XVIII. század folyamán, nem ismeretes. Valószínű, miként a rajta látható repedések és törések a kiemelés alkalmával keletkeztek. A véletlennek vagy a találók tudatalatt, ösztönserű kegyeletének kell-e tulajdonítani, hogy a széthasadozott szarkofágot nem darabolták fel s használták darabjait építőkövek gyanánt, mint ahogy ez megtörtént Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás s oly sok más uralkodónk díszes emlékeivel? Akármint volt is, adjunk hálát érte a Gondviselésnek, hogy annyi romlásból ezt a legbecesebbet, a keresztény magyar királyság megalapítójának minden magyar előtt megbecsülhetetlen értékű sírládját megőrizte számunkra.

VARJÚ ELEMÉR

MAJER JÓZSEF SZÉKESFEHÉRVÁRI TANÁR RAJZA SZENT ISTVÁN KOPORSÓJÁRÓL
XIX. század első évtizede

koporsóját Domonkos prépost a következő verssel jelölte meg: „Hic divi Stephani quondam sanctissima proles Dux Emericus noxiter esse satius.”¹ Ezek szerinti tehát inkább építáfiumról, mint születési hely megjelöléséről lehet itt szó. További sorsa ismeretlen, a későbbi nemzedék kegyeletét Szt. István és Szt. Imre iránt mutatja, hogy a mai főtemplomot Szt. Istvánról nevezte el és a nagy királynak kápolnája is van benne, Mária Terézia által 1778-ban Székesfehérvárra visszahozott, díszes ezüst hermába rejtett, ereklyéjét pedig évente hatszor tették közszemlére a templomban: ápr. 2-án, az ereklyének városunkba hozatala napján, máj. 19-én, a török kiűzésének emlékére, jún. 27-én, Szt. László király napján, aug. 20-án, Szt. István napján, okt. 11-én, mert ezen a napon találták meg maradványait és végül nov. 5-én, Szt. Imre herceg névnapján. Ugyanezen templomban Szt. Imre tiszteletére is szenteltek oltárt; a ferencrendiek templomának alapkövébe Szt. Imre relikviáját helyezték, a ciszterciak templomában is van oltára és kápolnája, mennyezetének egyik freskója pedig szintén Imre herceget dicsőíti.

I. Béla 1060-ban itt győzi le a János főúr által fellázított pogányokat. Szt. László király 1085-ban az ország nagyjainak jelenlétében fölemelteti Szt. Imre holttestét, ennek szenttéavatása alkalmával. II. Géza a fehérvári polgároknak is megadja a budai polgárok privilégiumát, amidőn kivészi őket a várspáni törvényszék hatásköréből.

Az aranybullát II. Endre király a székesfehérvári András-gyepen hirdette ki 1222-ben; alkotmányos szabadságunk ezen alapkövének kihirdetésének 700. évfordulóját emlékszobor felállításával és emlékérem verésével ünnepelte meg az Árpádok városa 1922-ben.

A tatár 1241-ben eredménytelenül rohanja meg a várost, mert annak erősségéhez, az az félkörben körülvevő ingovány miatt, hozzáférni nem tudott; ugyanakkor IV. Béla Szt. István holttestének maradványait és a bazilika kincseit megmenti és magával viszi azokat Dalmáciába.

Zsigmond idejében Székesfehérvár európai fontosságú politikai és diplomáciai tárgya-

lások színhelyévé lett. Zsigmond sokszor tartózkodta városban; 1436-ban itt fogadta a cseh követeket és a baselli zsinat meghatalmazottját és itt foglalták írásba a prágai kompaktátumokat is. 1405-től kezdődőleg a város követeket küld az országgyűlésre; a város testületi nemességét nyer és az országgyűlésen a többi szabad királyi várossal együtt gyakorolja szavazati jogát, a „votum curiale”-t; a székesfehérvári polgárokat most már a polgári immunitás védi; előzetes vizsgálat nélkül letartóztatni őket nem szabad, keresetet és panaszt csak a városi bíróság előtt lehet ellenük emelni; a városi polgároknak védődíja 200 ft., mint a nemeseké.

Hunyadi Mátyás Székesfehérvárot találkozik Beatrix hercegnővel 1476-ban, akivel házasságra lép.

Kálmáncsehi (Kálmáncsai) Domonkos, aki 1474 óta székesfehérvári prépost, 1496-ban nagyvárad, 1501-ben erdélyi püspök, 1505-ban kalocsai érsek lesz, mielőtt azonban az érseki székét elfoglalhatta volna, ugyanezen évben közel 70 éves korában meghal, 1486 előtt épített fel a ma is meglévő Szt. Annakápolnát. Mint dr. Hoffmann Edith írja, Domonkos prépost „a tudományoknak és művészeteknek lelkes híve volt. Mátyás király és Vitéz János nagy könyvgyűjteményét nem számítva, Kálmáncsehi kéziratairól esett a legtöbb szó mind a hazai, mind a külföldi irodalomban”.² Hoffmann Edith emlékezik meg Nagylaki István bácsi és fehérvári kanonokról is, mint e kor bibliophiljéről.

I. Mátyás halála évében a város közelében fekvő, Jánosfutásnak nevezett pusztán át menekül Korvin János Kinizsi Pál serege elől; ugyanezen évben foglalja el Miksa császár Székesfehérvárt, amikor Kálmáncsehi prépost a bazilika egyik tornyából védekezik a polgárokkal és káptalanjával Miksa hadai ellen.

A Mohácsnál meghalt II. Lajos királyt Székesfehérvárott temették el, majd Szapolyai Jánost választották itt királlyá; a következő évben pedig már I. Ferdinándnak teszik e

¹ 1406-ban márióváhagyta I. Mátyás azon szerződést, amely szerinti Keresztvári Imre és neje Kálmáncsehi (Kálmáncsai) prépostnak elődjük Keresztvár-pusztán, amely a kápolna falajánál volt; a kápolnákat Václavský László gróf család püspöke restaurálta, aki 1711–1739. évek között egyidejűleg custos is volt.

² Dr. Hoffmann Edith: „Dégi Magyar Bibliofilok.” Magyar Bibliofil Társaság kiadása 1928. 111–119., 191., II. 140–1. lapok. XX. XXI. és XXIV. képmű.

¹ Dr. Walter János „Gaudemus”. Budapest, 1926. Szent István Társulat.

városban fejére a szent koronát; 1540-ben Szapolyai holttestét helyezik a bazilikában „örök” nyugalomra, de később a török kido-balta onnan koporsóját és a városi polgárok *a mai piac terén* állott Szt. Mihály templomában helyezték el a sorsüldözött király maradványait; *sírja még nincs feltárva, ez a jövő feladata.*

Az 1543. esztendő végzetessé vált a város történetében; a török elfoglalta és 145 éven át tartotta megszállva; a város elfoglalásakor halt hősi halált Warkotsch György várparancsnok. Az 1556. évi XXXIX. törvény-cikkel megszüntették a Szt. István Idejéből származó káptalan hiteleshelyi minőségét; a török 1568-ban kirabolja a király-szrokat.¹

Az 1599. évben megkísérelték a város visszavételét, de csak 1601-ben sikerült herceg Mercoeur fővezérnek visszafoglalni; 1602-ben azután Hasszán nagyvezér újra hatalmába keríti a várost. A török szétrombolja a bazilika oltárait, kincseit elrabolja és dsámivá alakítja át a magyarok Nagyszászonyának szentelt templomát. Székesfehérvár török nevet kapott „Isztúlni Belgrád”-nak nevezték és szandzsákságnak lett központjává. Vég nélküli szenvedés volt a székesfehérvári polgárság sorsa a török uralom idején, mert a török rabolt, gyilkolt és könyörtelenül zsarolta őket.

A török ellen 1685-ban kezdett felszabadító hadjáratnak fényes része Székesfehérvár visszafoglalása, amelyet többek között gróf Buonvisi Ferenc nuncius, IX. Ince pápa követe is állandóan sürgetett a bécsi udvarnál.² Buonvisi már 1685. novemberében küld jelentést a városra vonatkozólag a pápához.³ Buda visszafoglalása után a nagyvezér kész volt Székesfehérvárt, Egert és Szigetvárt Siklóserét és Szegedért átengedni, de a hadműveleteknek megindítása a bécsi haditanács részéről igen lassú lévén, a törökök ideje volt a vár megerősítésére; az ostromló sereg 1688. áprilisában érkezett meg a város alá, báró Areyrago János ezredes, gróf Zichy István és Esterházy János gróf vicegenerálisok vezetése alatt; a később érkezett

Baththyány Ádám főparancsnok rendelkezéire körülzárták a várost. Az ostrom munkálatait gróf Marsigli Luigi tervei szerint vezették.⁴ Minthogy I. Lipótseregei már előzőleg visszafoglalták a szomszédos Battyánt, Csókaköt és Palotát, Székesfehérvár egészen el volt szigetelve; a törökök helyzetét még súlyosabbá tette ama körülmény, hogy a várórség és a lakosság állandóan szökdösött a várból, az ott uralkodó éhínség miatt. A várbeliek élelmiszerkészlete ekkor már egymásból és érpából állott, amelyet megőröltek és úgy osztottak szét közöttük. A kölcsönös portyázások közben az ostromlók elfogtak egy török hírvivőt, aki a portára igyekezett, hogy a várbelieknek segítséget kérjen, a nála talált és a haditanácsnak azután elküldött levelek a törökök helyzetéről tiszta képet nyújtottak. Ezek után felszólították a vezérőrs basáit a vár átadására, de eredménytelenül. A május 6-i sikertelen kirohanásuk után, minthogy segítséget sehonnan sem kaptak, gróf Baththyány Ádám felszólítására mégis kivonultak a városból⁵ 1688. évi május 19-én; előzőleg ígéretet kaptak, hogy szabadon elvonulhatnak és a vár átadásának feltételeit jóváhagyásra Bécsbe felküldik.

Rom és pusztulás képt mutatta ekkor a város; mindössze 200 fából épített lakóház maradt a városban,⁶ amely lassan kezdett benépesedni és újjáépülni. A város megválasztja bíróját, belső és külső tanácsát, megalakul a választott polgárság, amely ma a város közgyűlésének felel meg. Nagy baj volt az, hogy az udvari kamara tiszviselői az adók szigorú behajtásával zaklatták a lakosságot, a várparancsnok pedig mindenkit a maga hatóság alá igyekezett kényszeríteni, semmibe véve a város régi kiváltságait. Ezért a magisztrátus és a polgárság pár hónappal a visszafoglalás után I. Lipóthoz fordult. Kérték őt, hogy újítsa meg a város régi kiváltságait, hogy megmenekülhessenek minden zaklatástól; íz régi oklevélre és törvényre hivatkoztak felterjesztésükben,⁷ mégis rengeteg pénzüket, utánjárásba és ide-oda küldözgetésbe került Bécsben a diploma megszerzése; erre céloz

¹ Dr. Karácsonyi Imre közleménye: „Századok”, 1911. évf. 365. old., lásd Dr. Polgár Iván cikkét a „Székesfehérvári Napló” 1929. évi dec. 28-iki számában.

² Sebestyén József: Székesfehérvár visszafoglalása a török uralom alól.

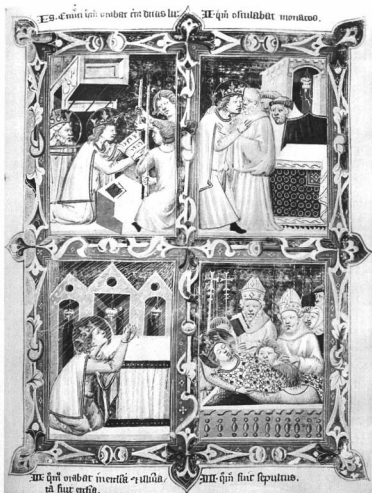
³ Bevilacqua Borsody Béla dr. cikke: „Péjermegyei Napló” 1906. II. 25.

⁴ Bevilacqua Borsody Béla dr. cikke.

⁵ Sebestyén József id. m.

⁶ Még 9 év múlva is csak 223 házzal van azó, amelyek közül 125 fűz 80 dűnért a városnak; l. az 1697. évi január 8-iki tanácsülés jöveit a városi levéltárban.

⁷ 1686. évi december 1-én tartott tanácsülés; városi levéltár.

SZENT IMRE LEGENDÁJA A Vatikáni Codexben. (Cod. Lat. 8541) XIV. század.
 1. Éjjeli szolozsmázása. 2. Látogatása Pannohalmán. 3. Fogadalma. 4. Eltemetése

ueniet qd' uisap' dicitur ad cor si
 p'nt' l'c' an' p'nt' d'cor' At illi d'
 uer' ad e' h' n' si h'p' l'c' d' aud' h'
 le' a' n' i' n' q' s' h'p' e' h' i' d' u' u' u' u'
 In uol'is h'p' n' i' m' d' d' p' d' a' u' o'
 h' Ex' i' n' a' d' h' a' p' h' o' p' i' e' t' a' t' p' a' t' i' s' n' b'
 u' b' i' p' h' d' i' s' a' i' p' o' q' d' o' d' d' a' n' a'
 m' a' t' i' s' i' n' i' s' u' i' u' o' r' i' n' a' d' p' h' o' c'
 f' e' n' d' i' t' p' e' d' i' v' i' c' a' p' n' o' d' e' b' i' l'
 d' i' c' i' t' a' p' a' n' t' i' s' h' o' s' h' a' n' t' a' h' a' m' o'
 p' i' n' e' p' h' i' d' i' c' e' s' i' e' q' u' e' n' i' t' e' p' r'
 i' p' s' u' t' a' c' c' e' d' i' t' h' e' n' i' h' y' s' a' n' d' i'
 f' h' a' p' s' i' n' d' o' m' i' e' n' e' A' u' p' i' e' b'
 i' l' l' C' u' i' p' r' o' f' u' i' s' i' l' l' p' a' n' t' m' a' u' e'
 u' n' t' i' p' s' e' s' i' e' c' o' s' i' l' o' q' u' i' t' l' i' g' u' s'
 i' p' h' e' r' d' i' t' e' r' t' o' s' u' n' f' e' r' e' x' y'
 i' n' g' l' i' s' a' s' y' n' a' g' o' g' a' f' i' d' u' a' n' l' o'
 q' u' e' r' p' r' i' c' i' s' m' i' s' e' s' d' i' s' p' u' t' a' s' i' s' n' a'
 d' o' s' t' e' r' e' g' n' o' d' i' d' o' i' n' d' i' e' s' a' d'

uis. An.
 En fante
 spms rple
 mox au
 va fideh
 i t'ia doc
 i'no igne
 aude q
 pouitate i'nguar' amatoz q'fey m
 um' sui' ag'ah' d' i' p' ill' l' a' i' t'
 d' i' e' b' i' l' l' D' u' p' l' e' n' t' d' i' e' s' p' e' n'
 t' h' i' s' a' t' o' s' u' i' a' p' y' t' i' c' o' d' i' c' a' u'
 i' n' s' e' r' u' p' t' e' d' e' c' e' l' o' s' o' n' t' a' p' a' d'
 u' e' n' i' e' t' i' p' s' e' u' e' h' e' n' t' i' e' r' i' p' l' e' n' t' o'

ta uon ubi cur' sedentes d' d' s' d'
 uer' p' h' o' u' i' s' e' r' i' t' e' l' i' g' u' e' t' a' p' i' g' a'
 s' c' o' e' t' e' r' i' s' i' n' p' s' i' m' p' l' i' s' t' e' u' i' s' p' o' s' i' t' a' d'
 v' i' c' o' s' i' n' t' u' e' r' i' s' l' i' n' g' u' a' p' m' i' s' t' i' s' t' e'
 y' u' e' n' i' t' e' r' i' l' o' q' u' i' t' n' a' a' n' o' s' u' o' s' t' e'
 l' i' n' g' u' a' c' e' p' h' a' n' o' s' d' u' a' t' o' i' u' e' c' i' o' a' p' u' a' r'
 A' i' g' a' u' d' i' o' t' o' u' r' i' m' d' p' A' l' i' g' h' e' t' o'
 c' u' s' q' h' o' d' i' e' n' a' d' i' e' c' o' r' a' t' i' o' h' o'
 l' u' i' s' i' p' s' i' s' i' l' l' u' s' t' r' a' c' e' r' e' c' o' n' s' i' t' i' t' a'
 n' b' i' c' o' d' i' s' i' p' s' i' u' i' l' i' t' e' r' i' d' e' s' p' e' c' o'
 s' o' l' a' g' a' u' d' e' p' e' d' i' t' a' d' o' p' l' e' r' t' y'
 h' e' a' n' e' d' i' t' p' e' r' i' p' h' i' s' d' i' s' p' u'
 t' i' e' l' i' g' u' e' t' i' p' s' i' g' e' s' l' e' c' t' i' o' n' e' s' u' p' e' r'
 g' u' l' o' s' c' o' r' i' p' s' e' s' d' o' s' p' e' s' o' s'
 e' p' l' e' n' t' a' d' A' l' i' s' p' i' u' s' p' a' d' i' t' i' u' o' s'
 e' x' e' c' o' d' i' s' p' l' u' r' o' s' S' a' i' p' s' e' q' o'
 d' e' q' u' i' l' i' n' a' s' i' n' u' i' t' A' u' i' s' p' e' c' o' r'
 p' l' e' c' e' t' e' r' i' a' u' e' r' t' a' d' e' p' d' i' e' n' a'
 s' t' a' n' t' i' s' e' r' i' t' e' r' e' t' e' c' e' l' o' s' o' m' o' s' a' p' u' c' i' e' t'
 i' p' s' e' u' e' h' e' n' t' i' a' p' A' l' i' a' d' o' a' d'
 s' i' n' a' h' o' s' q' o' p' a' t' e' o' i' n' b' a' t' p' l' o' s' i' t' q' e'
 i' n' t' i' s' a' p' e' r' i' g' a' t' d' e' a' l' i' a' n' t' i' s'
 i' t' e' d' i' c' i' t' i' n' o' u' i' s' f' a' n' e' t' e' d' a' d' e'
 n' e' o' a' i' a' u' i' d' i' c' a' t' u' r' n' a' n' o' s' i' o' h' i' i' e'
 i' i' t' d' i' o' s' i' o' s' d' i' u' i' g' i' t' e' l' e' r'
 m' o' x' m' e' f' u' d' e' r' e' p' i' m' o' u' l' a' p'
 e' i' a' d' e' u' i' c' e' i' m' i' d' i' e' a' p' e' r' a'
 n' e' i' R' e' g' e' d' o' l' i' b' e' r' n' e' f' r' i'
 f' i' n' i' e' u' i' c' o' s' i' a' l' b' i' n' i' t' e' t' i' a'
 a' i' r' e' n' t' p' e' a' d' u' a' n' t' i' e' r' i' p' e' r' i' a'
 c' e' t' e' r' e' s' o' l' e' m' i' m' o' r' a' i' t' e' s' o' s'
 e' p' l' e' n' t' d' i' e' s' p' e' n' t' i' s' e' r' t' o' s' p' e' r' d' i' c' a' t'
 a' l' i' b' o' t' o' s' i' s' e' r' e' p' e' n' t' e' t' e' c' e' l' o' s' o' n' t'

tos e' d'fina delibeo ex no fieri
 cernit ex auditis. valcat i me
 opibu q' meci fut ex te q' p' te
 i re firmant. Tu i'ad fida.
 catu i uo i'ndit. igna o
 dilao d'fupio. Wana
 i'ynlus ancilla e' ubi. De d'bi q'
 a iohne auditi x d'fictu' i'ya
 d'filla t'edat. In ill' mberet'
 i' xatit' uoti fuit tencas. i
 mores i' nra uoto x f'armes. Me
 ni. aut unam iohne te q' x'e
 d' i' ufer. Sea i' uilr age i' h'oe
 h'ec te moueat p'fentio'is
 i'ufitatis. si ualcat i' oculer
 i'p'is i' d' fali. L'ante. aut au
 doicet' d'fms ignacus cent'
 q' e' d'yonifius pauli. x'pi d'
 i'uplo tam i'fipm i' d'ual' f'etra
 ubi d'ni i'gnac'i ad f'erna'z
 d'fou f'low tamq' p' au'f'it'at'
 adducit. i' u'nto' exiret' d'ualo
 u'rio i' f'idei catholice f'idum
 te ad'p' i'ed' u' r'o. i'
 r'au' p'p'ni f'ero u'it'
 Rom'i ad'ducit. belus deuoc'
 dus. i'p' m'it' g' to'm'ca i' u'l
 fiones q' i'oga' o'et' d'f'et'at' cat'
 e' d'ualo' l'ou'ub' q' i'p' puca
 bar ad fe la'ced'ed'i q' occid'ete'
 i'p'm f'uffocauit. can' t'ri e' i' u'
 l'ata' t'eng'it'. legit' aut' q'
 d'fms i'gn'ia' n'r' t'oe to'm'ca'

gra uisq' ab unuacae non
 ubi x collabit. E' ai t'epet' q' h'
 uomi t'oca' i'p'icabit. i'p'ond'
 hoc uomi ex'oni mo' n'f'p'ni h'o
 p' mouit' g' e' illa q' ad'ec'at' no'
 i'ctas ex'p't' t'oc' e'. ad' c' u'epoe'
 eucl'it. i' u'lo f'ide'ntes p' me'
 t'oni ca' u'f'p'ni h' no'it' d'f' x'p'i
 l'rio. n'ra' i'nu'ent'it'. Te h' f'o
 o'ic' sic f'eb'iao'. Magnus ille
 i'gn'ia' audire' d'fup' que' d'ni
 g'ebat' d'ni n'r'. i' x'p' au' p'of'is
 rel'iq'io' n'ra' e' d'urata p'p'rat'
 A'ita que' i' p'ub'i q' d' ad' eun
 i'bit' ep'is x'p'ie'l' d'cl'atur. e'
 g' r'eg' p' t'anc' n'ra'. d'g'utans
 i' m'end'at' h'ono'is u'nicu'i' f'
 De f'cto p'urificac'o'is i'gn'is
 ad' u' d' u' i' p' m'ar'it' u' u'no
 p' h'it'. f' d' m'ia' h'oe' ad' cap'i
 Ce d'it' d'ni d'e
 h'oe ego
 u'nto i'
 gl'm me
 qui i'ga
 bu' u' i' r'
 in f'ac' n'a'. At' i' t'atu' n'ra' m'oc'
 ad' i'p'm fan' f'u' d' d'at'o' que'
 nos q'it'. i' Ag'l'is r'et'at' m' q'm
 nos u'ult'. ad' f'e' h'ad' n'ra'
 u'go n'ra' e' l'et' f'ola n'ra' u'it' q'
 g'ab'is an'ha'g'i d'it' acc'ed'it'.

KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS IMÁDSÁGOS KÖNYVE. 1474 után (1487?)
 „Opus Francisci de Castello Ithallico de Mediolano
 A lambachi benedekőstör telefdona

KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS MISSALÉJA 1492-BŐL
 Mr. Chester Beatty-gyűjteménye London

MÁTYÁS KIRÁLY PAIZSA KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS CÍMERÉVEL

Musée de l'Armée, Paris. Phot. Girouard.

V. G. Hoffmann Edith: Mátyás király pajasa Périsban. Turul 1928. 68-70. l.

az 1701. évi augusztus 25-iki jkv,¹ végre 1703. évi október 25-án visszanyerték régi kiváltságukat.

I. Lipót még 1702-ben elrendelte a székesfehérvári, olasz stílusú vár *falainak lerombolását*, amelyet a vonakodó leirat szelint *politikai* és katonai okok tettek szükségessé.² Felmerül emlékezetünkben e helyen, hogy valaha a várfalakon a palotai kapu felett magyar királyok szobrai emlékeztettek mindenkit arra, hogy e város a magyar királyoknak koronázó fővárosa és temetkezési helye volt, 47 országgyűlésnek gyűlt itt egybe nemessége, királyválasztó rendek is táboroztak itten és ezek emlékeit ma már jóformán még egy szerény emléktábla sem hirdeti; mi emlékeztetné az idegent Székesfehérvárról a dicsőséges magyar imperium fénykorára?

A háborús veszedelmek elmúltával gyorsabb ütemben léphetett a város a fejlődés útjára; igyekeztek megkönnyíteni a letelepedést az idegenből jövő iparosok és kereskedők részére, megalakultak a céhek is; ezek élén egy-egy belső tanácsbéli állott mint céhbiztos; húsz-harminc különböző céhet említenek az ezen időből származó okmányok;³ a céhek tagjait szigorú szabályok kötelezték a vallásos és erkölcsös életre; a mesterjelölteket remek készítésére kötelezték; a mesterségben járatlan a céhnek tagja nem lehetett.

Polgárlevél nélkül senki sem lakhatott a városban a hatóságának tudtával, tehát mindenki igyekezett azt megszerezni; ezt követte a polgári taksok lefektetése és az eskü lefektete.

A személy-, vagyon- és tűzbiztonságra vonatkozólag szigorú szabályokat alkalmazott a tanács, amely az igazságszolgáltatást is gyakorolta és a pallosjog alapján halálos ítéleteket is hozott.

Élénk ipari és kereskedelmi, valamint gazdálkodó tevékenységével a város kiheverte régi bajait; háromnapos országos vásárai és ipari produktumaival a város messze földön híressé lett; pár év múlva a város bevételéi 20—22.000 frtra rúgtak, kiadásai 15—17.000 frt között változtak, a kama-

rás számok ezen időkből felesleget mutatnak.

Egymás után emelkednek a város épületei, templomai; az 1720-ban építeni kezdeti ferencrendi templom az élet templomává lett, mert az odamenekülő bűnösöket kiváltságos menedékhelye alapján megmenlette a halálbüntetéstől; e templom alapkövébe helyezték Szent Imre ereklyéjét.

A gimnáziumot 1724-ben nyitják meg a jezsuiták, akik abban 1776-ig tanítanak, amikor a pálosok, majd 1813-tól kezdődőleg a ciszterciék veszik át a tanítást.

A városházát 1730-ban építik fel; 1731. évben kezdik a karmelita, illetve a mai szeminárium templom építését is, amelyet a híres Maulbertsch-freskók tesznek elsősorban nevezetessé; 1745-ben a ciszterci templomának építése veszi kezdetét, 1758-ban pedig a főtemplom; ennek környékén akkoriban temető volt; ott állott Szt. Jakabnak roskadozó temploma is; amidőn 1922-ben a Városházközt rendezték, rendkívül sok emberi csont került ezen volt temetőből napvilágra. A főtemplom főaltárnak tervezésével Mária Terézia királynő Hillebrandt (Franz Anton) bécsi építész bízta meg;⁴ ezen templom kincstárában őrzik Szent Gellért relikviáját és a régi bazilika mozaikfördékeiből Pauer János püspök által készített drága pacifikálót.

A püspökség és káptalan alapítása 1777-ben történik; ez utóbbi később visszanyeri híteleshelyi jellegét.⁵

¹ A jegyzőkönyvek kivonatai:

1. Tandem publicatum etiam est Eiusdem Excelsae Camerae Regiae Hungarico-Aulicae Gratiosum Intimatum Clementissimum Caesareo-Degium Instructuram Aerae Maioris factam 3000 flororum resolutionem, et medio per suam aerae Caesareo-Degium Maiestatem eximio Geometra Hillebrandt fidelem Diligenter Gratiosae Intimans, quae per Titulum Geometram perfecta Delinatio, Sumptuosaque per eundem elaborandum prolectum Una super ea, an effatae Aerae Delinatio, et Sumptuum prolectum iam praevie confectum fuerit, Informatio subeunti postulat: ac in Casa Insignificantiibus 3000 florens auctio Benefactorum, et Elemosynariorum supplere admittitur.

A Székesfehérvár szab. kir. város levéltárában őrzett és az 1772. évi október 29-én tartott tanácsülés jegyzőkönyvéből.

2. Habet Dominus Franciscus Igali Interioris Sennas commensum, et Administrator Cassae Ecclesiae Parochialis, quod ens maior ex clementissima magnificentia modo gloriose regnantis Dominae Dominae Nostrae Mariae Theresiae medio peritorum Opificum in statum perfectum ita posita sit, ut hactum auctus, nullusque neque se prodiderit. Cum autem ad splendorem hocce Opus, tum in opere delinatio, cum etiam in promovendo eorum Throno saae Maiestatis Sacratissimae Spectabilis Dominae Hillebrandt Architectae, et Consiliaris Aulicae plurimum contulerit, dignum fore, et congruum, et humillimas grates eidem reponamus, favoreque hunc vere magnam humillimis scivitis nostris remereri adjuvamus.

A Székesfehérvár szab. kir. város levéltárában őrzött és az 1775. évi december 4-én tartott tanácsülés jegyzőkönyvéből.

⁵ L. az 1827. évi XXVI. tc.-t.

¹ L. a városi levéltárból.

² Sebastyén József k. m.

³ Még 1848-ban is 30 céhről tesznek említést: 1848. január 7-iki tanácsülés jkv.; városi levéltár.

Az Eperjesy Kálmán által a múlt években a bécsi hadi levéltárban fölfedezett¹ és az 1785–85. évek között történt felmérések után készített térképeknek Székesfehérvárra vonatkozó részei² azt mutatják, hogy a várost a csóri országúttól kezdve a sárszenimihályi dombokig még mindig körülveszi az ingovány és csupán a belváros, felsőváros és rácváros vehető ki azokon, míg a vízi- és tóváros helye részben lakatlan, részben mocsaras; érdekes tünetként említjük meg, hogy a várfal jórésze is kivethető a térképen.

A városbíró 1787-től kezdve a polgármester váltja fel a város vezetésében; a ránkmaradt adatok szerint a város lakossága akkor nyolcezer lélekből áll.

A püspöki palotát és a felsővárosi templomot 1800 körül építik fel; az utóbbinak helyén állott az a kápolna, amelynek oltárára helyezték először Szt. István ereklyéjét, amidőn azt 1778-ban Székesfehérvárra hozták.

A városunkban gyülekező insurgensek felett József nádor 1809-ben tart szemlét a régi vásárálláson; az erre vonatkozó emléktábla a városház udvarán látható.

Okmányaink tanúsága szerint már a XVIII. században kérnek egyes német színészek játsszai engedélyt a hatóságtól, 1818-ban pedig a „székesfehérvári nemzeti játék színi társulat” alakul meg.

A város harmadrészét tűz pusztítja el az 1845. évben.

A régi latin köriratú pecsét helyett 1845-ben magyar pecsétet kap a város;³ ugyanakkor alakul meg a „polgári őrsereg” és báró Barkóczy László püspök is ezen évben adja meg az engedélyt a püspökkerti ásatásokra, amelyeknek egyik eredményeképpen találja meg három év múlva Érdi János III. Béla és neje koporsóját.

Jellacsics bán szerezésainak benyomulása is emlékeztetést teszi az 1848. esztendő.

¹ L. Eperjesy Kálmán: Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban. 1928. 2. A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke. Saltó alá rendezte Eperjesy Kálmán. 1929. Mindkettő a Szegedi Állatkutató Bizottság kiadványa.

² L. a városi levéltárban.

³ A vonatkozó oklevél szerint a város nevéül „Székesfehérvár”-nak kellett lenni, a törvény azonban a „Székesfehérvár” alakot írta elő.

A horvátokat a polgárság üzte el Székesfehérvárról. Az elnyomottság korában számos fehérvári polgár lesz hontalanná, hogy megmeneküljön az osztrák erőszak elől; közöttük találjuk Eischl városi főjegyzőt is, aki a Lórodi Eduárd, majd Nurin effendi nevet vette fel és mint török őrnagy Bagdad ostrománál esett el.⁴

A török hódoltság előtt idegenbe vitt városi levéltár okmányainak felkutatása érdekében a város 1867-ben megkeresi a pozsonyi káptalant; a káptalan azt válaszolja, hogy a birtokukban levő székesfehérvári oklevelek nem a város, hanem az egykor itt székelő keresztvesztékek konventje levéltárának tulajdonából valók; hallottunk arról is, hogy a nagyszombati káptalani székesegyház bal tornyában lévő levéltár, esetleg az ottani érseki helynökség levéltára lehet leelőhelye a székesfehérvári okmányoknak, hiszen volt idő, amidőn a veszélyeztetett pozsonyi levéltár anyagát is Nagyszombatba mentették át. A városi levéltár 1543 előtti anyagának, egyúttal a régi fehérvári hiteles helyek levéltárának felkutatása tehát a jövő, — remélhetően a közeljövő, — feladata lesz.

A régi vár budai kapuját,⁵ amely csodálatos módon évszázadokon át dacolt az ellenséges támadásokkal és amelynek védelmében számtalan székesfehérvári polgár ontotta véréit, 1872-ben lebontatta a városi hatóság. Nagysikerű országos ipari, kereskedelmi és terménykiállítást rendezett Székesfehérvár városa 1879-ben, melynek mintegy tizenötezer látogatója volt.

Adataink közlését most befejezzük. A világháború, az 1919-ben kitört kommunizmus és a román megszállás⁶ dűlései következtében tíz év előtt még siralmas képet nyújtott Székesfehérvár ma már igen szép fejlődést mutathat fel és mindannyiunk örökvése az, hogy a királyi Alba jövője városunk multa legfényesebb napjainak legyen dicsőséges folytatója.

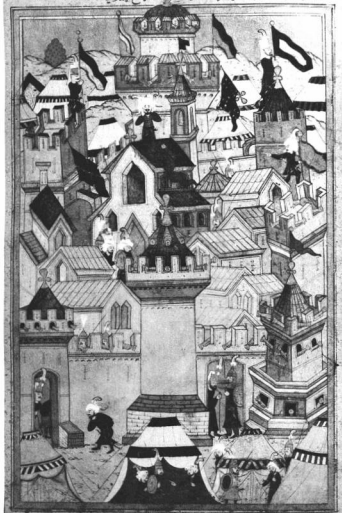
⁴ Bövén tárgyalja életrajzát dr. Lauschmann Gyula róla írt munkájában.

⁵ Képe a városi múzeumban látható.

⁶ Az adatokat L. dr. Juhász: „A protokollatúra és előzményei Székesfehérvárról” c. könyvében.

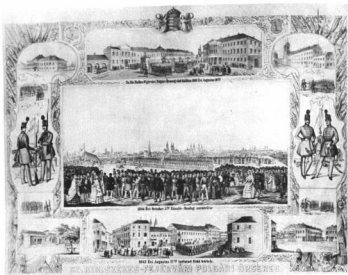
Dr. JUHÁSZ VIKTOR

لحمان سليمان خان وأروبا استولى بلغراد حصارين بمسئله تعالى فتح البلاد وكليد

*„Szülejmán szultán Isztúlni Belgrád (Székesfehérvár) várát
Allah — ő végtelenül felséges — segítségével elfoglalta.”*

MINIATŰR A HUNAR NAMEH (A művészetek könyve) XVI SZÁZADI TÖRÖK KÉZIRATBÓL
Konstantinápoly. Yildiz-könyvtár. A török szöveg magyarra való fordítását Fekete Lajos úrnak, az Orsz. Levéltár
állvéltárosának köszönjük. A P. Sarre és F. R. Martin-től „Meisterwerke Muhammedanischer Kunst”
München 1912. F. Bruckmann A.-G. mű nyomán

A NÁDOR-UTCA A BUDAI KAPU TORNYÁVAL 1870-BEN. Aujezdsky Adolf vízfestménye
A székesfehérvári múzeum tulajdonsága

Székesfehérvár művészettörténete vidékének földrajzi kialakulásával kezdődik. Határa a hegyvidék és alföld ölekezése, ezért tájképileg is változatos. Északi szegélyhatára a Bakony és a Vértes hol kopár, hol meg erdőkoszorúzza hegyeibe ütközik, míg délre fordulva a Mezőség hullámos alföldjén síklik végig tekintetünk. A közelben a Velencei-hegység letarolt gránitkúpjai, mint az őskor vulkáni tevékenységének tanúi, merednek felénk, az alattuk csillogó, nádszögletes Velencei-tó medencéje újabbkori földkéreg-süllyedésnek hirdetője. Ez a süllyedés a Balatonban folytatódik és óriási árokként szeli át a Dunántúl közepét. Ugyanígyen árok táru elénk akkor is, ha a Sárvíz mentén betekintünk a móri völgybe. Ez mint szakadék hatol a hegységen keresztül, Bakonyra meg Vértesre különítve annak néhai való egységes gerincét. E két árok Székesfehérvár határában metszi egymást. Természetes irányítói a közlekedésnek és ilykép találkozási pontjuk, mint útkeresztvés, természetadta települőhely és az árukicserélésre alkalmas vásárpont.

Székesfehérvár határának e kedvező természeti helyzete már az ősember megtelepülésére is vonzó hatást gyakorolt. Bizonyosságai ennek a város területén több helyen is megállapított bronzkori leletek. A kelták korát illetőleg pedig az a látszat, hogy a Dunántúl körülötte megtelepült törzselnek (Éraviscl, Osones, Hercuniates) központi fekvésénél fogva itt volt a vallási középpontja.

E szerepét politikai érdekből a római imperium is meghagyta. Róma ugyanis, miként Galliában Lugdunumot, a gallok vallásos és nemzeti gócpontját, tette meg a római vallás székhelyének, ugyanígy járt el Pannonia inferior megszervezésekor is. Az eraviszkusok székvárosában, Aquincumban állította föl a tartomány katonai székhelyét, míg az összes kelta törzsek vallási gócpontját, mely Székesfehérvár vidékén volt, vallási központul szervezte át. Ennek bizonyossága Mommsen és Hampel szerint az a Székesfehérvárról származó oltárkö, melyet a tarto-

mány papsága, az itt székelő augustalis pap-ság ajánlott föl Jupiter Dolichenusnak. A másik augustalis emlékkövünk az 1784-ben a püspöki palota területén talált síremlék. Jelenleg a Nemzeti Múzeum őrzi. A három alakot: nőt, férfit és kisgyermeket ábrázoló sírkövet felirata szerint C. Dignius Secundianus, raetiai nemzetiségű, brigetiumi (Őszöny) municipium Sevi Augustalisa emelte a gyógyítók véike miatt elhunyt neje Aurelia Decia, maga, fia C. Dignius Decoratus és leányai Dignia Decorata, Aurelia Secundina számára. Ugyancsak székesfehérvári kövön maradt fenn T. Statilius Maximusnak emléke, ki a tiszteletére emelt emlékkő felirata szerint legatus pro praetore volt Alsó-Pannoniában, majd mint consul és a szent épületek curatora szerepelt (Arch. Ért. 1927. 62. l.). A kő jelenleg a Kigyó-u. 11. sz. ház falában látható.

Történelmi jelentőségű a „budai kapu” tornyába beépített, Septimius Severus és M. Aurelius Antonius, másként Caracalla tiszteletére vésett kő tábla. A kövön eredetileg Geta neve is rajta volt, később levakarták, de a betűk nyomai fennmaradtak. A dolog magyarázata, hogy Caracalla atyja halála után testvérét, Getát megölte és nevét a birodalom minden kőveről letörölte. A kő a város budai kapujának a múlt század hetvenes éveiben történt lebontásakor eltűnt. Egy része azonban a véletlen folytán egyik külvárosi árokparton megkerült és most a múzeum kőtárában látható. Septimius Severus és Caracalla Divald Kornél közlése szerint a székesfehérvárvidéki római telepen, mint vallási székhelyen templomot is építettek és Móron talál, műremekszámba menő jupiteres bronzmészes, a polgárdi ezüsttrypos onnan származóknak. A római birodalom megszűnése után a menekülők vagy fosztogatók hurcolták volna el azokat a templomból.

Római sírokra Székesfehérvárról még nem akadunk. Talán azért, mert a középkortól fogva a városnak épp ama része, a környező mocsarakból kiemelkedő Belváros, mely a településre legalkalmasabb volt,

RÓMAI SÍRKŐ DOMBORMŰVES TÖREDÉKE
A PÜSPÖKI KERTBEN, Kr. u. II. sz. e.

RÓMAI DOMBORMŰVES KÖVEK A PÜSPÖKI KERTBEN
A jobboldali Iphigénia megmentéséi, halócszállítását ábrázolja;
ez utóbbi reze, Pászor János. Historia Diocesis Alba-Regalensis,
1877. Tab. X.

RÓMAI SÍRKÓ OROMZATA GENIUSOKKAL A PÜSPÖKI KERTBEN. Kr. u. II. sz.

annyi bolygatáson ment keresztül, hogy az a temetőt eltüntetie. Itt talált vagy a közel vidékről származó köemlékek azonban szép számban szemléltetik a pannoniai kultúrát. Egy részük a püspöki kert főútját díszíti, ahol a hársfák lombzatából az élet illata árad felénk, míg a nekik támasztott kövek a mítoszok világába vezetnek bennünket.

A kövek domborművein Herkules alakja, táncoló nimfa látható, majd Iphigenia története abban az ábrázolt jelenetben elevenedik meg előttünk, midőn testvére, Orestes csónakján megmenti Artemis istennő tauriszi templomából. Mindezek 1874-ben a bazilika alapfalából kerültek elő, ahol mint építőanyag szerepeltek és innen csonkaságuk. A legszebb és legmeghatóbb, egy szőlőfürtös venyigével körülfont emlékkő, már nem innen való. Szabadbattyánból származott. Felirata szerint sírkő. Írása azt mondja: Itt nyugszik Aurelia Sabina, a legjobb feleség. 25 éves. Kit e kő takar, viruló korában ragadta el a halál; inkább neki kellett volna megtört szüleit eltemetnie. Oh mily fájdalom, mily kegyeletefakasztó, mily szomorú a hitves halála! Emelték életükben Aurelius Attianus,

a trákok első veterán csapatának parancsnoka és leánya, Aurelia Sabinilla.

Ugyancsak sok tanulságot rejt magában a pannoniai kultúrát illetőleg a múzeum kőtárának római gyűjteménye is. Legértékesebb darabja a Velencéről származó lovasszobor-töredék. Csak a lónak és lovasának törzse van meg. A lovon ülő alak díszes ruházata arra enged következtetni, hogy valamelyik római császár lovaszobrának töredéke. Adonyból (Vetus salina) származó mérőöldköve az Óbuda (Aquincum) és Eszék (Mursa) közti főútvonalnak emléke, melyet M. Aurelius Severus állíttatott föl a dunamenti főúton Óbudától 39.000 passusra, mai mériék szerint 57-52 kilométerre. Csákvár egy amazonpalzsos (pelta) kőkoporsóval, Rácalmás Cautopatest ábrázoló szobrocskával, Ondód másként Nánapuszta a provinciális szobrászatra rendkívül jellemző Diana-szoborral, Fövény Icarus- és a Trójából menekülő Aeneas-köemlékekkel szerepelnek a múzeum gyűjteményében. Mindannyi egy-egy érdekes terméke az Itáliával szemben naiv pannoniai művészeknek, míg

RÓMAI DOMBORMŰ KELETI MOTÍVUMOKKAL.

A baloldalon szamár hátán amphorák, jobboldalon krokodilus és fára menekült ember
Székesfehérvár, püspöki kert. Lepr. Pauer János: Historia D. Alba-Regalensis... 1877. Tab. XI.

KUTYÁT ÉS LOVAT ÁBRÁZOLÓ RÓMAI DOMBORMŰVES KŐ A PÜSPÖKI KERTBEN. Kr. u. III. sz.

DOMBORMŰVES RÓMAI FARAGVÁNY A PÜSPÖKI KERTBEN. Kr. u. II–III. sz. (?)

RÓMAI LOVASSZOBOR TÖREDÉKE VELENCÉRŐL
Székesfehérvári múzeum

AZ ŐSKORONÁZÓ-TEMPLOM GRÁNITOSZLOPA
A SÁRKERESZTESI ORSZÁGÚT MELLETT

FÓANGVAL ALANJA A SZÉKESFEHÉRVÁRI
SZÉKESEGYHÁZBÓL. Kőfaragvány, XII. az.
Magyar Nemzeti Múzeum. Rejt. Pászor János: *Historia*
Dioecesis Alba-Regalensis... 1877. Tab. VIII.

AKANTHUS-LEVELES FARAGVÁNY A X. SZÁZADBÓL
Székesfehérvári püspöki kert

a sírköveken feltüntetett nevek (Matauto, Radaius) arra vetnek világot, hogy Róma nem ítélte ki az ősi kelta lakosságot, hanem kultúrájának átadásával azt teljesen magába olvasztá.

A négyszázéves római uralom magasabb kultúrát, fejlődést jelentett e terület életében. Viszont a népvándorlás kora visszacsúszást hozott. A betörő barbár hordák, ha nem is pusztították el az itt talált római kultúrát, de nem is építettek rajta. Lassan-lassan tehát romhalmazzá változott, melyet mint menedéket használtak föl az egymást követő néptörzsek. Az ősi, elrömsződött kelta lakosság összekeveredve a jövőnépekkel, előbb germán, majd a hunok és avarok útján mongol elemeket vett magába és új néppé alakult. Végezetül a szláv áram szakadt rá, melybe beolvadva mint ilyen fogadta a honfoglaló magyarságot.

Föltehető, hogy miként másutt, területeinkön is megvoltak még Árpád idejében a római telep maradványai. A magyarság azonban nem telepedett meg e köromok között. Meghagyta azt az őslakóknak, kikkel a meghódolás után barátságos, jó viszonyban állt, maga pedig folytatva az őshazából hozott, kedves nomád életet, a körülövező dombokon ütött sátrát. Mint lovas- és állattenyésztő nép kisebb teleprekre oszolta tanyázt, amelyek mindegyikének megvolt a saját temetkezési helye. Csakis így magyarázható meg, hogy már hat ily honfoglaláskori temető került elő a város körül. Mind a határ víznyós északnyugati részén, melyek mocsarakkal körülvett homokbuckái védelem szempontjából igen jó telephelyeknek bizonyultak és emellett a környező legelők az állattenyésztésnek is megfelelőek.

A székesfehérvári honfoglaláskori temetők régészei és embertani szempontból egyaránt elsőrendű értékek. A csontvázak, mint első közös helyről származó, nagyszámú, hiteles leletek, ritka becses adatok a magyarság faji jellegének megállapításához, régiségeik pedig az ősmagyar kultúrára vetnek a homályt mindjobban eloszlató fényességet. Legértékesebb leleteik négy Karoling-típusú kard, melyek közül három a székesfehérvári múzeum őriz.

E kardok jellemző sajtásága szűles, kétélű penge, közepén vércsatornával, ív alakban metszett keresztvas, rövid markolat és ennek végén nagy markolatgomb. Származásukra megoszlanak a vélemények, Hampel József a római kardok átalakulásából származtatja őket, de mert markolatgombjuk van, ami a római kardokon nem volt, a bizánci hatást is megengedi. Posta Béla főként markolatdíszeik alapján a szasszanida kultúra hajtásainak tartja a kardokat, melyek Perzsiából indultak újukra és a Kaukázuson át jutottak el a magyarság őshazájába, a Volga mellé. Innen tovább Skandináviába, majd Németországba és így lett belőlük nyugati Karoling-kard.

A székesfehérvári múzeum három kardja közül egyik három gerezdre tagozódó markolatgombjával rokon a prágai Szent István-féle karddal. Oldalról nézve a meglevő szélső gerezd teknősbékafejét mutat. Ugyanilyen lehetett a másik szélső tag is. A két fej között a nagyobb dudor mint a teknősbéka háta emelkedik ki. A gomb felületét a megmaradt jelek szerint éppúgy ezüstlemez és gyöngyök ékítették, mint a keresztvasat.

Szent Istvánnal kezdődik „Székesfehérvár” története. Tőle kapta nevét és mint a szent korona őrzője, a koronázások színhelye, királyok temetője az ország székvárosává lesz. Mi volt a hely neve korábban, nem tudjuk. A neki tulajdonított római nevek közül (Antiana, Caesarea, Cimbria, Curta, Floriana, Herculia) egyik sem bizonyítható. Magyar nevében a „Székes”, koronázó székváros lévén, természetes. A Fehér, eredetileg Fejér elnevezés, melynek j betűjét h-ra csak újabb időben cserélte ki nem a tudomány, hanem a hivatalos hatalom, már vitás. Erdélyi László szerint a szláv névnek, Beogradnak egyszerű lefordítása. Vályi András szerint, Magyarország leírásának II. kötetében, szépsége vagy a körülötte levő szikes talaj miatt kapta nevét. Vele szemben Fejér György a Tudományos Gyűjtemény 1840-ik évfolyamában az őshazára utalva, keleti vonatkozást keres benne. Keleten a nagyot, kiemelkedőt szokták fejérnek mondani. Szent István tehát ezt a szokást követte, mikor a székhelyének kiszemelt vá-

OSZLOPFŐ HATTYÚKKAL, SZÉKESFEHÉRVÁRRÓL.

Magyar Nemzeti Múzeum. Repr. Henszlmann Imre: A székesfehérvári ásatások eredménye, 1864. 136 old. Pauer János: *Historia Diocesis Alba-Regalensis* . . . 1877. Tab. VIII. Báró Forster Gyula: III. Béla magyar király emlékezete, 1900. 24 old.

OSZLOPFŐ A MESEBELI BASILISKOSSAL.

Az 1862. évi székesfehérvári ásatásból
Magyar Nemzeti Múzeum. Repr. Henszlmann Id. műve, 1864.
Báró Forster Gyula Id. műve, 1900

**KÖNERET-RÉSZLET
LEVELMEDAILLONOKKAL**
Széchenyvári püspöki kőár

ÍVBÉLET A BAZILIKÁBÓL
Széchenyvári püspöki kőár

PÁRKÁNY OZALAKKAL
Széchenyvári püspöki kőár
Repp. Jr. Forster Gyula: III. Béla
királyemlékezése, 1906. 38. old.
Repp. Divadk. Korszak: Magyarországi
művészeti emlékek, 1927

rost elnevezte, ezzel is jelezni akarván annak elsőbbségét. Ugyanez a véleménye Melich Jánosnak is, midőn kimutatja, hogy a Fejérvár helynév a magyaroknak az őshazából hozott fogalmuk lehetett, amire délorosz, török, besnyó analógiákat említ.

Hogy Szent Istvánnak választása a székhelyt illetőleg Fehérvárra esett, abban kedvező fekvése mellett a védelmi és politikai szempont is közrejátszott. A város központjának kiszemelt hely, a később kőfallal is övezett vár, mint félsziget nyúlt be a mocsarak közé és így könnyű volt azt megerősíteni. A politikai érdek szempontjából pedig előnye volt a nyugathoz való közelsége. Ez megkönnyítte a vele való közlekedést, másrészt azonban mégsem volt oly közel, hogy hirtelen támadás veszélyeztette volna az itt őrzött nemzeti klenodiumok biztonságát. A hely multja is számításba jöhetett. Szent István még láthatta az egykori római terület romjait, sőt azok között a frank uralom alatt itt létezett keresztény templom maradványait. E mellett szólnak bazilikájának gránitból készült hatalmas oszlopai, melyeket bizonyára nem ausztriai bányájukból szállították ide, hanem mint itt levő régebbi emlékeket használták fel azokat. Véleményünk erősítéséül megemlítjük, hogy Szombathelyen is van egy éppilyen oszlop. Szombathely a frank birodalom idején püspöki székhely volt, tehát akkori székesegyházának lehet maradványa.

Szent István érdeme, hogy Székesfehérvárot a koronázási kincsek őrzésére, a királyok koronázására és temetésére templomot, itt tartózkodása idejére pedig királyi lakóhelyet épített. Fából, kőből volt-e Szent István lakása, a felett lehet vitatkozni, de az tény, hogy ezzel, miként régi metszeteink mutatják, egy nagyarányú királyi palotának vetette meg alapját. A templom már az ő korában is monumentális épület, nemcsak a hazai székesegyházakkal, de a külföldiekkel is fölvette a versenyt. Okát annak, hogy nem adott neki püspöki széket, miként a szomszédos Veszprémnek, nem tudjuk. Talán nem akarta, hogy a királyi székhely fényességével a püspöki versenyre keljen. Viszont a korona őrzésével megbízott fehérvári pré-

postot a neki adott engedményekkel egészen kiváltságos helyzetbe emelte.

Székesfehérvár kiváltságos prépostsága éppúgy megszűnt, mint a templom is, melyet ma már csak képben rekonstruálhatunk. A hozzávaló adatokat a krónikák megbízhatatlan leírásai mellett Henszlmann Imre ásatásai szolgáltatják. Első ásatása 1862-ben a bazilika déli hajóját tárta föl két tornya, oldalfala és oszlopainak megmaradt részeivel. Közöttük III. Béla, Nagy Lajos és talán Szent István családjának, Kálmán királynak és nejének, II. Ulászló és udvaroncainak, Szapolyai Jánosnak sírjai feküdtek. 1874-ben a püspöki kert területén végzett ásatások eredménye: az apszisznak és a főhajóban 5 királyi sírnak feltárása, az északi mellékhajó és a hozzáépült keleti torny, mellékhajózatok meglévő falainak kibontása és négy vörösmárványkoporsó királyi tetemekkel. Ugyanezkor találták meg a templom apszisa mögött Mátyás király sírköpolnájának falait is. 1882-ben ismét a déli területen történtek feltárások, megerősítve az eddigi eredményeket és kiegészítve Nagy Lajos sírköpolnájának biztos megállapításával.

Külföldi minták és az ásatások alapján Henszlmann a Szent István bazilikájának hosszát 88,8 méterre szabta 23 pár oszloppal. E méretet azonban III. Béla 17 méterrel megrövidítette és az oszlopok számát 7 párra kevesbfitte. Czobor Béla azonban sem az alapfalakban, sem a díszítményekben nem talált okot ily nagyarányú átalakításra. Szerinte eredetileg is 71 m és 7 oszloppáros volt a templom úgy, amint az Csányi Károlynak a székesfehérvári bazilikáról legújabban kiadott alaprajzában látható.

Az alaprajz szerint az őskoronázó templomnak négy tornya volt, bejáratát a még a honfoglalás előtt létezett bazilikából megmaradt, hat gránitoszlopon pihenő előcsarnok előzte meg. A négy tornyúság mellett magyar vonás benne — véleményem szerint — az is, hogy tornyainak alapja nem alkotott zárt négyszöget, hanem nyílásokkal közlekedett a templom domborodott ki a két keleti torony között. A templom belseje két oszlopsorral magasabb közép- és két alacsonyabb mellékhajóra tagozódott. A szentély néhány lépcsővel magasabban volt a hajónál. Tőle

KÓFARAGVÁNYOK A SZÉKESFEHÉRVÁRI BAZILIKÁBÓL. XI. század
Székesfehérvári múzeum

NÁDLEVELES
OSZLOPFŐ
Székesfehérvári múzeum

ŐSMAGYAR MOTÍVUMOS
FARAGVÁNY. XI. század
Székesfehérvári múzeum

MADARAS FRÍZRÉSZLET
Székesfehérvári múzeum

ROMÁNSTÍLÚ CSAVARMENETES
OSZLOPRÉSZLET
Székesfehérvári múzeum

SZELÍDGESZTENYELEVELES
OSZLOPTÖREDÉK
Székesfehérvári múzeum

PÁRKÁNYRÉSZLET
KÖRALAKBAN ÖTÖS PALMETTÁVAL
Székesfehérvári püspöki kőtr

MADARAS DOMBORNŰ
Székesfehérvári püspöki kőtr

LAPOS PÁRKÁNYTÖREDÉK XII. század
Székesfehérvári múzeum. Repr. Czobor Béla—Szalay Imre :
Magyarország történelmi emlékei az 1906. évi ezredéves országos
kiállításon, 1897—1901. 44. otd., Báró Forster Gyula : Ill. Béla magyar
király emlékezete, 1900. 30. otd.

gazdagon faragott kőkorlát választotta el. Burkolata színes márványlapokból készült, szentélye falát mozaikképek díszítették.¹ Oszlopfejei,² árkdáíval, főbejárata pompáztak a szebbnél-szebb faragványokban. Legfőbb ékessége volt főoltára, mely a templom elején szabadon állott. Felette díszes faragású oszlopokon nyugvó ciborium emelkedett, míg oldalait aranytáblák díszítették.

Ez az ősi forma a bazilika ötszáz évet meghaladó fennállása alatt nagy változásokon ment keresztül. III. Béla famennyezetel zárta el addig szabadon látszó tetőzetét és valószínűen az ő idejéből származnak a templom franciás jellegű díszítményei is. A famennyezet volt oka többszöri leégésének. Az első leégésről Lodomér esztergomi érseknek 1295-ben a pápához intézett levele tanuskodik, melyben élénk színekkel festi Székesfehérvár akkori állapotát. A bazilika és az egész város porrá égett. Még a templom külső sekrestyéjében őrzött, nagy költséggel írott, arannyal és gyöngyökkel ékesített szertartásos könyvek is a lángok martalécai lettek. 1318-ban a templom újból leégett. Ekkor Károly Róbert bolhajtást és ólomettet építtetett föléje. De ez sem védte meg a tűzvészről. 1327 április 3-án kigyuladva, Thuróczy szerint az ólomettblák elolvadtak a lángoktól és mint olvadt viasz folytak lefelé. Nagy Lajos pompás sírkápolnájával, Mátyás király a fő és mellékhajót elválasztó oszlopok megerősítésével változtattak a templomon, mely ez átalakítások folytán s az akkori közléseknek megfelelően ősi román formáját levette, gotikus stílust öltött magára. Török hódoltsági metszeteink mint ilyen állítják élénk és erőll tanuskodnak a múzeum kőtarában látható bolívtartó, hatalmas vállkövek is.

A török hódoltság után a bazilikának már csak a pusztulásáról beszélhetünk. Székesfehérvár 1543-ban került török hódoltság alá. Mi volt az első teendő? A keresztet a bazilikáról leverték, belsejét mecsetté alakították. Ugyanakkor kincseit is elrabolták és mert az izlám a keresztény művészetet a mecsetben nem írta, annak oltárát, síremlékeit, jelképes faragványait összetörve ki-

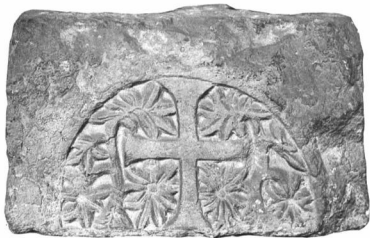
szórták. A királysíroknak ekkor még megmaradt némi maradványait egy dr. Karácsony Imre által közölt szultáni rendelet szerint (Századok 1911. 365. l.) 1568-ban rombolták össze és távolították el. 1601-ben, midőn a keresztények a várost egy évre visszafoglalták, a kivonuló törökség a bazilikát a királyi palotával együtt felrobbantotta, mikor pedig visszatért, a már romokban heverő templom köveiből javította ki a megromgált várfalakat. A török hódoltság után a helyett, hogy a romokat kiegészítve a templomot rekonstruálták volna, tovább tartott a pusztulás. Mindenki, aki épített, a romokból hurcolta a köveket és 1800-ban, midőn helyére a püspöki palota került, egészen eltűnt a föld színéről.

Székesfehérvár művészeti emlékeinek leg gazdagabb csoportja középkori faragványos kövei, melyek három helyen vannak őrizetben: a Magyar Nemzeti Múzeumban, a székesfehérvári püspöki palotában és a város múzeumban. Hogy közülök melyek tartoznak a bazilikához, ebben két szempont az irányadó: a faragvány lelőhelye és stílusa. Ha a kő a bazilika területén vagy annak közelében került elő és kidolgozása is korszerű, valószínű, hogy belőle származik. A bazilikától távolabb talált emlékek csak az esetben tekinthetők a templomhoz tartozóknak, ha díszítésükkel beilleszkednek a kétségtelen bazilikai faragványok sorába.

A Magyar Nemzeti Múzeum kövei közül Henszlmann Imre művei szerint a bazilikából származnak: XI. századi pillérfejezet összefonódott nyakú hatyúkkal; baziliszku ábrázoló oszlopfej, melyen az állat feje kokasfej, törzse oroszlán; pillérfej lent akanthusz-levelekkel, fent indákkal; egy madáralakú töredék; párkányrészet leveles medaillonba foglalt vaddisznóval. (A székesfehérvári ásatások eredménye Pest 1864. 136-139 l.). A gotikus emlékek között mutat be Henszlmann egy griffet, egy hatágú és egy négyágú zárókövet, két virágdíszes oszlopötredéket és azt a struccotlans sisekot ábrázoló vörösmárvány doborművet, melyet Nagy Lajos sírkápolnájából származtat (u. o. 157, 166 és 167 l.). Ugyanide sorol egy rózsával díszített kisebb ötredéket Mátyás király korából és azt az

¹ Ily mozaikcselcskék a székesfehérvári múzeumban, a M. Nemzeti Múzeum Történelmi Osztályában és az Orsz. M. Iparművészeti Múzeumban.

² By ugyancsak onnan származó aranyozott oszlopfejötredék a M. Nemzeti Múzeum Történelmi Osztályában.

FALI FÜLKE ORMA A BAZILIKÁBÓL.
Székesfehérvári múzeum

MADARAS PILLÉRRESZLET. XII. század
Székesfehérvári múzeum

FARAGVÁNYOK SZENTEK ALAKJÁVAL
Székesfehérvári múzeum költése

PÁRKÁNYRÉSZLET VADDISZNOVAL A SZÉKESFEHÉRVÁRI BAZILIKÁBÓL

Magyar Nemzeti Múzeum, Repr. Henszlmann Imre: A székesfehérvári ásatások eredménye. 1864. 139 old. Pauer János: *Historia Diocesis Alba-Regalensis* ... 1877. Tab. VIII. Báró Forster Gyula: III. Béla magyar király emlékezete. 1900. 22 old.

GOTIKUS ZÁRÓKO GRIFFALAKKAL A SZÉKESFEHÉRVÁRI BAZILIKÁBÓL

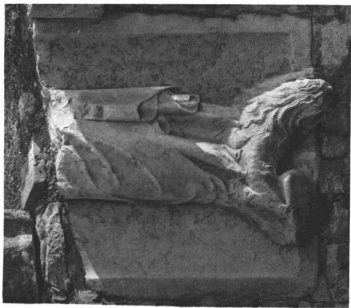
Magyar Nemzeti Múzeum, Repr. Henszlmann Imre: A székesfehérvári ásatások eredménye. 1864. 137 old. Báró Forster Gyula: III. Béla magyar király emlékezete. 1900. 25 old.

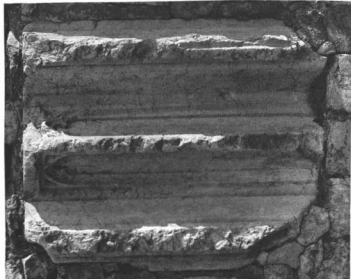
VÖRÖSMÁRVÁNY SÍRFEDŐ. XV. század
Szőkefehérvári múzeum

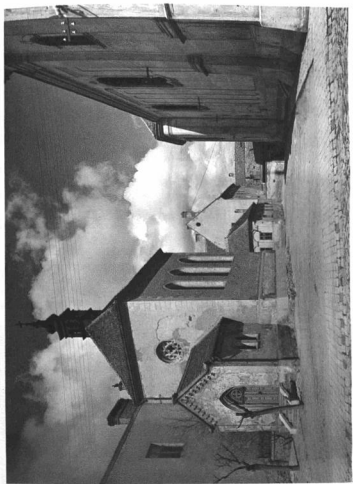
LOVAGSÍRMELEK MELLRÉSZELETE. Márvány. XIV. század
Szőkefehérvári püspöki kert. Dr. B. Bónisberger Lajos és Henszlmann Imre: A nagyzecebről
és a sírkövekről régi korszak. 1885. M. Tisz. Akadémia Archeológiai Bizottsága kiad. 78. old.

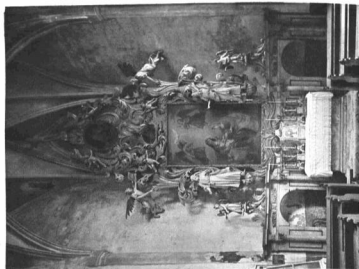
OROSZLÁNOS SIREMLEKTÖREDEK, XV. század
Székeshérvári püspöki kert. Brr. Beissenberger Lajos és Henselman Imre: A nagygyűlésről
és a székeshérvári régi templom. 1885. M. Tsf. Akadémia Archeológiai Bizottsága. Kiad. 78. old.

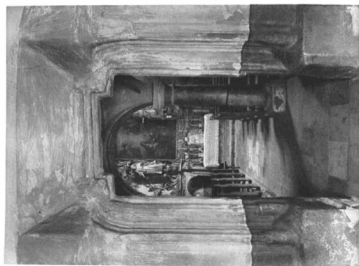
VÖRÖSMÁRVÁNY FALDISZÍTMÉNY NAGY LAJOS (?) SÍRKAPOLNÁJÁBÓL
Székeshérvári püspöki kert

A SZENT ANNA-KÁPOLNA

A SZENT ANNA-KÁPOLNA OLTÁRA

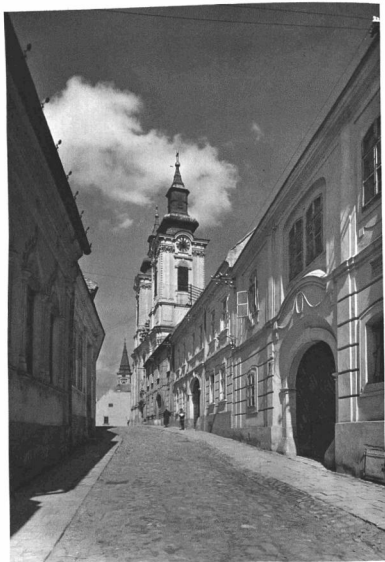
A SZENT ANNA-KÁPOLNA BEJÁRATA

TÖRÖK SÍRKÓ A SZEMINÁRIUM KERTJÉBEN

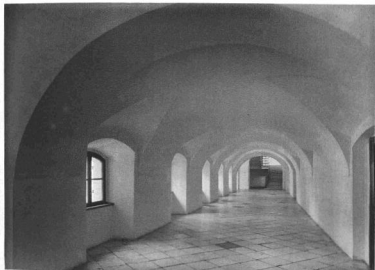
JÓKAI-UTCA 2. EGYKORI TÖRÖK FÜRDŐ NYOMAI

A SZENT ISTVÁN-UTCA

SZENT ISTVÁN-TÉR

A SZEMINÁRIUM ELSŐEMELETI FOLYÓSÓJA

A SZENT ISTVÁN RÓL NEVEZETT SZÉKESEGYHÁZ BELSEJE

A SZÉKESEGYHÁZ SZENTÉLYE A SZÓSZÉKEL

aranyozott virágcsokrot meg Anjou-liliomot, melyek 1882-ben nem ugyan a bazilika területén, de annak közelében kerültek napfényre (A nagyszombati és a székesfehérvári régi templom. Budapest 1885. 60 és 69 l.).

A Henszlmann által felsorolt kövek másik csoportja, melyet később Gerecze Péter is ismertetett (Archaeológiai Értesítő 1896. évf. és Archaeológiai Közlemények 1897. évf.), a székesfehérvári püspöki palotában és annak kertjében található. Legnagyobb az a három darabból álló, mintegy 2 méter nyílású ívbéllet, melynek egy részét itt is bemutatjuk. Külső felét finom metszésű akantusz-levelek, többi részét pedig medailonokat alkotó, ujjaslevelű ágfonadékok fedik (Arch. Közl. 1897. 135 á.).

Egy másik, ugyancsak ívesen hajlott párkányrészletnek díszítése egyik oldalon zegzugos, gyöngyös szalag és fél pálmalevelek, másik részén medailonokat alkotó hármasszalag ujjas levelekkel (Arch. Közl. 1897. 134 á.).

Három egybeillő, homorú kőkeretrészlet talán a főkapu béli részének maradványa. Díszítésük ugyanolyan ujjaslevelű ágfonadékok, mint a már említett ívbéllet. Két darabot mi is bemutatunk, az egyiket csak medailonok, a másikon köztük egy ózalak is látható (Arch. Közl. 1897. 131, 132 á.).

Pécsi analógia alapján Gerecze Péter árkádv-részletnek tartja azt az ötoldali töredéket, melyet három oldalon palmattás hármasszalag, a középsőkben pedig szív alakú medailonok díszítenek (Arch. Közl. 1897. 127 á.).

Az itt is bemutatott párkányrészlet fonadéknak medailonjai köralakúak, közéjük ötágú legyező. Hozzá hasonló társa csak abban tér el, hogy a medailonok közepén a fonadék három ágra oszlik (Arch. Közl. 1897. 128 á.).

Teljesen elűt a bazilika egyéb románstílusú emlékeitől a képeink között látható árkádv-homlokzat. Felső szegélyét csigavonalban hajló kacsok, ívszögletét pedig legyezőszerűen széthajló, levelekre tagozott vonalak ékítik (Arch. Közl. 1897. 130 á.).

Másik, a bazilika egyéb köveitől eltérő emléke a püspöki kőtárnak az a képeink között szintén szereplő faragvány, melynek a síkból kihajló akantusz-levelei azt a gy-

nut keltik, hogy a kő a Szent István előtti időkből maradt reánk. Érdekes részlete az egyik szögletén látható szárnyalak (Arch. Közl. 1897. 129 á.).

Két meglehetősen rongált kőtuskó állatmotívumos díszítésével kelt figyelmet. Az egyik fonatos keretben madarakat, a másik hármasszalaggal körülvelt nyulacska ábrázol.

A püspökségben őrzött, érdekesebb gotikus faragványok: két hatágú, egy négyágú zárkó és a kertfalba beépített vörösmárvány dombornüvek. Ezek a következők: Kisebb töredék Anjou-liliommal; XIV. századi lovagszobor (síremlék) mellrészlete, balfelén kard keresztvása, alatta csillaggal díszített penge, jobboldalán kiemelkedő gombokon INGOT betűk; egy sírkőtöredék dombornüve a XV. századból, rajta palástos alak, lábainál fekvő oroszlán; végül Nagy Lajos (?) sírkápolnájának díszítményes, vörösmárvány falrészletei.

A székesfehérvári múzeum kőtárának legrégibb darabja az a mészkőtöredék, melynek levelekben végződő, bonyolult, hármasszalagfonadéka rokon illólia és Bizanc V. századi faragványaival. Másik itt bemutatott faragványunknak levéldíszrel körülvelt egyenszárú keresztje árulja el a bizánci jellegét. Alakja után fali fülke orma lehetett.

A XI. századból valók azok az akantuszleveses pillér- és oszlopfézetek, melyek egyikének hatalmas mérete, másik kettőnek pedig a Divald Kornél által közölt (Magyarország művészeti emlékei. 23, 24 á.), esztergomi kövekhez való hasonlósága érdemel figyelmet. Közös vonásuk, hogy a levelek csavart szárból ágaznak szét úgy, amint az egy itt közölt kisebb töredékünkön is látható. A mellette álló oszlopfaj három karélyban végződő fonatos díszítése árulja el a vele való egykorúságot.

A székesfehérvári kövek másik csoportja a pécsi kövekkel mutat feltűnő rokonságot. Ezek a III. Béla által eszközölt átalakítások nyomán a francia hatás bélyegét viselik magukon. Legtöbbjük a szelidgesztenye leveleit utánzó díszítményeikről ismerhetők föl. Rendelgetésük szerint különböző alakúak. Három táblás töredék ívszögleteket kitöltő dísz lehetett. Egyikük egész fát ábrázol a levelek között rózsás virágokkal és bogyfűrttel. Ugyanezek a levelek az osz-

loptörédékeken már palmettákká csoportosulva és medaillonokba foglalva fordulnak elő, közben szőlőfürtszerű díszítményekkel. Ez oszlopocskák kis méreteik alapján a főoltár részei lehettek. Hasonló medaillonos és gesztenyelevelű díszítése van néhány parkánykőnek is.

A pécslekével egyező mesterre vall a 7055 sz. faragvány, melynek motívumai szakasztott másai egy Gerecze Péter által közölt pillér díszítményeinek (Arch. Közl. 1897. 78. 1. 13. á.). A kő formája szerint szegélykő lehetett és hármaz díszítés ékfi. Legömbölyített szélén szívalakú medaillonok vannak két-levéllel. A két oldaldísz egyike szintén medaillonos, de csak egy levéllel, míg a másik félpálmalevelekből áll, melyeket zegzúgosan haladó, üveggyöngyös szalag választ el egymástól. Ugyanez a díszítés, bár hiányosan, még három kővön ismétlődik. A püspöki kőtár kővei között is van hozzá hasonló, sőt a régi várfal egyik faragványos kőve is ide tartozik.

A múzeumi kőtár legszebb darabja az a pillérrészlet, melyet középen szalagszerűen kiemelkedő, saktáblás dísz, kétoldalt pedig medaillonokba foglalt, fejüket visszahajtó, szőlőfürtöt csipegető madarak díszítenek. Hasonmásukat a pécsi dómúzeumból Szőnyi Ottó közli egy madaras frízdísz alakjában. (Magyar Művészet 1929. 519 l.).

Egy másik figurális kővünk, mely frízként szerepelhetett, madáralakja nyakát lehajtva tartja. Környezetét ugyanolyan levéldísz alkotja, mint a Henszlmann által közölt vadászós faragványét. A harmadik állatmotívumos kővünk négyzetes vállkő fonatos keretben négy lábú állattal.

Meg kell emlékeznünk egy felületes nézessel keveset ígérő, de műértőnek annál becsebb törédékünkről. Kunkorodott végű, hármazos levélű díszítményéből csak egy levél maradt fenn, ez azonban annyira jellegzetes, hogy ritkasággá avatja a magyar művészeti történelemben. Egyike ugyanis ama kevés emlékeinknek, melyek az ősmagyar tarsolylemezeken látható palmettákat utánzó motívumokkal világos bizonyossággal annak, hogy a magyarság nem volt szolgai utánzója az idegenből átvett műzslésnek, hanem azt saját lelkéből megtermékenyítve bizonyos önállósággal alkalmazta. Analog társa a Divald Kornél által közölt veszprémi parkány-

törédék (Magyarország művészeti emlékei 13. á.).

A múzeum hatalmas vállkövekből, borda-részletekből, ajtó-, ablakparkányokból és különféle apró törédékekből álló, gotikus maradványai közül ki kell emelnünk egy kis vörösmárványtörédéket csúcsívet alkotó mozaik-betétjével. A múzeumban őrzött három vörösmárványstrók közül a legszebb 1925 július havában a Nádor-utcában feltárt várfalak omladékából került elő. Möller István megállapítása szerint tulajdonképp kőkoporsó fedelének a maradványa a Hunyadiak korából, a XV. század közepéről. A jobb kezével tartott zászlórúd zászlós urat jelent, ahhoz méltó páncélja, de különösen remek övdísz.

A városban a Bazilika-téren álló két gránit-oszlop az ősi bazilika előcsarnokának voltak egykor oszlopai. Az egyik mint a városház szögletköve maradt fenn, a másik kint a határban azt a helyet jelezte, ahol Székesfehérvár Szent István ereklyéjét fogadta, midőn azt Mária Terézia ajándékából ide szállították. A két oszlop 1928-ban került jelen helyére, figyelmeztetésül az e tájon állt királyi templomra. Ugyanítt a püspökkert falában 1930-ban a város helyezett el emléktáblát a templom alaprajzával, a benne koronázott és eltemetett királyok névsorával. Ugyanekkor a királyi palotát, Szent Imre születéshelyét a palota bronzdomborművével jelölte meg. A művészi kivitelű két emléktáblát Philipp István tervezte.

A székesfehérvári bazilika története elválaszthatatlan nemzeti királyaink sárlának történetétől, kiknek temetkezőhelye a bazilika volt. Bence történelmi adataink szerint a következő királyok és királyi családtagok nyugodtak: *Szent István és Szent Imre, Kálmán* és neje Busilla, II. (vak) Béla és atyja Álmos herceg, II. Géza, II. László, IV. István, III. Béla és neje, antiochiai Anna, III. László, Károly Róbert és felesége Mária, valamint kiskorában elhunyt fia, Károly herceg, *Nagy Lajos*, Albert, *I. Mátyás* és anyja, Szilágyi Erzsébet, II. Ulászló, *II. Lajos* és Szapolyai János. Mindezek közül *III. Béla*, *Nagy Lajos* és *Mátyás* sírjairól biztos adataink, a többiekéről túlnyomóan csak ingatag alapokon nyugvó feltevéseink vannak.

III. Béla és neje sírjait 1848-ban a véletlen hozta felszínre. Az egyszerű, vörösmárvány-

A SZENT ISTVÁN RÓL NEVEZETT SZÉKESEGYHÁZ FŐOLTÁRA
A Szent Istvánt ábrázoló kép festője *Vinzenz Fischer* 1778-ben,
az oltár maga *F. A. Hillebrandt* tervei szerint 1774-ben épült

HEINRICH EDE (1819—1888) SZENT CECILIA FESTMÉNYE A SZÉKESEGYHÁZ
ORGONAKARZATÁN

A SZENT ISTVÁN RÓL NEVEZETT
SZÉKESEGYHÁZ FŐKAPUJA

sírdákban nyugvó csontvázak teljesen sér-
tetlenek voltak. Kivéve őket, a koporsókkal
együtt a Nemzeti Múzeumba, innen pedig
1862-ben a budavári koronázó templom
kriptájába kerültek. 1883-ban a csontvázak-
at tudományos vizsgálatra kiadták Török
Aurélnek, a tudományegyetem embertani
intézete igazgatójának. 1898-ban nagy nemi-
zeti ünnepek kíséretében újból eltemetve
jelenleg a budai koronázó templom Szent-
háromság kápolnájának díszes szarkofág-
jaiban pihennek. A csontvázak királyi szár-
mazását a mellettük talált koronázási jel-
vények igazolták. Hogy pedig III. Bélához
és első nejéhez, antiochiai Annához tartoz-
nak, azt kétségtelenül eldöntötte a király
csontvázán talált bizantikus nyakék, ami-
lyent csak a bizánci császárok deszpotesz-
nek titulált rokonainak volt szabad visel-
niük. Ilyen királyaink között csak egy volt,
III. Béla, kinek Manuel bizánci császár
nagybátyja és még fia nem született, trón-
örököse is volt. A női csontváz is csak
antiochiai Annáé lehetett, mert III. Béla
második felesége a Szentföldön halt
meg.

Nagy Lajos sírja ugyan elpusztult, de a forrá-
sok bőven tartalmazznak róla adatokat. Tud-
juk azt, hogy a bazilika déli hajójában Szent
Katalin kápolnáját alakította át magának
sírkápolnául. Padozata magasabb volt
környezeténél, tetejét magas keresztboltozat
alkotta, oldalait vörösmárványlapok borí-
ták, záró- és gyámköveit Magyarország
és kapcsolt részeinek címerel díszítették.
A XVIII. század végén még látható volt,
de már nem istentiszteletre, hanem, mint
a prépostság melléképületét, eleségtáru-
l használták. *A XIX. század első éveiben*
azután végleg eltűnt a föld színéről. Egy-
kori szépségéről ma már csak néhány
töredéke nyújt fogalmat. Egy részük a
püspöki kert keleti falában látható, míg
azt a vörösmárványsisakot, melyet a
kápolna romjai közül a városház falán
helyeztek el, jelenleg a Magyar Nemzeti
Múzeum őrzi. A dombormű sisakjának
felső szélét Anjou-liliomos korona díszíti
és ebből két struccotl között struccmadár-
fej nyúlik a magasba. Az egész dombormű
hasonlít Nagy Lajos címeréhez, azzal a
különbséggel, hogy ennél a madár patkót
tart a csőrében.

Mátyás király sírkápolnája a bazilika
apszisa mögött mintegy 15 méter távol-
ságra állott. Alakja hosszukás nyolcszög
volt, mely keleti oldalán három oldallal
záródott. Hossza 19 méterre tehető. Falait
a töréseknel oldalpillérek támogatták. A
kápolna belseje a késő gotikának volt
remekműve. Kiváló ékessége volt a bol-
tozat gazdag bordázatának csücspontjából
lecsüngő záróköve a királynak gyűrűt
tartó hollós címerével. Mikor a *kápolnát*
1800-ban lebontották, Szvorenji József
leírása szerint a körülállók szinte aggod-
dalommal kériék a munkásokat, hogy a
zárókövet lehetőleg épségben vegyék le.
A kő azonban a boltozattal együtt lezu-
hant és a romok közé keverődött, de meg-
találták. Később a kő Székesfehérvárról
Radványi Endre csanádi kanonokhoz ju-
tott, ezután nyoma veszett.

Ez emlékeken kívül a *Magyar Nemzeti*
Múzeumban van meg Varju Elemérnek, a
múzeum történeti osztálya igazgatójának e
fűzetben közölt tanulmánya szerint Szent
István koporsója is. Róla fűzetünk most
említett tanulmánya beszél.

*

Székesfehérvár a középkorban közjogi hely-
zetével, a török hódoltság alatti mint erődít-
ményül be jelentős szerepet nemzeti
történelmünkben. Erődítménnyé természetes
viszonyai tették. A város legrégebb része,
a Belváros, melyet a külvárosok lakossága
ma is várnak nevez, félszigetként nyúlik
be a Sárrétbe. Míg a süppedékes terület
nem szabályozták, vizeit le nem csapolták,
csak keskeny töltéseken lehetett a várost
megközelíteni. Másutt a mocsár és az ingo-
vány elnyelte az utat. Midőn Szent István
a várost székvárossá tette, igyekezett azt
mesterséges védművekkel is megerősíteni.
Példáját követték utódai is. Vesszőfonás-
sal, karóval erősített földsáncokat készítet-
tek. Bástyatornyokkal fölszerelt, a nyugat-
európai városokhoz hasonló kőfalat Károly
Róbert huzatott a vár körül. A falon 16
bástyatorony és két kapu volt. Az egyik
a budai kapu, mely Budára vitt és már az
Árpádok korában megvolt. A forgalom azon-
ban annyira megnövekedett, hogy Károly
Róbert szükségesnek látta másik kaput is
nyitni. Ez volt a Várpalota felé vezető palo-
tai kapu. Mivel a várfalak körül széles és

mély, vízzel telt sáncok voltak, a kapuknál felvonó hidakon keltek át a sáncárkon. A kapukat a sáncárkon kívül külön erődítések is védelmezték. Ilyen volt a budai kapu előtt a Szent Miklós prépostságról elnevezett Szent Miklós-erőd.

Kimerülőbbnek látszó képet a középkori Székesfehérvárról a Károly János által közölt okmányok (Fejér vármegye története), a török hódoltság alatt készült metszetek és érvek alapján kaphatunk. Ezek szerint a város a következő részekből állott: *Castrium* vagy Vár, két *Civitas* exteriornak nevezett Külváros, azután a *Civitas nova*, az Ujváros és a Gemös vagy Ingovány. Csak a Várnak volt kőfala, a többi városrészeket csak palánksánc védelmezte meg s a mocsár, mely annyira körülvevte őket, hogy csak hidakon, töltéseken közlekedhettek egymással.

A Vár, mai Belváros kiemelkedő épületei voltak a négytornyos bazilika, mögötte Mátyás sírkápolnája, vele szemben a királyi palota Szent Imre kápolnájával. A Vár plébániatemploma Szent Péter és Pál temploma volt, melyet a Szent Miklósról nevezett káptalan gondozott. Itt volt eltemetve Géza fejedelem, Szent István atya és a királykoronázás alkalmával itt ütötték lovaggá az előkelő ifjakat. A mai székesegyház helyén Szent Jakab temploma állott, mellette a Szent Anna-kápolna. A jelenlegi cisztercia rendház területén pálosok laktak. A ferencesek kolostora a bazilikától északra a várfal mellett foglalt helyet, míg a déli oldalon a prépostság helyezkedett el. Okmányaink szerint a veszprémi püspökönek is volt a Várban palotája.

A *Civitas nova* a mai Palotaváros területén feküdt. Itt állt a *Buza-piacon* a Szent Ágoston-rendiek: Szent Mihály-temploma, ahova Szapolyai Jánost temették, midőn annak tetemét a török a bazilikából kidobatta. A ma is Szigetnek nevezett különálló városrészt a Jeruzsálemi Ker. Szent János-lovagrend Szent Istvánról címzett konventje foglalta el. Kolostoruk építését Eufrozina, III. Béla anyja fejezte be és náluk is temettette el magát. E tájon lehetett a Szent Domonkos-rendű apácák kolostora is.

A *Civitas exterior*, a mai Felsővároshoz tartozott a Szent Miklós-erőd, mely az ott

székelő káptalantól kapta nevét. A káptalan adminisztrálta e városrész Szent Domonkos tiszteletére szentelt plébániatemplomát is. A Budára vezető Király-út mentén lehetett Szűz Mária kápolnája, ahol koronázásra jövő királyaink díszruhát öltve magukra vonultak be a bazilikába. A koronázás után való kardvágás Szent Márton kápolnájában történt.

A várnak a török uralom alatt volt állapotáról a múzeum három, eredeti tervrajz után készült fotográfiája tájékoztat bennünket. Az egyiket olasz műszaki ember rajzolta az 1601-i ostrom alkalmával. Kissé vázlatos, de azért értékes, mert ami rajta van, az nagyrészt még a török hódoltság előtti, tehát a középkori állapotot tünteti föl és különösen a budai kapura nyújt becses felvilágosítást. A másik két felvétel egyike a végleges visszafoglalás évében, 1688-ban készült és Le Vergnie francia műszaki százados munkája. Ez már a várfalakat a török átalakítás formájában mutatja be. A harmadik 1691-ből való német katonai műszaki munka. Rajta elsősorban a vár és elővárosok erősítései láthatók. Csak a belváros utcái jelzi, a házakat megfelelő tömbökben. Templomokat nem jelez, csak itt-ott egy-egy szó: karmeliták, jezsuiták telke, fegyvertár ott, de az utcák nevét hiába keressük. Egyébként a vár (mai Belváros) képe az, mint a mai állapot. Nemcsak a nagyobb utcák iránya és mérete, hanem a bástyákra vezető kis utcák jó része is az eredeti helyén van.

Összehasonlítva az 1601-i alaprajzot a későbbiekkel, feltűnik a budai kapunak egymástól eltérő helyzete. Az 1601-i térképen a kapu a vár északi falának keleti sarkán áll, a másik kettőn a nyugati részén. Ennek magyarázata, Philipp István kiutával szerint, hogy a török okulva az 1601-i ostromon, a kaput ősi, középkori helyéről jobban védhető pontra helyezte át, amiről okmányok is tanuskodnak. Károly János Fejér vármegye történetében (II. 55. l.) a török defterek alapján ugyanis „Ujkapu”-ról tesz említést, melyet a vár déli végére helyez. Az azóta előkerült várrajzokon azonban ennek az Ujkapu-nak semmi nyoma. Az az „Ujkapu” tehát, melyről a defterek megemlékeznek és amelyről a régi kapuval kapcsolatban 1727-i telekkönyvekben

A CISZTERCEK TEMPLOMÁNAK SZÓSZÉKE. BEBO KÁROLY ALKOTÁSA

is történik említés, nem lehet más, mint az eredeti helyéről áthelyezett budai kapu. Meg-
erősíti ezt az 1691-i térkép is. E térkép
ugyanis azon a ponton, ahol az 1601-i
térképen a várkapu áll, körvonalas falma-
radványt, vagyis a régi kapunak még meg-
levő alapzatát jelzi.

A régi budai kapunak a térkép szerint
még teljesen középkori képe volt. Kapuját
hatalmas, háromnegyedkör alakú bástya-
torony védte. Belőle 50 méter hosszú
sikátor vezetett a belső kapuhoz. A mel-
lette levő két tágas udvar a hadiszertár
és a várőrség tanyája volt. Az új budai
kaput már részletesebben ismerjük. Tor-
nyát csak 1872-ben bontották le és emlé-
két több kép is őrzi a múzeumban. Leg-
kedvesebb Auejzdsy Adolf egykorú (1870.)
vízfestménye. Eszerint a torony kockakövek-
ből épült, nyolcszögletes épület volt, piramis
alakú tetején hegyes bádorgósszal. Északi
falán két római kő, keleti oldalán vörös-
márványból készült, hatalmas feliratos
tábla volt beépítve. A tábla jelenleg a vá-
rosbázis udvarán van és a kapunak 1809-ben
történt átalakítását örökíti meg. Az akkor
Székesfehérvárott összegyűlt nemesi fel-
kelőket ugyanis József nádor megszemlélve,
a kapu a nagy sokasághoz mérten szük-
nek bizonyult. A toronynak tehát a mai
Várkapu-utca felé tekintő nyílását befalaz-
ták és a helyett a toronytól keletre húzódó
várfalat áttörve a mai Nádor-utca irányá-
ban nyitottak utat a vár belsejébe. Ekkor
nevezték el az egykori Főutcat Nádor-
utcának, a budai kaput pedig Nádor-
kapunak.

A palotai kapuról csak frott emlékünk van.
A „Tudományos Gyűjtemény” 1827-iki
évfolyamának egyik frója így igen számol
be annak XVIII. századi állapotáról: „Lát-
tam még ezen városnak a XIV. század
kezdetén, amint irányozhattam, készült
palotai ékes kapuját, melynek négyszögű
széles tornyai középetén a magyar királyok-
nak képei rendszerint helyeztetve és félig
elő állván, kifaragva valának.” Hogy mikor
döntötték le, nem tudjuk. Felvonóhídjá-
nak végső maradványai a XIX. század
végén tűntek el eredeti helyükről.

A várfalból ma mintegy 62 m hosszú
részlet van teljes épségben: a Várkörúton
a püspöki kert fala. Kövei között számos

a bazilikából származó, faragványos kő
található, melyek az ostromoktól megron-
gált várfalak javfűdsára kerültek ide. A
nemtörődőmség hosszú ideig ezt a kis
várfalrészlet is veszéllyel fenyegette, ma már
azonban biztosítva van sorsa. A város
megvásárolta az alatta levő telkeket és
rajtuk ligetet létesítve, Prohászka Ottokár
20 éves püspökségének emlékére az ő
nevéről nevezte el. Ezenkívül dr. Polgár
Iván lankadatlan buzgalomával a régi vár-
falak mentén épült házakban még számos
kisebb-nagyobb maradványát fedezte föl
az egykori erődítéseknek, de mindezek
csak apró porszemek az egykori várból.
Éppily szegény Székesfehérvár a másfél-
százados török uralom egyéb emlékeiben
is. Mindössze néhány turbános srák, jel-
legzetes talpas tál az, ami reánk maradt
és a Jókai-utca 2. sz. ház udvarában fenn-
maradt cseppköves boltcikkely, mely az
ugyanítt előkerült vízvezetőcsövek alap-
ján fűrőd lehetett.

Török emlékeink közé tartozik még a Ma-
gyar Tudományos Akadémia egy kézira-
tos könyvecskéje, mely Székesfehérvár
vicekapitányától származik. Címe így hang-
zik: „Énekes könyv, melyet én Wathay
Ferenc az Fekete tenger mellett, az Fekete
toronyban Konstantinápolyon kívül való
nyomorult rabságomban szerezvén, Galatha
városában csináltattam és punktról-punktra
egy vonatásig, minden újonnan magamtul
szerzett énekekkel magam tulajdonkezével
írtam. Anno 1604.” A versek sorozatában
van egy históriás ének is. Ennek címe:
„Székesfehérvár veszéséről való historia.
Az nagyságos Úrnak, Enyingi Török István-
nak egy rab az tenger mellett Galata
toronyában írta. — Nótája: Szertelen vesze-
delem reánk szálla . . . , avagy Sok csudák
közül.” A könyv különös értéke a szerző
kezevel festett képek, melyek a szöveget
illusztrálják. Az egyik kép Fejérvár bevé-
telét ábrázolja. Van kép Tömösvárról,
Nándorfehérvárról, a szerző rabságáról,
kínzatásáról, kalodában üléséről, a gálya-
rabok munkájáról stb. stb. Az egész kötet
valóságos kortükör.

Székesfehérvár a töröknek 1688 május
19-én történt kivonulása után tele volt
romokkal. E romokból azonban még sok

középkori emléket meg lehetett volna menteni, de a politika mást kívánt. *A mult nagyságát hirdető alkotások szálla voltak az osztrák beolvasztó törekvések szemében. Megóvásuk helyett inkább pusztulásuk volt a cél, hogy helyükön új, az uralkodó hatalom jóvoltát hirdető alkotások emelkedjenek. A várfalak lerombolására már 1702-ben megjelent a rendelet, de egyelőre nem hajtották végre. A városi tanács húzta-halasztotta a dolgot. Bécsből sem nagyon sürgették. Fenyegettet a Rákóczi-felkelés, amikor a labanc hasznát is vette Székesfehérvár falainak, melyek közé csak rövid időre sikerült a kurucoknak bevonulniok. Kiveretésük emlékét Urll Henrik városparancsnok 1705-ben Nepomuki Szent János szobrának felállításával örökítette meg, mely jelenleg a felsővárosi templom előtt áll. A Rákóczi-szabadságharc megszűnte után a biztonság tudatában 1724-ben újra elrendelték a falak lerombolását. Erre az egész város nekik esett és kövelt mint kóbányát értékesítették a fellendült köz- és magánépítkezéseknél.*

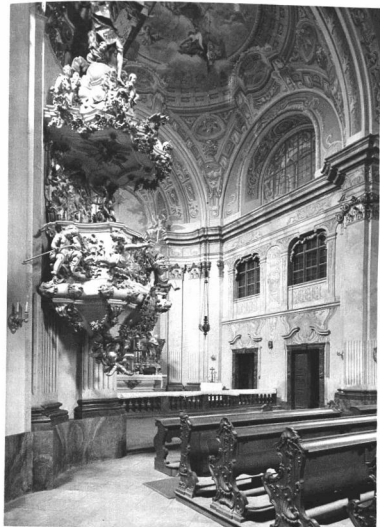
A várfalak rombolását követte a régi épületek maradványainak széthordása. Elsősorban a bazillika kínálkozott kiadós bányának, pedig még helyre lehetett volna állítani. *Erre nézve Barnabeis János Felix, fehérvári prépost 1700-ban tett is előterjesztést, majd később az első püspök, séllyei Nagy Ignác is felszólalt, de eredményt nem értek el. Sőt mikor már a föld fölötti falak anyaga elfogyott, nagyrészt még az alapokat is kiszédték. Nagy Lajos sírkápolnájáról már említettük, hogy még a XVIII. század végén fennállott, Mátyás sírkápolnája mint a püspök házi kápolnája szerepelt. A megrongált épület rendbehozására Nagy Ignác Mária Teréziához folyamodott. De hiába, a már dűledező épületet ledöntötték.*

Hasonló sors érte a mecsetet átalakított templomainkat is, hogy új templomok épüljenek helyükbe. Ez történt például azzal a mecsettel, melynek minareteje a székesfehérvári múzeum egy a XVIII. század negyvenes éveiből származó metszetén még látható, de néhány év múlva az a jezsuiták temploma állott a helyén. Ugyanezen képen már egy kéttornyú templom is van a mai székesegyház helyén. A középkorban itt állt Szent

Jakab apostol temploma, mely átélve a török idöket, a jezsuiták 1759-ig benne tartották az Isteniszületet. Tornyt is építettek hozzá. A tornyokat a szél 1740-ben ledöntötte. A város hozatta öket rendbe, az egyiket 1742-ben, a másikat 1744-ben. A mi képink, melyen az egyik torony kész, a másik azonban csonka, a két év közötti való állapotot jelzi. Később 1758-ban lebontották a mögöttük levő régi, rozoga épületet és helyén épült a mai székesegyház.

Mellette van Székesfehérvár egyetlen fennmaradt középkori épülete, a Szent Anna-kápolna. 1480 körül Kálmáncsehi (Kálmáncsay Domonkos) székesfehérvári prépost építette. Csillagboltozata, ajtókerete, hólyagdíszes ablakai a késő gotika alkotásai, oltára barokk. Az oltárt gróf Nádasdy László csanádi püspök mint székesfehérvári örkanonok állíttatta bele a török felszabadulás után. Valószínű, tőle származik a karzat és torony is, míg az eredeti bejárat előtt való előcsarnok a XIX. század közepéről való. A kápolna gondozója, mint az ősi székesfehérvári örkanonokság somogyi birtokainak mostani tulajdonosa, a piarista rend.

A XVII. században nemcsak rombolt, épített is Székesfehérvár. Új fejlődési folyamat indul meg történetében, mely lépszerűlépésre haladva alkalmazkodik a kor divatos irányához. Először a szentferencrendiek teszik le 1720-ban templomuk és rendházuk alapkövét, melyek főbejárata viseli magán a kor barokk jellegét. Utánuk 1731-ban a karmeliták kezdik meg a jelenlegi papnevelőintézeti templom építését. Befejezték 1769-ben. Maulbertsch festményeivel és rokokó díszelvel, hazánk egyik legszebb műemlékével gazdagítva művelési történetünket. 1745 és 51 között épült a jezsuiták, jelenleg ciszterciák Szt. János temploma. Gyönyörű térhatása, Sambach freskói, a szószeák, a mellékoltárok rokokóba átmenő vonalai és olajfestményei, a padok faragványai, vasrácsos ajtó, sekrestyéje bútorzatának csodás gazdagságú díszei, domborműves jelenetei igazi műremekké avatják. Méltó társaik a rendház lépcsőházának, ebédlőjének, egykori kápolnájának változatokban pompás stuccodíszei. Ugyancsak jezsuita mestermű a rendházzal átellenes, „Fekete sas” című, egykori jezsuita gyógy-

A CISZTERCITA-TEMPLOM SZENTÉLYRÉSZELETE

A CISZTERCITA-TEPLOM C. FR. SAMBACH-FÉLE FŐOLTÁRKÉPÉNEK VÁZLATRAJZA
Székesfehérvári múzeum

szertár berendezése is. Jezuita kezdeményezés a székesegyház építése is Cimbalnak Szent István életét megjelenítő falfestményeivel. Nagyon szép barokk vörösmárvány cancellusa. A szentély hatásos berendezését, Fischer Vince András udvari festőtől származó főoltárképét Mária Terézia készítette. Ő szerezte vissza Ragusából, a szentdomonkosrendiek templomából, ahová az a mohácsi vész után került, majd 1775-től a pozsonyi Szt. Márton székesegyház őrző gondjaira bízott, 1778-ban Székesfehérvár székesegyháza részére Szent Istvánnak e templomban őrzött koponyarészletét. A szent király mellképét ábrázoló ereklyetartó, Mária Terézia-korabeli kelyhei, Szentpéteryől származó feszülete az ötvösség remekei.

A templomokkal párhuzamosan a magánépítkezés is megindul. 1780-ban fölépül a

városház oszlopos, geniuszos barokk kapuzattal és loggiás udvarral, mely azonban oszlopközelnek későbbi befalazásával elvesztette ez érdekes vonását. A belvárosi plébániaépület merész hajlatú díszel, emberfejes konzolokon nyugvó erkélye, drapériás fülkében álló Szent Sebestyén-szobra a rokokó emléke. Kapuja zárókövét a Hiemer-család címere díszíti. Ezeken kívül a Szőgyény Marich-utca mansardtetős háza, a Király-kút épülete, a Kossuth Lajos-utca 11. sz. ház kertí homlokzata, a Megyeház-utca egyik kapuja tartoznak szép barokk emlékeink közé.

Utánuk időrendben a XVI. Lajos korában megszületett és nálunk II. József alatt tért hódító copf-, illetőleg empire stíl képviselői következnek. Ezt repraesentálják a Városház-téren az egykori Zichy-palota füzérdíszítése, erkélye, lépcső- és ablakrácsai; a szomszédos Mária-szobros házacskáknak kiugró sarokerkélye; a Székesfehérvári Takarékpénztár épülete ablakdíszének domborműves arcképei. Főként az 1800 körül épült püspöki palota,¹ melyet arányos homlokzata, falainak pillérekkel való tagozása és dísznek gazdsága legszebb vidéki épületeink sorába emelnek.

Az empire stílust tükrözik felénk, ha szerényebb kivitelben is, a Kossuth Lajos-utca 15. sz., valaha színháznak használt háza. Ugyanezen utcában a 20. sz. ház udvarának 1929-ben ledöntött bájos kertipavillonja márcsak a múzeum fényképgyűjteményében látható. Hasonlóan kedves a Szent István-utcában a 8. számú, 1781-ből származó ház. (Budenz József kiváló nyelvészünk egykori lakóháza.) Több velük egykorú épületeinkön már csak egyes részek: kapuk, ablak- és párkánydíszek őrizték meg jellegzetességüket. Mindezek kiegészítve a múzeum idevonatkozó ablak-, ajtórácsaival, cégereivel és egyéb iparművészeti emlékeivel, összességükben azt a benyomást kelтик, hogy Székesfehérvár újabb művészettörténetében az empire-nak van legtöbb képviselője, amit azután nyomon

¹ Építőmestere, Klauzál György nagyprépost úr 6 méltóságának szives szóbeli közlése szerint, Rieder Jakob. Valjon azonos-e a megyeház építésénél 1807-ben közreműködött Rieder József építőmester vagy talán apja ez utóbbinak, még tisztázandó kérdés. Rieder József Dr. Sáy Géza festőművész úr szives szóbeli közlése szerint Bécsben, Prágában, Brnóban tanult, illetve dolgozott és mint székesfehérvári építőmester is szerepelt.

A CISZTERCIK TEMPLOMÁNAK FÓOLTÁRA, MÖGÖTTE A SAMBACH-FÉLE FRESKÓ

A CISZTERCITA-TEMPLOM BELSEJE

követ, ha nem is oly nagy mértékben, a klasszicizmus.

A barokképületes Városház-tér mellett másik érdekes tere a városnak építészeti szempontból a Megyeház-tér a XIX. század első felének épületével. A 8. szám azért is nevezetes, mert 1818-ban Pészaki Bojzát György jóvoltából itt kapott hajlékot a Székesfehérvári Színjátszó Társulat, míg a 15. sz. ház fellirata a helyén állt várfalak lebontásáról tanuskodik. A tér uralkodó, monumentális épülete az 1807–1812. években, már klasszikus modorban épült vármegyeház. Megjegyzendő, hogy a vármegye, melynek régi hajléka az evangélikusok megyeház-utcai, sarokerkélyes háza volt, már korábban is foglalkozott új otthon építésével. Ennek emlékét a múzeumban kiállított, 1805-ban készült tervrajz őrzi. A másik megkapó épülete a Megyeház-térnek a Ferenc József nőnevelőintézet. Magasan kiemelkedő kettős oromzatával és oszlopos kápolnabejáratával hívja magára a figyelmet.

A XIX. század elején dívatos oszloptornácos építkezésnek két kedves emléke van. Az egyik a Polgári Lövölde pavillonja, a másik a Budai-út és József-utca sarokháza. — Reichl A. műkertésznek a múzeumban levő vázlatkönyve szerint — 1858-ban báró Splényié volt, majd Schwarz Gyula tudósunk, a kiváló ókori történetíró lakott benne. Sajnos, jelenlegi megosztott állapotában a pusztulás vár rá. Kiforgatták eredeti mivoltából az egykor gróf Schmidegg Tamás, később gróf Zichy Jenő birtokában levő „Magyar király” szálloda épületét is. Oszlopokon nyugvó erkélyét megrövidítették és föléje tűzfalszerű oromzatot emeltek. Temetőink sírkövei között is akad még néhány neoklasszikus emlék, mint tanuságai a mainál hangulatosabb, stílusosabb temetőkultúránknak.

A Vörösmarty-tér a költő szobrának felállítására után, a XIX. század második felében alakult ki. Épületei közül a Say-háznak tervezője, a székesfehérvári születésű Ybl Miklós művészete ad értéket. A többiek jellemző kifejezői építészeti stílusunk ama szomorú korszakának, mely eredeti alkotások helyett a régi stílusok utánzásával dolgozott. Épp ezért míg a Városház tér, Megyeház-tér korszerűségükkel egységes hatásúak és hangulatosak, a Vörösmarty-tér rideg némasággal meredne felénk, ha középeről a „Szózat” költője nem beszélne hozzánk.

Az eddig felsorolt városrészeket kiegészítve a külvárosok földszintes, itt-ott még nádfedeles házakból álló, széles utcáival, Székesfehérvár teljes képe, mint a Dunántúl és Nagyalföld találkozására alakul ki előttünk. A Belváros, amely összeesik az egykor falal körülvett várterülettel, szűk és görbe utcáival, patinás házaival, biedermeeres házikóival igazán dunántúli város és mint a hivatalok, a kereskedelem központja ma is megőrizte várkorából örökölt, uralkodó jellegét. Vele szemben a külvárosok fásoros, széles utcái, sokhelyütt még tűzfalas házal a mögöttük meghúzódó szalmakazlakkal, a nagyrészt földművesekből és iparosokból való lakóikkal a falut állítják eléünk, ahol a gulya, csorda sem ismeretlen fogalmak és túlközlés, ostorcsattogás ébreszt föl reggeli álmunkból. A másik érdekes vonás az az ellentét, melyet a régiség és falusiaság meg az utak modern burkolata, a vízvezeték, villanyvilágítás, a parkírozott terek bennük a világháború emlékszóval és a balatoni fürdőzés idején a temérdek autó alkotnak egymással. *Az egyik a múlt tisztelése, a másik a jelen vívmányainak értékesítése és a kettő együtt a jövő fejlődés akarata és reménye.*

MAROSI ARNOLD

A SZÉKESFEHÉRVÁRI VOLT JEZSUITASZÓSZÉK MESTERE

A jezsuiták, ma ciszterciek székesfehérvári templomában, amelynek magas művészi szintű belseje vetekszik a premonstreiek egykorú járszói templomának megvesztegető varázsú belsejével, a szebbnél-szebb részletek között is lekötli figyelmünket élvezetes szemlélődésre a pazar pompájú, mesteri munkájú, érdekfeszítő tartalmú s lendületes technikájú plasztikával dúsan övezett fa-szószékek. Ez a szószék, amely a korabeli szószékek legművészebb fajtájából való, különböző adakozók gyűjtött pénzüsszegeiből készült 1749-ben Budán és még ugyanez évben állíttatott föl mostani helyére. És ezóta dacára mesteri voltának napjainkig nem részesült sem esztétikai méltatásban, sem művészettörténeti feldolgozásban, csak Marschall Rafael adott róla futólagos tartalmi ismertetést e templomról frott hasznos kalauzában persze tervező szerzője, kivitelező mestere megnevezése nélkül.¹

Ki a szerzője, mestere e szószékek? Mivel a jezsuiták egykorú évkönyve nem tesz róla említést és a Székesfehérvárral foglalkozó irodalom sem ismeri, így levéltári kutatással alátámasztott stíluskritikai vizsgálat alapján vélünk mestere nyomára jutni. A gróf Zichy-nemzetség zsélyi levéltárában ugyanis a következő szerződés maradt fenn:

„Contract

Heüdt gesezten datum als den 15 Maji 1749 ist zwischen H. Carolus Bebo Hofbildthauer in aldtopen und anderer seidies, mit H. Caspar Fries, dischler Meister in offen folgender Contract aufgericht und geschlossen worden, als

No 1-tens Iber nimbt und verbindt sich oben gemelter H. dischler meister, Eine Kanzel nachger stil weissen burg zu den H. Patres Jesuitem nach lauth, abris und vorgegebenen model abgerelanger sachen, was dischler arbeit anbelangt andeutig und gutt dahin zu stehlen.

No 2-tens

Versprechet mir Carolus Bebo vor dise arbeit 100 R: sage hundert gulden, zur mererer begrefdigung unsere bede bey gesagte und namen und bede darbey gelegte sigil dannoben

(P. H.) CAROLUS BEBO Hoffbildthauer (s. k.)
(P. H.) CASPAR FRIES burgerlicher
dischler Meister in Offen (s. k.)

Der Empfang hin iber

Den 15 Maji 40 R.

Den 14 Junij a Conto empfanget der meister 12 R.

Den 26 Julij a Conto empfanget der meister 10 R.

item den 9 Septembris empfanget die Frau

meister den Rest mit 38 R.

ist also diser Contract nach lauth Summa 100 R.

Richtig bezalt und zu nichts gemacht

worden." Ez eredeti okmány² tanúsága szerint 1749 május 15-én *Bebo Károly* óbudai

udvari szobrász szerződést kötött *Fries*

Gáspár budai polgári asztalosmesterrel a

székesfehérvári jezsuitáknak szánt szószék

adott tervrajz és modell alapján való asz-

talosmunkájának, tehát a konstruktív vázbeli

alapat-, mellvéd-, fedél- és ajtótestnek fából

való elkészítésére; *Fries* a 100 forintért

vállalt szószék favázával az utolsó részlet-

összeg nyugtáztása értelmében szeptember

9-én lett készen. Az asztalosmunkával egy-

időben készült el a szószék plasztikai

díszé is, mert a székesfehérvári jezsuiták

egykorú feljegyzése az épülő templom

1749. évi eseményeit összegezve ez évben

befejezettnek, illetőleg felállítottnak mondja

a szószéket a következő, szerzőt nem említő

szavakkal: „Denique cathedra nova opere

statuario insignis, collectis a varijs Bene-

factoribus, qui zelum Concionatoris nostri

respiciebant, sumptibus procurata.”³

Mivel azonban a jezsuitáknak a szószék

szobrászával kötött szerződése ismeretlen

eleddig, önkénytelenül felvetődik a kérdések

sorozata: ki volt *Bebo*, mely udvar szob-

rásza, miért ő szerződött *Fries* asztalos-

mesterrel a szószékre nézve? Eddigi kuta-

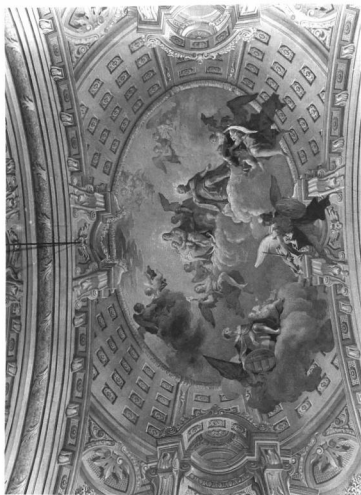
¹ Marschall Rafael: A ciszterci rend székesfehérvári temploma. Székesfehérvár, 1928. 12–13. old. L. még ugyanazon szerzőnek ez év tavaszán megjelent „Székesfehérvári Kalauz”-át.

² Gróf Zichy-levéltár Zsélyen. 36. fasc. számozatlan.

³ Historia Missionis Albo-Regalensis Societatis Jesu Ab Anno Domini MDCCXXVII. Kézirat a bpesti Egyetemen Könyvtárban, jelölése: Ab. 22.

C. F. SÁMBACH SZENTÉLY FRESKÓJA: A SZENTHÁROMSÁG

C. FR. SAMBACH FRESKÓJA A CÍSZTERCEK TEMPLOMÁBAN: SZENT ISTVÁN KORONÁJÁT ÉS ORSZÁGÁT
A NAGYASSZONYNAK OLTALMÁBA AJÁNLIJA

C. FR. SAMBACH FRESKÓJA A CISZTERCIÉK TEMPLOMÁBAN: LOYOLAI SZENT IGNÁC APOTHEÓZISA

tásaink szerint *Bebo Károly* (1712?–1779) szobrász 1740 táján tűnik fel özvegy gróf Zichy Péterné, született Bercsényi Zsuzsanna († 1745) óbudai udvarában, aki az özvegy grófné elhunytával fiának, gróf Zichy Miklósnak († 1758) meg nejezik, született karacsberényi gróf Berényi Erzsébetnek († 1796) óbudai udvarában 1748-tól mint udvari szobrász és udvarmester működött, élete végeig irányítván, vezetvén e grófi család nagyarányú kegyúri, mecénási s egyéb művészi természetű alkotásait. Ebben az előkelő udvarban a sokoldalú Bebo gazdag szobrászi, tervező és iparművészi tevékenységet fejtett ki, nemcsak a grófi család számára dolgozva, de a levéltári okmányok tanúsága szerint számos más megrendelő művészi feladatait is vállalva.¹

Bebo szobrászi munkásságának egy része, különféle templomi rendeltetésű plasztikai alkotásai között, szószékek faragására esik; így részben szerződésekből, részben stíluskritikai analógiák alapján tudjuk, hogy Bebo 1745–1744-ben a budavári karmeliták, 1752-ben valószínűleg a buda-vízvárosi ferencesek (ma Erzsébet-apácák), 1753-ban az óbuda-plébánia, 1754-ben a zsámbéki plébánia, 1759-ben a szántói plébánia, 1759–1760-ban a buda-kiscelli trinitáriusok, 1769-ben valószínűleg a budavári jezsuiták és 1774-ben a buda-vízvárosi Szent Anna-templom számára tervezett és részben kivitelezett szószékeket. Ezek után kézenfekvő, hogy Bebo, akinek eddig még csak töredékesen ismert munkásságát ennyi szószék tervezése s

faragása kíséri, 1749-ben Fries Gáspárral a székesfehérvári jezsuiták számára a saját terve szerint vázolt szószéknek az asztalos munkájára nézve kötött szerződést. Bizonyos, hogy a székesfehérvári jezsuiták, akik élénk érintkezésben állottak a budavári jezsuitákkal, ezek viszont jól ismerték az óbudai vallásos Zichy-udvarban hírnévre jutott szobrász udvarmestert, valószínűleg a budavári jezsuiták tanácsára Beboval csináltatták templomuk szószékét. Bebo pedig rendes szokása szerint a szószék nyers favázát asztalossal, jelen esetben Fries Gáspárral csináltatta a közölt szerződés értelmében.

Ez észszerű következtetésünket azonban megerősíti a stíluskritikai vizsgálódás is. Bár a budavári karmeliták, a buda-kiscelli trinitáriusok és a budavári jezsuiták szószékei más, eddig ismeretlen helyekre kerültek, azonban az óbuda, a zsámbéki, a szántói, a buda-vízvárosi ferencesek (most Erzsébet-apácák), meg a buda-vízvárosi plébánia templomának a szószékei még eredeti helyükön állanak. Ez utóbbiak alaki elgondolása, felépítése, plasztikai felfogása s technikája a székesfehérvárral együtt egy és ugyanazon szobrászi szellem szülötte; kivált pedig az óbuda-plébániatemplom szószéke, ha más plasztikai tartalommal is, de szakasztott mása a székesfehérvári szószéknek, amely székesfehérvári szószék összesűrítve mutatja be *Bebo Károlynak* eredeti, egyéni szobrászi talentumát, genre felé hajló jellemző erejét, lendületes szerkesztő tehetségét, dekoratív pompa iránt való kifinomodott érzékét és rendkívül gyakorlott faragókészségét.

SCHOEN ARNOLD

¹ *Bebo Károlyra vonatkozólag v. ö. szerzőnek legközelebb megjelenő, „A budai Szent Anna-templom” c. monográfiájában Nesterek adatlárja.*

A BAROKK MENNYEZETFESTÉS EMLÉKEI SZÉKESFEHÉRVÁRT

Három templomban három nagy freskómű. Mindenik elintézetlen ügye még a magyar kutatásnak, tele problémákkal, közelebbi és messzebb vezető kérdésekkel, amelyek megoldásra várnak. Egy-kettő kivételével fényképben is *itt látnak elsőzben napvilágot*.

Mondjuk ki mindjárt: a legkorábbinak, a mai cisztercita templom mennyezetfreskójának mesterkérdését kell annyi kézről-kézre járó téves meghatározás félretolásával a magyar tudomány és művelt köztudat számára végérvényesen tisztáznunk. A mai szemléletű templom freskójának keletkezési ideje vár pontosabb meghatározásra, hogy lemérhető legyen fejlődéstörténeti helye egy nagy mester, a XVIII. századi osztrák festészet legnagyobbjának életművében. Végül a székesegyház megrongált s átfestett mennyezetdíszén módszeres stílusbeli vizsgálattal meg kell látnunk a mai sralmas kép mögött a freskók eredeti arculatát s benne, mint egyik főművében, egy ma még meglehetősen ismeretlen mester művészetét kell közelebről szemügyre vennünk és értékelnünk.

De nemcsak a pusztán történeti tények vagy stílusjelenségek, nemcsak a műalkotások keletkezésének körülményei várnak tisztázásra. Egy forrásszerűen meghatározott mesternév, egy helyesbített dátum, amely a tudományos kutatás számára messzebbmenő következtetéseknek lehet biztos alapja, a lakus szemlélőnek jóformán mit sem jelent, főként ha nem széles körben ismert, nagy nevről van szó. Számára az első és gyakran legfőbb kérdés a művészi jelenség tartalmi elemeinek világos felfejtése s az ábrázolás ikonografiai megvilágítása. Ez a kérdés éppen a barokk mennyezetfestés emlékeinek tanulmányozásánál nem is másodrendű. Mert az égi távlatokat nyitó mennyezetfreskók, amelyekben egy felsőbbrendű világ képe tárul a szemlélő elé, szentek, angyalok, géniusok gomolygó seregével, égi jelenés és földi történés egymásbaáramló

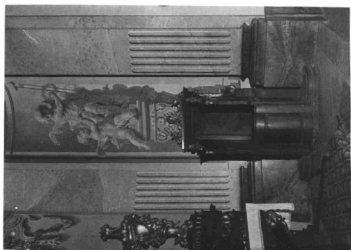
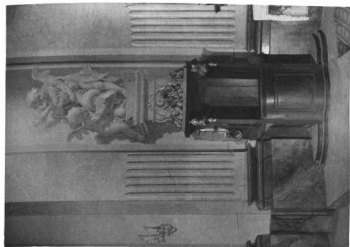
egységében, majd játszi, könnyed, légies alakokkal, majd meg a látomás megragadó erejével, gyakran mélyértelmű egyházi szimbolika és szövvényes allegóriák megjelenítései. Nem eseményt ábrázolnak, hanem egyetlen képbe sűrítve elvont eszméket, mély gondolati tartalmat szimbolizálnak. Ezek felfejtése pedig éppúgy hozzátartozik a korszak művészetének, sőt egész szellem-történeti arculatának helyes megértéséhez, akárcsak az új ikonografiai típusok megvilágítása vagy akár a műalkotások fejlődéstörténeti és esztetikai megértése, amelyre különben csak az előzetes vizsgálatok után kerülhet sor.

A székesfehérvári freskók között is vannak szent események, történeti jelenetek festői előadása mellett ily mélyértelmű szimbolikus ábrázolások avagy vallásos apoteózisok. Tárgyi és tartalmi ismertetésükkel nem fogunk töretlen úton járni, mert hiszen minden jószándékú dilettáns ismertetésnek ez volt eddig is legfőbb problémája, de talán elkerüljük az utólagos belemagyarázás veszélyét, ha az egykorú forrásokból, — bár sajnos, nem a feltételezhető előzetes programokból, — idézzük, mit akartak s mit láttak az egykorú szemlélők ez ábrázolásokban.

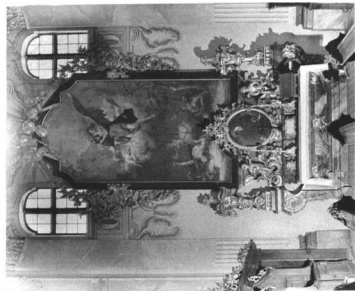
Nem tisztázhattunk minden kérdést végérvényesen. A három templom építésére s művészi díszítésére vonatkozó elsődleges források, ha ugyan a századok folyamán el nem kallódtak, ma még feltáratlanul lappanganak a levéltárakban. Ily irányú, bár még éppen nem kimerítő kutatásaink eddig nem jártak a remélt eredménnyel: a Jezsuiták és karmeliták fennmaradt iratai meglepően szűkszavúak vagy éppen semmitmondók, szerződéses, programok, számadások és levelezések, mint elsőrangú írott források, ma még ismeretlenek. Hasonlóképp felismeretlenül lappanganak még, egy-két szerencsés kivételtől eltekintve, köz- vagy magángyűjteményekben avagy a műkereskedelemben a freskókhoz s a kísérő oltár-

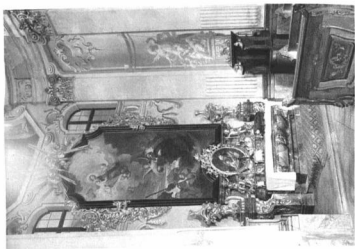
CISZTERCITA-TEMPLOM: A SZENT KERESZT-OLTÁR. C. FR. SAMBACH KÉPE. 1750

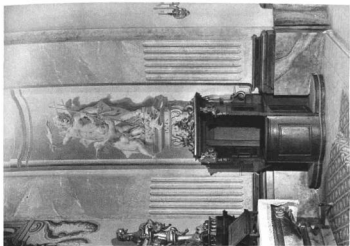
SZIMBOLIKUS KÉPEK A GYÓNTATÓSZÉKEK FÖLÖTT. C. FR. SAMBACH MŰVEI

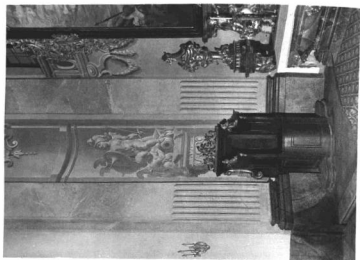
A CISZTERCIÁ-TEMPLOM EGYIK ÖLDALOLTÁRA
C. FR. SAMBACH FESTMÉNVE: AZ ÓRANGYAL

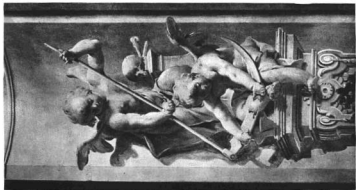
A CISZTERCIÁ-TEMPLOM SZENT IGNÁC OLTÁRA
A KÉP C. FR. SAMBACH MŰVE. 1726

SZIMBOLIKUS KÉPEK A GYÓNTATÓSZÉKEK FÖLÖTT. C. FR. SAMBACH MŰVEI

A CÍSZTERCITA-TEMPLOM SZIMBOLIKUS KÉPEI A GYÓNTATÓSZÉKEK FÖLÖTT. C. FR. SAMBACH MŰVEI

A CISZTERCIA-TEMPLOM SZINBOLIKUS KÉPEI A GYONTATÓSZÉK FÖLÖTT. C. FR. SAMBACH MŰVEI

képekhez készült tanulmányok, rajzok avagy színvázlatok. S ha még hozzávesszük, hogy maguk az építészeti alkotások névtelenek, vagy amennyiben hagyománytól őrzött avagy újabbban forrásszerűen felbukkant mesternevek figyelembe jöhetnek, ezek egyébként teljesen ismeretlenek, tóg terét s messze szétágazó irányait jelölhetjük meg a további kutatásnak s egyben jó előre rámutatunk e tanulmány önmagunk által legjobban érzett fogyatékoságaira.

Székesfehérvár mennyezetfreskókkal ékes barokk templomainak sorát, mint legkorábbi, a claszteritáké nyitja meg. Eredetileg a jezsuitáké volt; ők építették 1745–1751 között. Tervező mesterül a hagyomány és irodalom *Grabner Mihály* építőmestert nevezi meg, akinek olajfestésű arcképét, utódainak adományaké, ma is a rendház refektóriumá őrizi. Ismeretlen név a kutatás előtt, egyéb alkotások a jezsuita templom és rendházon kívül ma még nem fűzhetők nevéhez, származásáról nincsenek adataink.

Ha a szomszédos Ausztriából került hozzánk, mint e korban legtöbb építésünk, úgy talán nyomravezető lehet az a körülmény, hogy egy hasonló nevű mester, *Johann Grabner* salzburgi udvari építőmester vezeti egy jó emberöltővel előbb, 1696–1707 között a Fischer von Erlach-tervezte salzburgi jezsuita kollégiumi templom építési munkálatait.¹

Maga a templom azonban, mint építészeti alkotás, sem a salzburgi, sem a fischeri művészet mértékével nem mérhető, sőt nem is emelkedik a jobb építőmesteri átlagalkotások szintje fölé. Rendkívül magas talapzaton emelkedő óriáspilaszterekkel és széles párkánnyal tagolt, egyébként sfma homlokzatával, kissé előreugró tornyaival s az emeleti középső szakaszba vágott lantablakával annak a provinciális templomtípusnak egy képviselője, amelyet részben a hildebrandti hagyományokból alakítottak ki, mint sokszor megismételt sémát, a XVIII. század 40-es éveinek pallérsorból kinőtt polgári építőmesterei, aminő a budai országúti franciskánus templom vagy aminő lehetett a klarissza-apácák temploma a várban, avagy a *Johann Entzenhofer* építette egy-

kori óbuda-kiscelli trinitárius templom.² Belseje egyetlen nagy, világos tér, igen csekély mélységű 2-2 oldalkápolnával, igen magasra feltoló, nagy ablakkokkal, a szentély felett lebegő kupolával s a kereszthevedekkel szakaszokra osztott hajó ovális eselboltozataival. Derűs, levegős, fölfelé szinte megtárló belső tér, amely ellenállhatatlanul irányítja a tekintetet a mennyezetfreskókra. Halványzöldes, kazettás kupolát utánozó festett keretben túrul élénk a három mennyezetkép s a főoltárfreskó bágyadt, világos tónusban, szinte krétásan pasztellszerű megfestésben. A szentély kupoláján a felhőkön trónoló Szentháromság, angyaloktól körülveve, sugárzó glóriában, kissé édeskésbe hajló rózsaszín felhőgomolyagok között. Balról egy csoport a megváltás keresztjét emeli magasra, jobbról, a kereten túlárado felhőgomolyagon imáadásra leboruló szárnyas kerub térdel, imaginárius kapcsolatot jelezve az alatt összegyűlő hívek seregével. A hajó első boltozatán magyar tárgyú, ikonografailag éppen a barokkban, éppen a hazai jezsuiták eszmevilágában fogant ábrázolás, a Regnum Marianum: Szt. István a boldogságos Szűz oltalmába ajánlja országát. Felhőtrónusán ül középen a csillagkoronás Szűz; jobbra előtte térdel hatalmas felhőgomolyagon Szent István, baljával a koronára mutatva, amelyet merész lebegésben ábrázolt szárnyas kerub emel bíborpárnán magasra. A bal alsó sarokban, ugyan csak a kereten túlárado felhőgomolyagon térdel sugárzó arccal az Ifjú Szent Imre, jobbival az ország címerpajzsára támaszkodva. Lenn a kép középtengelyében a hatalom és igazság pallosos anyala száll alá.³ A bejáratához legközelebb eső harmadik mennyezetkép a jezsuiták nagy alapítójának, Loyolai Szent Ignácnak apoteózisa a hit, remény és szeretet allegorikus nőalakjaival, s jobbra lenn a földgolyó körül a világ négy táját szimbolizáló exotikus alakokkal, mint az ígéhirdetés és isteni kegyelem új részeseivel.

A mennyezetképekhez csatlakozva, ami e korban nem ritka jelenség, egyetlen nagy

¹ V. S. „*Protocollum Residentiae nostrae Vetero Budensia Ordinis Discalceatorum Sanctissimae Trinitatis Redemptiois Captivorum*“ c. kéziratok kötet II. I. az Egyetemi Könyvtárban Ab. 208. jelzet alatt.

² E freskónak egy kisméretű aquarell-másolata Schickodantz Albertől az utóbbi hetekben került Herceg Fülöp májféltéri hagyatékából a székesfehérvári városi múzeumba.

³ V. S. *Martin Riesenhuber: Die kirchliche Barockkunst in Österreich*. Linz a. D. 1924. 258. s. k. I.

freskó foglalja el az egyenes záródású szentély főoltár mögötti falmezőjét. Virtuóz megfestésben, a barokk kulisszadíszletezésnek, az illuzionisztikus architekturfestésnek magyar földön páratlan, megtévesztő és szemfényvesztő csodája. Mint előretolt kulisszát, festett egész oszlopok illeszkednek a síma falmezőn a belső felépítés óriáspilaszteres egységébe, felettük a körülfutó széles párkány folytatódik ugyancsak festve s a valóság és illúzió határán, az átmenet sarkain, mintha valóságban az építészeti párkányon álló szoboralakok volnának, köztük festve két szárnyas angyal ül fesztelen pózban, lábait a festett párkányon lelogatva. Magas ívelésű hevedereken nyugvó kazettás kupola borul e látszatos felépítés fölé, ugyancsak a síma falon, a perspektívikus csalódás továbbfokozásával. S e festett kulisszakeretben tárul fel maga az ábrázolás: Nep. Szent János apoteózis. Fenn, derengő sárgás fényben, felhőgomolyagon térdel a szent, puttók- és angyaloktól körülveve; lenn a földi szférában a templom mecénásai: Vánossy Antal jezsuita és báró Amade Antalné magyararuhás alakja. A lelkiismeret mardosó kígyójával szívében, fájdalom arccal támaszkodik egy rongyos ifjú a festett oszlopnak, megbocsátást remélve; mellette a lépcsőn egy szakállas férfi küzködik önelke kétségével. Ez nyilván Vánossy Lőrinc királyi harmincados, az apa, akiről a hagyomány azt tartja, hogy zsaroló és erőszakos úton nagy vagyont harácsoló össze, amelyből a jezsuita szerzetbe lépő fiú százezer forintot ajánlott fel kiengesztelésül apja bűneiért a templom építésére. A freskómű díszkrét és halk pasztellszíneivel, bágyadt és erőfien, lit-ott édeskésbe áthajló szalmasárgás össztonusával, amelyben csak néhol villan fel egy-egy erőteljesebb, mélyebb vörös, barnásárga vagy sötét kobaltkék színtolt s konvencionálisan akadémikus kompozícióval első pillantásra is élesen megkülönböztethető minden más alkotástól, ami a XVIII. század freskóművészeiből magyar földön fenmaradt. Annál meglepőbb, hogy a tudományos kutatás és a nyomában járó népszerűbb ismertetések egyaránt Maulbertschben látták e freskók mesterét, éppen a század legegényibb, külön utakat járó, zseniális különcnek tartott művészegényiségében. Még különösebben

hangzik e semmivel sem indokolt s éppen csak a hazai irodalomban kézről-kézre járó meghatározás, ha figyelembe vesszük, hogy az osztrák kutatás már régen elkönyvelte a székesfehérvári freskókat, éppen mint a freskófestésben egyik főművét, *Kaspar Franz Sambach* oeuvre-je számára.¹ Forrásszerűen az új név nálunk először Stefan Dorfmeister egy levelében bukkant fel, amelyben a későbbi tanítvány, éppen Maulbertsch művészetével szembeállítva, az ellentétre célozva magasztalja egykori mesterét. „*Ein Sanbak, welcher in Stulweissenburg die Jesuiten Kirche gemahlt, ist nicht von Schreiender Farbe und ist doch ein Grosser Rechtschaffener Künstler*”² — írja sértődött önérettel, mestere példájára hivatkozva Szily püspöknek. Maulbertsch és Sambach művészete közötti mélyreható eltérést, amely az egykorú szemlélők előtt éles ellentétként jelentkezett, a stíluskritikai iskolázottság újabb kutatás nem vette észre. Amint pedig az új név napvilágra került, a népszerűsítő irodalom, nem tudván mit kezdeni vele, torzított alakban adta tovább.

A mesterkérdést végérvényesen tisztázzuk. Dorfmeister adatát, — ha az eredeti szerződés vagy számadások nem is állanak még rendelkezésünkre, — teljes mértékben hitelesíti a főoltárfreskónak éppen a legutóbbi hetek műkereskedői forgalmában felbukkant s a székesfehérvári városi múzeum számára megszerzett vázlatrajza a következő felírással és szignatúrával: „*Gemahlt in fresco zu Stulweissenburg in Ungarn 1749. als Hochaltarblatt alda v. Kaspar Sambach.*” A merített papíron készült (mag. 47,7 cm, szél. 22,5 cm), gondos és kissé tén száraz, halvány tónusokban gyengéden lavírozott tusrajz hitelességéhez nem férhet kétség; stílusban és rajztechnikában meglepően közel áll a három évvel későbbi sloupi mennyezetfreskó vázlatrajzához.³ A szignatura egyben a keletkezés dátumát is megadja, legalább is a főoltárfreskót. A mennyezetképek egy évevel korábbiak. A jezsuiták Historia Domusa az 1748. év eseményei között jegyzi fel:

¹ V. ö.: C. v. Warzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. XXVIII. köt. Wien 1874. 172. s. k. l.

² V. ö. *Kapossy János*: A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei. Budapest, 1922. 117. s. k. l.

³ V. ö.: *Karl Garzaroli-Thurnlack*: Die barocke Wandzeichnung in Oesterreich. Wien, Amalthea 1928. Abb. 67.

A CISZTERCITA-, EGYKOR JEZSUITA-, MAJD PÁLOS-TEMPLOM ROKOKÓ-PADSORA ÉS JOBB-OLDALI MELLÉKOLTÁRA. (Xaveri Szent Ferenc holttestének megtalálása. C. Fr. Sambach műve. 1782)

A CISZTERCITA-TEMPLOM BELSEJE

A SZEMINÁRIUMI TEMPLOM BELSEJE

A SZEMINÁRIUMI TEMPLOM FŐOLTÁRA

„*Fornices Templi, dempto uno, quod Chorum Musicorum respicit, eleganti penicillo ac singulari Architecturae artificio illustratae sunt. Fornicis 1ma pars quae Aram Majorem despicit, exhibet SS^{ss} Triadem, altera Divos Ungariae Indigetes Emericum et Stephanum, coronam ac sceptrum B^{no} V. offerentem. 3° demum S. Parentem nostrum in Coelis Triumphantem.*”¹ Viszont a teljes kifestés a következő évekre is áthúzódik s a bejáratától jobbra-balra nyíló két oldalkápolna jelentéktelen és nyilván segítők kezére maradt mennyezetfreskóival csak 1751-ben nyer végleges befejezést.

A nagy mennyezetfreskók kísérőjeül festett kisebb falképek között különös figyelemre méltók a mellékkoltároktól jobbra-balra álló gyóntatószékek fölötti puttócsoportok. Festett talapzatot, kőszín-grisailleben festett és teljes illuzióval fülkeszobrokként ható puttópárok a plasztikai elképzelés és csoportfűzés meglepő biztonságával mintázva: játszi, bájos, gyermekien komolyodók puttókban mélyértelmű szimbolizmus a gyónás egymást követő lelki mozzanatainak. Éppen e szimbolikus jelentőségű, theologus elgondolásban fogant ábrázolások teszik jogossá ama feltevésünket, hogy Sambach itt, mint a XVIII. század freskófestőinél oly általános, előre meghatározott tartalmi program alapján dolgozott. Az idegen elmében fogant theologus program azonban koránisem jelent számára művészi megköthetőséget; képzetele a megszabott gondolati tartalmat könnyed, nem erőszakolt s épp ezért meggyőző ábrázolásokban jeleníti meg.

Csak mellékesen említjük a négy nagy mellékkoltárképet, amelyek ugyancsak Kaspar Sambach alkotásainak bizonyulnak s a városi polgárság, illetőleg tehetősebb párfogók áldozatkészségének köszönhetők. A baloldali első oltárkép — Krisztus a kereszten —, valamint a vele szemben lévő, ma már erősen restaurált Loyolai Szt. Ignác-kép a Historia Domus bejegyzései szerint még 1750-ben készült, a hátsó kettő, az Órangyal balról s Xav. Szt. Perenc halála jobbról 1752-ben került az oltárra.

Sambach freskóműve, amely egyrészt a mesternek Daniel Gran művészetéből merít

ett ihletét bizonyítja, másrészt kulcsot ad kezünkbe Stefan Dorfmeister művész fejlődésének Maulbertsch erős hatásán át is érezhető korábbi forrásokhoz, a századok folyamán meglehetősen eredeti alakjában maradt fenn. Az újabbkori restaurálás, legalább a figurális részben alig mehetett túl a képek alapos megfeszítgatásán, itt-ott némi kigaztításán; jelentősebb utánfestés inkább csak a keretező festett architektúrán észlelhető. Annál megrongáltabb állapokban vannak s az 1866-ban történeti erősen átfestő restaurálás nyomán annál kevésbé érintetlenek, s ma mind mint nyirkos falon szennyesen elkenet színloltok maradtak ránk a székesegyház két évtizeddel későbbi, 1768-ból való mennyezetfreskói.

Aszékesegyház akkor még plébániatemplom volt. Ilyennek is épült a régibb, még középkori templom helyén a városi polgárság áldozatkészségéből 1758—1768 között. Befejezésének s egyszersmint a freskódísz elkészülteinek dátumát felirat jelzi a kórus feletti keresztbevederen: „*Pietas Senatus populi que Alb. Deo Optimo Maximo in honorem S. Stephani primi Hungar. Reg. et Apostoli a fundamentis erexit A. 1768.*” Tervező mestere ma még ismeretlen, de sem külső felépítése, sem belsejének kissé nyomott és nehézkes egésze, sem meglepően elnagyolt és megoldatlan architektonikus részletei nem sejtetnek jelentősebb művészeket. Csupán főoltára mérhető magasabb művészi mértékkel, amely 1774-ben épült Mária Terézia rendeletére F. A. Hillebrandt udvari főépítész tervei nyomán.² Teljesen sötétben tapogatódzva a mestermeghatározást ily kevéssé jellegzetes alkotásnál a stíluskritikai következtetés sem szolgálhatja, mert ahhoz meg hiányzik a biztos összehasonlító alap. Így csupán egy újabb, kutatásaink során felbukkant, mesternévre figyelhetünk fel abban a reményben, hogy talán nyomravezető lehet. A jezsuiták naplója jegyzi fel 1768. április 27-én: „*Prandio ultimo excepti Pictor et Architectus D. Cimbal et D. Herling.*”³ Az előbbi név ismerős: Johann Cimbal bécsi festő, a menyinyeztetfreskók mestere. A társaságában lévő

¹ V. 6.: *Historia Missionis Alba-Regalensis Societatis Jesu Ab Anno Domini 1727*. Kéziratok kötet az Egyetemi Könyvtárban Ab. 82. fejezet alatt.

² V. 6. Országos Levéltár, Kincstári osztály Adatbázis 1774. márc. No. 128. L. dr. Juhász Viktor vonatkozó adatai s Hlitz 288. lapján.

³ *Diarium Residentiae Alba-Regalensis S. J. ab. A. 1768. usque 1773.* — Kéziratok kötet az Egyetemi Könyvtárban.

MIHALBERTSCH, ANTON: A SZEPLŐTELEN FOGANTATÁS APOTHEOSISA
A szemináriumi templom szentélyének mennyezetképe

MAULBERTSCH, ANTON: SZÜZ MÁRIA MENNYBEVITELE
A szemináriumi templom mennyezetén freskójának részletfölvétele

MAULBERTSCH, ANTON: SZÜZ MÁRIA MENNYBEVITELE
A szemlérdiumi templom mennyezeti freskója

MAULBERTSCH, ANTON: SZÜZ MÁRIA MENNYBEVITELE
A szemináriumi templom freskójának részletfölvétele

„architectus” azonban teljesen új név a kutatásban. Nyilván vendégmester, talán éppen Ausztriából jött, mint a festő, de eddig ott sem akadunk nyomára. Lehet építész s akkor minden valószínűség szerint ő a templom tervező mestere, mert egyszerű kivitelező vezető pallért aligha láttak volna asztaluknál feljegyzésre érdemes vendégként a jezsuiták a bécsi festővel egy társaságban. De a XVIII. századi szóhasználatból következtetve lehet Cimbal architekturfestője is. A kérdést a további kutatásokig nyitlan kell hagyunk.

A három nagy mennyezetkép mindenike magyar tárgyú, Székesfehérvárral közelebbi vonatkozású, mindenik Szent István életét vagy megdicsőülését tárja elénk. Amint a jezsuiták már idézett *Historia Domusa 1768-ból* följegyzi: *„Parochialis Ecclesia hoc anno eleganti penicillo Vienna mutuo, picta est. Prima Cupula exhibet S. Stephanum Hungariae Regem in gloria, altera fundantem in Hungaria Episcopatus, tertia filio suo Emerico monita dantem et Haeresim extirpantem.”*

Mind a három mennyezetképet festett, mellvéd-szerű architektúra fogja körül, amelyek közül az első és a harmadik formai megoldása szokatlan és feltűnő a XVIII. század osztrák mennyezetfestés emlékei között s koncepcióban és stílusban minden kétséget kizáróan egyenesen a bolognai architektúra-festés, így pld. Marcantonio Colonna formakincséből merít, sőt még régebbre visszamenőleg, egyes részleteiben a római manieristák perspektivikus bravurjaira emlékeztet. A templom belső terét fölfelé látszóan megnövesztő, perspektivikusan fölfelé összeszűkülő festett mellvédre páros konzolokon nyugvó, laposan mintázott, de többszörösen törtvonalú, vízszintes keretet fektet, amely az első tekintetre mint valóságos képerkeret foglalja körül magát az ábrázolást. Ámde a keret lapos mezőjét a négy sarkon, a pendentifs-ek feleit ovális nyílások törik át, a valóságnak tetszőt egyszerre az illúziók világába emelve. Mert e nyílásokon át messzibb magasan kéklő ég egy darabja magának a keretbe foglalt ábrázolásnak, amelyet e formailag nem a legszerencsésebb, de hatásában megtévesztő perspektivikus mesterfogással túl a mennyezet síkján, égi magasságokba emel.

A szentély mennyezetképén a megdicsőült Szent István térdel gomolygó felhőkön, putók és szárnyas kerubok között a Szentháromság előtt. Formailag megoldatlan, mintázásban élettelen bábszerű alakjában több a konvencionális, de tökéletlenül viszszaadott póz, mint a belső elmélyedés vagy a megjelenés könnyedsége. A képmező nagy részét az ég egyenletesen síma, levegőtlen kékjében sötéten és szennyes-szürkén gomolygó felhőzet tölti ki, amelyben csak a főlak halvány kékeszöld atillája és mályvaszín palástja, valamint a balról lebegő kerub vörös leple s a Szentháromság fölött derengő sárgás fény ad egy-egy tisztább, de nem üdőbb színtöltet.

A középső képen az alapvonalra komponált főábrázolásban Szent István ül trónján sötétzöld baldachin alatt, urak, apródok és főpapoktól körülveve s az előtte térdelő violaszíntaláros főpaphoz előrehajolva átnyújtja az első püspökségek alapítólevelét. Fölfelé gomolygó felhők közt, sugárzó dicsfénytől övezetten az új hit kupolás temploma. Ismét felhők és lebegő angyalok töltik ki az égi mezőt, míg a kép három másik oldalán, erős rövidülésben a festett mellvéd mögött magyarruhás urak csoportja látszik, köztük jobbfelől a templom alaprajzával Buffler jezsuita atya, akinek lángoló szónoklatai ösztönözték Székesfehérvár polgárságát az új templom építésére. A kép össz-tónusa kissé pléhszerűen merev, bágyadt rótvörös; nehézkes színei, nyirkosan elkenett foltjai részben nyilván a restaurátor kevésbé kegyeletes ecsetének terhére írhatók.

De hogy az átfestés mögött sem keresetünk Maulbertsch vagy akár Sambach, sőt még Dorfmeister mértékével sem mérhető mesterművet, hogy Cimbal művészetét csupán a nehézkes kezű, korlátozott invenciójú és mesterségbeli tudásban, formakészségben egyaránt fogyatékos epigoné, annak meggyőző bizonyossága e két freskó fenmaradt olajvázlata, amelyeket jelenleg a székesfehérvári városi múzeum őriz. Igen rongált állapotban vannak, de még így is felismerhető a kompozíciónak ugyanolyan kezdetlegessége, a bábszerű, élettelen mintázás fogyatékos-sága, az ecset- és színkezelés ugyanolyan nehézkesége, a tónus egyenletes és kellemtelen rótvöröse vagy festőileg meg nem oldott kontrasztjai, mint a kivitelezett meny-

MAILBERTSCH, ANTON: ESZTER
A Szent Szűz mennybevittele freskójának részlete

MAILBERTSCH, ANTON: JÁHEL
A Szent Szűz mennybevittele freskójának részlete

MAILBERTSCH, ANTON: A FÁRAÓ LEÁNYA
A Szent Szűz mennybevittele freskójának részlete

MAULBERTSCH, ANTON : SZŰZ MÁRIA SZÜLETÉSE. A azeminárium templom mennyezetfreskója

MAULBERTSCH, ANTON: SZÜZ MÁRIA SZÜLETÉSE. A szemináriumi templom mennyezeti freskója

MAILBERTSCH, ANTON: SZŰZ MÁRIA SZŰLETÉSE. A szemináriumi templom mennyezeti freskója

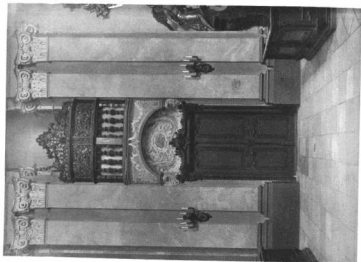
MAILBERTSCH, ANTON: DÁVID KIRÁLY
A Boldogságos Szűz szülétsé freskónak részlete

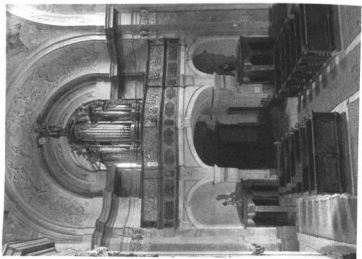
MAULBERTSCH, ANTON: SZENT JÓZSEF HALÁLA
A szemináriumi templom baloldali első mellékoltárán

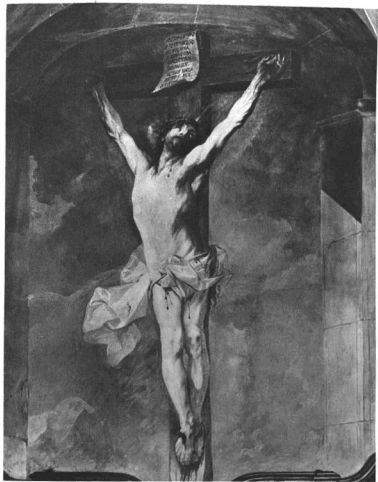
A SEMINÁRIUMI TEMPLOM SZÓSZÉKE

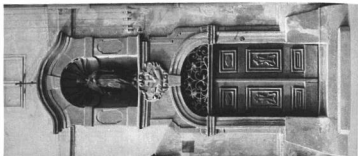
OLDALBEJÁRAT A SZEMINÁRIUMI TENPLOMBAN

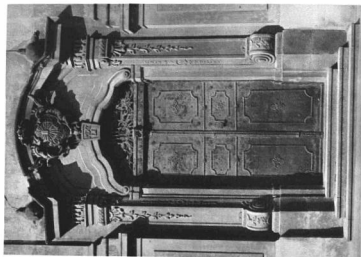
A SZEMINÁRIUMI TENPLOM ORGONAKARZATA
XVII. sz. népies barokk Mária-énekes-szobor az egyik gyóntatóaszték fölött

MALIBERTSCH, ANTON: KRISZTUS A KERESZTFÁN
A szemindriumi templom emeleti oratóriumában

A SZENT FERENCRENDEIÉK REND-
HÁZÁNAK KAPUJA

A CISZTERCIÉK TEMPLONÁNAK FŐBEJÁRATA

nyezetképeken. S ha még hozzávesszük, hogy a mester egyik zalaegerszegi oltárképfreskója, Szent Erzsébet, Daniel Gran hasonló tárgyú alkotásának (Wien, Karlskirche) szegényes, száraz s majdnem ügyefogyott utánzata, úgy Johann Cimbal művészi képességeit a nagy mesterek közvetlen tanítványaiban is fel-felcsillanó készség vagy eltanult mesterségbeli rutin szintjénél is csekélyebbre kell értékelnünk. Nem természet nagy feladatok megoldására; a művészet csekély tehetségű szerény munkása, kisebb igényű oltárképei, a székesfehérváriak, amelyek egyikén szignatúrája „Cimbal inv. et p.” is olvasható, éppúgy mint a nagyváradiak, jobbak is freskólnál.

A harmadik freskó violás palaszürke képmezőjében Szent István oszítja Intelmetlét flánnak, a hozzásimuló, magyarruhás kis Szent Imrének. Baljában tartott jogarával a mélybe zuhanó óhitűekre s összetört bálványokra mutat. Feje fölött, ismét a szokott, ólmos-szürke felhőgomolyagon ülő flarás szent kezében az Eucharistia sugárzik glóriás fényben, míg jobbról, merész alázuhanásban lebegő kerub hozza a megváltás keresztjét. A kompozícióból némileg kiesik, de mindenesetre elgondolásban is, formailag is legérdekesebb a jobb sarkon, a kereten átvett lábakkal ülő sötét alak, az óhit bálványát szimbollizáló kis istenszobrocskát tartva magásra. Eszméleg is megvilágító, mélyreható ellentét: mintha menekülne az új hit világossága elől, amelyben csupán a hatalom támadását látja összeomló régi világa ellen, mintha megmentett bálványát dacosan és védően tartaná szembe Szent István új világrendet hozó jogarával, mintha a király s e sötét alak egymásra vonatkozta ellentétében a régi és új világrend, a jó és rossz princípiumának örök ellentéte tükröződnék.

Egy sikerült részlet a különben vértelen és konvencionális művészi elgondolásban.

A pendentifs-alakokról, amelyek a négy evangelistát, a négy nagyobb prófétát s a négy nyugati egyházatyát ábrázolják, valamint a kisebb falképekről nincs mit szólnunk. A főoltárkép — Szent István a boldogságos Szűz oltalmába ajánlja országát — *Vinzenz Fischer* alkotása s mint a szignatúrán látható — „*Vin. Fischer P. MDCCCLXXV*” — 1775-ben készült.

Talán sehol sem érezhető át az ellentét XVIII. századi freskófestészetünk emlékeit szemlélve az akadémikus rutin, egy szerény tehetség erőit meghaladó próbálkozása és egy vérbeli művészegénység teremtő megnyilatkozása közötti meggyőzőbb erővel és világossággal, mint éppen Székesfehérvárt, Sambach és Cimbal freskói után *Anton Maulbertsch* alkotásai előtt. Az egykori karmelita templom mennyezetfreskói s oratóriumának feszületképe nemcsak az előbbieket szárnyalják magasan túl a művészi elgondolás bensőségével, a jelenetezés világosságával, a festői előadás elegáns könnyedségével, a kompozíció és formakészség fölényes biztonságával, a selymesfényű tört színek delikát harmóniáival, de önmagukban is a csúcsponthoz közelítő állomását jelentik egy nagy egyéniség művészi fejlődésének, alkotóereje teljében mutatva be a mestert, aki legszebb műveit az egykorúak tétele szerint is éppen magyar földön hagyta reánk.

A freskók a Szent Szűz életét és küldetését ábrázolják. Sorrendben visszafelé haladva, a szentély mennyezetén a megváltás misztikus ígérete tárul elénk szimbollikus ábrázolásban. Lenn a földön, üde zöld növényzettel borított szikla tövében a bűnbeesett emberpár tekint sóvárogva a magasba; mögöttük felszálló gőzben, vörhenyes tűzfény előtt a bukott sátn fordul el rémülten, eltakart arccal az égi jelenés elől. Balról a szikla tövében egy vizionárius alak, mágiikus dicsfénytől övezett arccal, kezelt égnek emelve: Ézsaiás próféta olvassa az előtte kitért könyvből a jövendőölést: „Annakokáért ad az Úr néktek jelt: lme egy seplegtelen szűz fogad az ő méhébe és szül fiat és nevezi azt Immánuelnek” (VII. 14.). A sziklán egy ifjú halad fölfele, szeméit eltakarva az égi fényesség elől; a bűneitől megváltott s a magasságokba vágó ember szimboluma. S fenn az ég szelíden derengő, sárgás fényességében, köd és páraszerűen könnyed rózsaszín felhők között, szinte légtelen finomsággal odalehelve a csillagkoszorús, lilomos Szűz jelenik meg: a messzi ígéret égi magasságokban.

A hajó első mennyezetképe Mária mennybemenetelét ábrázolja mozgalmal jelenetezésben, világos előadásban, mélyebb, teltebb színekben. A kompozíció nem egészen isme-

retlen, sőt nem is újszerű Maulbertsch művészetében, magyar földön sem. 1765-ban megfestette már a bogoszlói kápolnában küssé elterő változatban s később, a székesfehérvárihoz közelebb álló változatban megismételte a pápai plébániatemplom egyik kisebb mennyezetképén. Elgondolásban, az égi jelenés és földi történéss egymásbaáramló egységében, a nyitott sír körül álló s elragadtatással fölfelé tekintő, mozgalmass csoportok s a felhőkön sugárzó arccal ég felé szálló Szűz és kísérő szárnyas kerubok csoportjának eszméi és formái egybekapcsolásával a velencei művészetre nyúl vissza. De mégis mennyire eredeti, mennyire egyéni utakon járó Maulbertsch alkotása, mennyi új színbe és formai gazdagságba öltözteti az átveit, tradicionális, de üres sémává nem merevült kompozíció! Színei teltebbek, mélyebbek s nagyobb foltokat adók, mint a szentély képén, különösen a földi zónában, amelyből finom átmenettel fokozza le fölfelé a színek tűzét s mélységét, hogy az égi szférában a leheletszerű, légiesen könnyed, megtört gyöngyházfényű, halovány színek gyengéd harmóniában olvadjanak fel.

Maulbertsch, művészetének ebben a korszakában, szemben a korábbi kremsleri freskómű ujjongó, tobzódó, harsogó színszímfóniájával, csakugyan a selymesfényű tört színeknek s halk harmóniáknak freskóban már szinte felül nem múlható, telepőli virtuóz mestere. Teljes pompájában tárul elénk e színgazdság nem sejtett finomságokkal a harmadik mennyezetképén, Mária születésén. Amit itt színből, tónusban nyújt, az művészetének egyik csodája. Hiába próbálnók a színleírást, hiába emelnők ki az egymásbajátszó, átvadók, reflexekkel egymásra utaló színek egységéből, mint megfogható színfoltokat, az edény vagy Szt. Anna takarójának aransárgáját, a baldachin nedvzöldjét, a karszékre veteit, aranszegélyű palást világos kobaltkékjét, az előtérben foglalatoskodó nőalakok palás violába tőrő karminvörösét és selymesfényű rezedazöldjét vagy az égi jelenés irizáló gyöngyházfónusait: a műalkotás élő valósága legfeljebb élettelenül omlana szét előtünk. Halk és könnyed, fátyolos tónusban, ezernyi színből pompázik a kép, mint nyári párák hajnalon a fűszálon rezgő harmat-

cseppeken megtörő napsugár. Művészi hatását csak fokozza a kompozíció világossága, az előadásnak a barokk mennyezetfestésben éppen nem gyakori lírai bensősége s a csoportfűzésnek kecses rokokó pózoktól ugyan nem, de színpadiasságtól mentes belső őszintesége. A hozzá készült lavírozott tollrajz, amelyet a bécsi Albertina néhány évvel ezelőtt iktatott viszonylag igen magas áron gazdag gyűjteményébe, hasonlóképp egyik legszebb darabja Maulbertsch grafikai művészetének.

E festőien gazdag kompozíciókkal szemben az elgondolás bensőséges áhitatával s az előadás nemes egyszerűségével ragadja meg figyelmünket az oratórium feszületképe. Síma, szürkés háttér előtt a kereszten függő Megváltó fájdalmas, megdicsőült arccal. Semmi több. S mégis a nagy áldozat mélyesen bensőséges ábrázolása, stílusban és formai megoldásban pedig a mester művészetének egyik termékenyítő forrására, Rubens és Van Dyck hagyományokhoz való igazodására utal meggyőző bizonyossággal.

Szóljunk még a freskók üde rózsaszín, gazdag pompájú rokokódíszes — sajnos, erősen újrafestett — keretezéséről, szóljunk a pendenti-falakokról, amelyek egyike-másika, így a hárfázó Dávid király, vagy Judit Holofernes fejével, maga is külön figyelmet érdemlő kis műalkotás s delikát csemege a művészet inyencei számára.

Az oltárképek közül az első kettő, balról Szent József halála, jobbról Mária nevelése, egyelőre stíluskritikai vizsgálattal, ugyan csak Maulbertsch művének bizonyul. Az előbbinek kisméretű olajvázlatát is megtaláltuk a wihringi cisztercia kolostor képtárában. Sajnos, nem a legjobb állapotban vannak. Mindkettő egy tradicionális és a barokkban sokszor megismételt, sokat variált kompozíciónak egyéni és újszerű változata: az előbbi végső fokon Maratta művészetére, az utóbbi G. B. Pittonira megy vissza. Ugyancsak Maulbertsch művészetét sejteti a még rosszabb karban lévő jobboldali hátsó oltárkép is.

Mikor keletkezett e freskómű? Ma még eldöntetlen kérdése a kutatásnak s amíg az eredeti források napfényre nem kerülnek valahonnan, csak stíluskritikai vizsgálattal és bizonyos történelmi következtetéssel

férkőzhetünk közelebb a megoldáshoz. A mester szignatúrája a Mária születését ábrázoló freskón — „*A. Maulbertsch Inv. et Pinx.*” — is évszám nélkül való s így ez sem segít át a forrás perdöntő hitelességével a nehézségeken.

A freskók stílusa kompozícióban, színben, tónusban a mester művészi fejlődésének középső szakaszára utal. Arra a korra, amikor Ifjúkorának a festői lehetőségek határán járó, színben és formagazdagságban tobzódó művészete meghiggadt, de viszont a klasszicizmus új igazodása még nem jelenkezik. Schwechat és Mühlfraun a két szélső határ, amelyekhez e freskók legközelebb állnak s amelyek közé a székesfehérvári mennyezetképeknek stíluspszichológiai szükségszerűséggel esni kell. Amazon túl vannak, emezen innen; amaz 1765, emez 1777. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a templom a Pauer idézte számadások szerint 1769-ben készült el teljesen, legalább is erre az évre esnek az utolsó kifizetések,¹ úgy szinte teljes biztonsággal tehetjük a freskók keletkezését az

1760-as évek végére, 1767–1769 közé. Ennél megközelítőbb s egyben fejlődéstörténetileg is indokolt dátumot stílusbeli következtetéssel nem adhatunk; véglegesen pontos megoldást csak az esetleg még napfényre kerülő frott forrásoktól várhatunk.

A freskóművet a Műemlékek Országos Bizottsága 1906-ban restauráltatta. A munkát végző Kern Péter és Novák József elég kegyeletes kézzel állította vissza régi pompájában a műalkotást, bár itt-ott némi utánfestéstől sem tartózkodott.

A székesfehérvári három nagy freskómű — alig két évtizednyi időköztől elválasztva — három egyéniségben három művésztypust revelál: a mindig egyenletes, konvencionális formakésztségében biztos, mélyebb problémákkal nem küzdő akademikust, a nagyok nyomában tapogató, elkésve járó s a művészet fejlődésvonalában mit sem jelentő epigont és az ösztönösen teremtő, gazdag fantáziával és fölényes mesterséggel tudással szabadon szárnyaló, vérbeli és eredeti nagy művészegyeniséget.

Mélyértelmű ellentétben, élményszerű felismerésben.

KAPOSSY JÁNOS

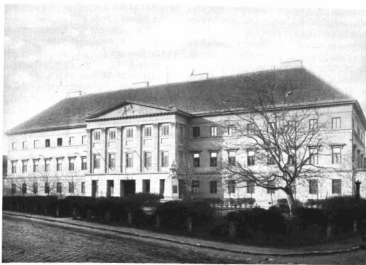
¹ V. ö. *Joannes Pauer: Historia Dioecesis Albae-Regalis ab erecta sede episcopali 1777—1877. Albae-Regiae, 1877. 189. l.*

VÖRÖSMARTY-TÉR

FERENC JÓZSEF-TÉR

MEGYEHÁZA

A KLASSZICISZTIKUS ÉPÍTÉSZEI EMLÉKEI SZÉKESFEHÉRVÁROTT

Székesfehérvár építészeti képében az empire stílus, a tiszta klasszikus hagyományoknak újjáéledése, aránylag kisebb szerepet játszik. A lényeges és nagy építészeti monumentumokat az előző korszakok, a barokk és rokokó stílusok uralma alatt álló időszakok teremtették meg s mint a legtöbb magyar városban, úgy itt is a török hódoltság elmúltával az egyházi építkezések adták meg a formal ösztönzést a vagyoniilag megerősödő polgárságnak, s az házaít a kolostorok, a püspöki palota és székesegyház stíláriis befolyása alatt építi meg. Valamivel később következik be a főúri világ városi házépfítkezése. Amint Pesten a legszebb rokokó palotát a Grassalkovich hercegek építtették, úgy Székesfehérvár legnemesebb rokokó házáát a gróf Zichyek emeltették, — ez a mai városház. A főnemesség után ér el a köznemesség az anyagi jólétnek és a kultúrlényeknek ama fokához, hogy falusi

házáát nemesebb formákban valósítsa meg. A század első évtizede ez, az oszlopsoros falusi kúriák klasszikus korszaka. S röviddel később a nemesség egésze, a „nemes vármegye” országszerte felépíti közös házaít, a vármegyei székházakat, hazafias érzésének kifejezőit. S ezek a székházak a magyar klasszicizmus legszebb építészeti alkotásai. Székesfehérvár, Szekszárd, Kaposvár, Makó, Pest vármegyeházal építészeti kultúránk büszkeségei. Hatalmas oszlopsoros megjelenésükben ékesszólóan tanuskodnak a „reform”-korszak nemességének akaratóról, áldozatkésztségéről, ízlésbeli fejlettségéről. Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor költői hangulatának építészeti kifejezésel ezek a vármegyeházak.

A székesfehérvári megyeház időrendben a legelső. Formál egyszerűsége, monumentális nagysága is emellett szól, de ezt bizonyítja az épület építéstörténete is, melyet

a megyei levéltár irataiból sikerült megállapítanunk. A XVIII. században a megye a Vármegyeház-utca egyik erkélyes polgárházában székelt, azonban mint egy 1798-ból származó írásból kiténik, a századvégén ez az elhelyezkedés igen szűknek bizonyult. Ezért ekkor a nemesség a budai helytartótanácshoz fordult s arra kérte, engedje át az új megyeház építése céljaira a közeli karmelita telket, amely a szekularizáció folytán felszabadult. A helytartótanács a kérésnek eleget is tett, de a napoleoni háborúk éveit nem voltak alkalmasak az építkezés megindítására s az egészen 1806-ig halasztódott. Ez év őszén a bécsi Hofbaubuchhaltung készít alaposan kidolgozott tervet, melynek három lapja ma is a levéltárban őrzetik. A tervezett épület megjelenésében igen nobilis lett volna, királyi jóváhagyásban is részesült, azonban úgy látszik, a megyei vezető férfiak tetszését nem nyerte meg. A terv lényege a hatalmas nagy terem lett volna, kisszámú hivatalos helyiségekkel: úgyszólván csak a megyei gyűlések szükségletét elégítette volna ki. Ezt a tényállást részletesen előadja a megye főispánjának. Űrményi Józsefnek egy kimerítő levele, mely e kor gondolkodásának rendkívül jellegzetes emléke. Űrményi a következőket írja: „Tekintetes nemes vármegye! Minekutána az legközelebbi mult közönséges Gyűlékezett alkalmatosságával Eö Felsőségének az éplendő új Vármegyeháza iránt tett kegyes engedelmé az annak következtetésében költ Helytartói Tanács levele által közönségessé tétetett és egyszersmind az megengedetett Plánum közölteit volna, — legottan, amint az első Alispány urnak jelentéséből értemem, az vala az Tek. Rendeknek végzése, hogy mivel az érdekelt Plánum általjában igen szűk mértékre volna véve és több elkerülhetetlen szükségű alkalmatosságok nélkül szűkölködne, oly házat kellesen építeni, mely több alkalmatosságokat foglaljon magában, de úgy mindazonáltal, hogy ezen megkívánt alkalmatosságoknak szaporítása miatt az honyi Cassára több ne háramoljon, mint a mennyit Eö Felsőége kegyesen megengedett, hanem amennyire a teendő költségek ezen Summát felülhaladnák, azok az már jelen levő és az Vármegyének teljes szabadságától függő pénzekből és ha még ezek is megfogyatkoznának az Megyebeli

Földes Uraságoknak és Nemességnek további adakozásából pótoltsanak ki; ehhez képest egy új Plánum dolgoztasson ki, mely a fentírtszelt Gyűlékezettnek kiküldötjel által számba vett szükséges alkalmatosságoknak mivoltijához légyen alkalmaztatva és így végre ezen mindezekhez alkalmaztatott Plánum vélem, az magam véleményének kinyilatkoztatása kedvéért közöltessen. Ezen említett végzést tehát magam is igen helyesnek lenni tiélvén, azon Plánumot, mely ezen végzésnek következtetésben tsindlatott, mihelyst az velem közöltetett, az Vice Ispány urnaknak jelenléteiben az illető kömivesmesterekkel szorgalmatosan megvizsgáltam és principium gyanánt feltiélvén azt, hogy némely magistrualis Tiszt Uraknak, akiknek csaknem mindenkor jelenlétük szükséges, teljes kvártélyainak, a többinek pedig csak csupán szálló helyeinek kellessen lenni; az kömiveseknek észrevételeimet iderekesztvén a tekintetes Rendek eleibe terjesztem, valóban nagyon fogok én örvendeni, hogy ha a tekintetes Rendek szándékát elérhettem, mert ezen Plánumban egyrésztől minden szükséges alkalmatosságok el vagnak rendelve, másrésztől pedig minden hiába való költségek szorgalmatosan távoztattak. Azon esetre tehát, hogy ha ezen Plánum az Tekintetes Statusoknak helyben hagyását megnyerné és netalán tán mégis a szükséges költségek az fent nevezett fundusokból ki nem kerülnének, magam is, mint megyebeli egyik birtokos ezer R. forintokat segítségül szívesen ajánlok, teljes bizodalommal lévén abban, hogy ezen következtethető esetben a többi földes Uraságok is ebbéli példámot önként fogják követni és önnön birtokai nagyságához mértékelt szíves hazafiai ajánlásaival célunknak elnyeréséhez járulni.

Ami a tömlöczöket illeti a választás kedvéért ide rekesztem tekintetes nemes Pest és Heves Vármegyéknek tömlöcz Plánumait¹, de úgy tartom, hogy ebben az Plánum melyel meglehetne maradni, mely Eö Felsőége által hagyatott helybe, mert ennek elosztását igen helyesnek találom és ha ne talán az tömlöczöknek száma keveseltetne, azoknak számát, ha az föld alatt levők, mind ugyis nedvességük miatt csak betegségeket szülök.

¹ Ezek Pest vármegye mérnökének tervai, melyek az iratok közt fekszenek.

elfognának hagyatni, az Épülethez még egy Contignatot adván kevés köcséggel léhete szaporítani.

... többnyire állhatatos tisztelettel vagyok és maradok a tettes nemes vármegyének Pesten boldogasszonyhava 9-napján 1807, kész köteles szolgálja

Orményi József s. k.

Orményi levele a közgyűlésen felolvastatott s ez, mind az alábbiakból következik, az abban foglaltakat magáévá is tette. Az ügymenetet tisztán nem bogozhatjuk ki, mert az akták sora hiányzik, de az építkezés történetét a következőképen rekonstruálhatjuk:

Mindenekelőtt új terv készítettett, melynek szerzője Johann Tegl székesfehérvári kőművesmester. A reánk maradt négy alaprajz rendkívül primitív rajzkészségre mutat, viszont alaprajzi elgondolásában kitűnő munka. Szembeszökő, hogy Tegl a késői barokk tradíciókon növekedett mester volt, akinek keze nyoma a mai épület belsején erősen érezhető. A homlokzatok hiányának, az épület külső megjelenésére tehát csak következtethetünk. Ugy látszik azonban, hogy a megyei ez a homlokzat nem elégtette ki s ezért alighanem Orményi révén 1807-ben Polláck Mihályhoz fordultak, hogy Tegl tervéhez megfelelőbb, nagyobb szabású homlokzatot készítsenek. Polláck hatalmas arányú, erőteljes homlokzata ugyancsak az iratok közt fekszik, sajnos, igen rossz és megviselt állapotban.

E három terv alapján 1807 májusában elkezdődik az építkezés, még pedig úgy látszik a három tervből készült, annak egyesítését képező negyedik terv alapján, mely tervet az épület mai állapotából ismerünk. Lényegében a Tegl-féle terv valósított meg, nevezetesen annak lépcsőház-elrendezése, emelet-beosztása, folyosóvezetése — ellentétben a bécsi tervvel. Viszont a tervnek az emeleti nagyteremre vonatkozó része helyette bécsi terv vételeit alapul. Míg ugyanis a Tegl nagyterme hosszúka alaprajzi és csak egy emeletoroson lett volna, addig a bécsi terven a nagy terem egy erőteljesen előreugró rizalit révén szélesebb formát nyert, s két emeleten nyúlt volna át. Polláck tervé — amely tulajdonképpen a Tegl-féle tervhez készült homlokzat — csak kevésbé előreugró rizalittal számolt s csak a középső

rizalit hatalmas oszlopsorával nyúlt két emeletre. Az alaprajzi módosítás folytán persze ez is módosult, sajnos olyannyira, hogy a középső rizalit oszlopos elgondolása teljesen elejtett s e hatalmas, de finom architektúra helyére egy robusztus, sokkalt egyszerűbb pillér-architektúra került. Viszont a szárnyak nemes elrendezése teljes egészében kivételzetett. Polláck tervé, mint annak megvalósult része, a kutatás mai állása szerint a mester legrégibb magyarországi munkája s mint ilyen nem egy szempontból emlékeztet bizonyos olaszországi és milánói architektúrákra, nevezetesen a földszint kváderes képzésére gondolunk a második emelet ablaksorának alacsonyágára, erőteljes alárendelésére, ami e korban minálunk igen ritkán fordul elő, viszont Milanóra jellegzetes.

Az építkezés az így keletkezett egyesített terv alapján a kor építőmestereinek megszokott ütemében 5 év alatt épült fel. Az iratok közt fekvő részletes számadási könyvek szerint a kivétel mesterei *Rieder József* és *Walch András* voltak, ácsmester *Niedermeyer*, lakatos *Fellerbauer*, a képaragó *Manz János*. Az építés összköltségei 135.786 bankó forintra rúgtak, míg a rendelkezésre álló tőke 167.824 bankó forint, úgyhogy még tetemes megtakarítás is mutatkozott. (A számadáskönyvekre felhívjuk a magyar ipar történetét kutatók figyelmét, mert azok elterőleg más e korban fródottaktól, melyeket alkalmunk volt tanulmányozni, *magyarul írottak*, s számos érdekes adatot tartalmaznak.)

Az épület művészi jelentőségéről a következőket kell mondanunk: nyilvánvaló az, hogy felépítésében három építőmesternek van része, s így három különböző stílári irányt különböztethetünk meg. A belsőnek úgy a felépítésében mint a részletképzésben egy barokkos hajlamú építőmester kezét érezzük. A lépcsőház elrendezése, az udvari folyosó vezetése és aránya, a földszinti helyiségek, nevezetesen a nagy előcsarnok széles barátságos boltsüvegei a késői barokknak leszármazottai, s mint ilyenek művészi műveltségben a magyar klasszicizmustól erősen elütnek, annak művészi célkitűzéseit nem ismerik. Ugyanez mondható a belső architektónikus részletekről: párkánytagokról és a lépcsőház egymásbafűzött koszorúiról,

balusztrádjáról. A homlokzat kialakításában erős része van egyfelől Polláck Mihálynak, másfelől pedig a középrizalított megtervező ismeretlen bécsi mesternek. Polláck részét már előbb jellemeztük; az ismeretlen mester, — aki nem lehet azonos a belsőnek építészével, — egy kemény, a végsőkig puritán monumentalitást kereső művész lehet. A nagy terem alatti árkádsor hatalmas pillérsora, — amely szinte inkább fal, szűkösön belevágottnégyesögű nyílásokkal, — primitív erőteljességében ritkítja párját. Persze a homlokzat Pollácktól eredő szárnyainak esztetikai értelmét ez a rész némileg lerontja. E részek nagy egyszerűségét Polláck a középrizalított gazdagabb, nagyobb stílusú képzésével akarta ellentétbe hozni, úgyhogy a szárnyak ritmusa szinte csak háttére lett volna a $\frac{3}{4}$ oszlopok által képzett rizalitnak. Ez a művészileg jól elgondolt kontraszt, sajnos, nem szólalhat meg a megvalósult homlokzaton.

Az épületnek azonban igen nagy előnyére szolgál az a tágas tér, amelyen áll. A háromszögletű idom egyik oldalát a szemináriumi épület és templom alkotja. A megyeházzal szemközti oldalon copfos és blederméier polgárházak sorakoznak körülbelül egyenes magassággal, közöttük az apácák leányiskolájának kedves homlokzata.

A vármegyeház a korszak legjelentősebb székesfehérvári építészeti emléke. A többről rövid szavakban emlékezhetünk meg, egyrészt mert sokkalta kisebb jelentőségűek, másrészt pedig mert építéstörténelüket még nem ismerjük eléggé. Sorukban két évtized előtt igen előkelő szerepet játszott a mai Magyar király szálló négyszlopos portikuszával, hatalmas timpanonjával. Eredetileg gr. Schmidegg Tamás, később a gr. Zichy-

család (gróf Zichy Jenő) háza volt, sajnos, kontár kezek teljesen kiforgatták eredeti mivoltából, oroztatát értelmetlen félköríves feléptítménnyel helyettesítették. Pedig formal szépsége, melyre még emlékezünk, néhány ma is felismerhető jellegzetessége előkelő mester kezére mutat. Az emeleti szemöldökpárkányok sajátos elrendezése, összefogása egy átfutó párkánnyal, annyira emlékeztet a budavári miniszterelnökségi palota emeletkiképzésére, hogy nem tartjuk kizártnak azt, hogy Polláck alkotásával állunk szemközt, — annál is inkább, mivel Polláck a vajthai Zichyeknek is tervezett egy kastélyt. Igen kívánatos lenne egyfelől az építéstörténet végleges tisztázása, de még inkább az eredeti állapotnak helyreállítása egy mindenestre föllelhető régi ábrázolás nyomán. Ugyancsak ezen korszakból eredhet az a finom empire ízü emeletes Wertheim-féle ház, amely a Sétátér ugyanezen oldalát díszíti. Derűs graciózus, s igen jó állapotban megőrzött homlokzata a Sétátér fődíszje. *A Magyar király szálló helyreállítása esetén ez az utcafal a magyar klasszicizmus jellegzetes darabja lehetne.*

A kor alkonyán 1851-ben épült a vármegyeházzal szemközt a Ferenc József-nőnevelőintézet háza. Ez épületből azonban már hiányzik az arányoknak az a finom átérzése, a felületek osztásának az az ösztönös biztonsága, amely a század első évtizedének művelt annyira jellemezte. Az ösztönös százados tradíciókon nevelkedett, belülről áradó művészeit itt az archaeológiai tudás váltotta fel, de amíg előbb a kompozíciós tudás vezette a részleteket rajzoló művész kezét, addig itt a részletek dogmájának ismerete bizonytalanná és tapogatózóvá tette azt.

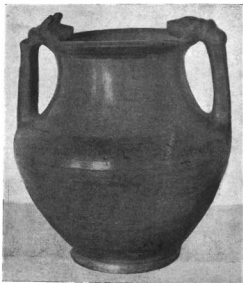
Dr. ing. BIERBAUER VIRGIL

VÖRÖSMARTY MIHÁLY SZOBRA. 1865. Bárá Vay Miklós műveként jelezve

A székesfehérvári múzeum magját az 1875-ban megalakult Fejérvármegyei és Székesfehérvári Történelmi és Régészeti Egylet vetette el. Hivatásának megfelelően a multat nemcsak előadásokkal, évkönyvek kiadásával, kiállítások rendezésével igyekezett ápolni, hanem adományok révén egy kis gyűjteményt is összehozott. A főleg régészeti leletekből, érmékből álló gyűjtemény többszörös vándorlás után szerényen a vármegyeház három udvari szobácskájában húzódott meg. Dr. Lauschmann Gyula vármegyei tisztii főorvos, a helyi történelmi fáradhatatlan krónikása kezdeményezésére, gróf Széchenyi Viktor főispán, dr. Saára Gyula polgármester és Szűts Jenő alispán által vezérelve 1910-ben a Régészeti Egylet átalakult Fejérvármegyei és Székesfehérvári

Múzeumegyesületté azzal a hivatással, hogy az eddig lakat alatt őrzött gyűjteményt Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeum címen nyilvános múzeummá fejlessze. E terv megvalósítása az én kezembe került. A pécsi múzeum megszervezése után Székesfehérvárra kerülve, örömmel vállaltam a szép feladatot. Munkatársam Philipp Isiván főgimnáziumi rajztanár volt. Együttes munkával elérjük, hogy az 1911. május 14-én tartott ünnepség keretében már megnyílhatott a nyilvános múzeum. Helye az akkori iskola, később Ybl Miklós-, jelenleg Szent Imre-utca 16. sz. ház emeletén volt, hol három szoba állott rendelkezésünkre. E helyiség azonban szűknek bizonyult és csakhamar — a szükséges mellékhelyiségek, szolgálakáson kívül — öt szobára bővült. Évek multával adomá-

KELTAEDÉNY ETRUSZK MOTÍVUMOKKAL NAGYHÖRCSÖKRŐL

Székesfehérvári múzeum

RÓMAI BRONZLÁBAS NYELE
KOSFEJJEL

Székesfehérvári múzeum

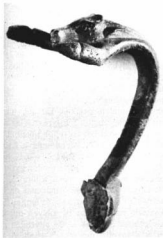
RÓMAI BRONZKANDELÁBER LÁBA
SATIRALAKKAL

Székesfehérvári múzeum

RÓMAI BRONZEDÉNY FÜLE
MEDUZAFEJJEL

Székesfehérvári múzeum

RÓMAI BRONZEDÉNY FÜLE
ÁLLATFEJJEL

Székesfehérvári múzeum

nyok, betétek, főleg pedig gyűjtemények, ásatások révén az őt szoba és a raktárak annyira megteltek, hogy a múzeum fejlődését a helyszűke a megfulladás veszedelmével fenyegette. Menekülni kellett a szorult helyzetből. Ugyanezt sürgette anyagának tudományos értéke is, mely a hazai és külföldi múzeumi körök figyelmét is fölkellette.

Az életrő levegőt, miként a kicsirázáshoz, úgy a már kilombosodott tőrzs továbbfejlődéséhez is Székesfehérvár és Fejér vármegye áldozatkészsége hozta meg. A város 1927 november havától átengedte múzeum céljaira Bognár-u. 5. sz. alatti emeletes házát és vállalta annak külső tartozását. Ugyanekkor a vármegye az épületnek a múzeumi célra megfelelő belső átalakítását vállalta magára. A tetemesen megnagyobbodott, új múzeum berendezéséhez szükséges költségek társadalmi adományokból gyűltek össze. Ez az együttes áldozatkészségtette lehetővé, hogy mikor az új múzeum 1929. október 6-án megnyílt, külső formájával úgy, mint belső elrendezésével — hitem szerint — mintaszerűen illeszkedett bele a vidéki közgyűjtemények sorába.

Udvara és földszinti előcsarnoka a római és középkori kőfaragványokból nyújt tanulságos képet remekműszámba menő példányokkal. A bazilikának egyes kövei valóság-gal gyöngyei a románkori szobrászatnak, míg a gotikus vállkövek őrtási méreteikkel vonják magukra a figyelmet. Összességük beszédes bizonyossága annak az átalakulásnak, melyen Szent István temploma a III. Béla, Károly Róbert, Nagy Lajos és Hunyad Mártyás által végzett átépítések keresztfülment és vett magára az ősi bazilika sfívből kiindulva gotikus jelleggel. Hogy kerültek a múzeumba? Egyrészt az ásatások alkalmával összegyűjtött püspöki kőtárból Prohászka Ottokár adománya. A többi régi építmények falaiból került elő. Néhány műbarát buzgóssága mint szét hullott gyöngyszemeket mentette ki azokat a törmelékekből. Ugyanígy szerezte a múzeum az előcsarnokból felvezető lépcsőház magas falán főszerelt vasrácsokat is, melyek művészi kidolgozása a város török pusztulás után fellendült iparéletének magas szintjéről tesz bizonyosságot.

Az emeleti helyiségek első két terme Fejér vármegye ősi és római kultúrájáról nyújt

áttekintő képet. A különféle eszközök, edények típusainak bemutatása mellett mint egy-séges kép jelenik meg Lovasberény határ-ából a szőszvári őstelepen feltárt urnametéő, míg a pákozdvári leletek újján az egész bron-zkori élet elevenedik meg előttünk. A telep sáncainak és földalatti lakásainak képekben való bemutatása, a tűzhelyfelszerelések, a kő-, bronz-, csont- és agancseszközök gaz-dag sorozata, az edények meglepő változa-tossága nemcsak ismeretterjesztő, de művé-szeti szempontból is sok tanulságot és élve-zetet nyújtó. A vármegye területén előkerült leletek szemléltetik azt is, miként váltotta föl a kultúra fejlődésében a vas a bronzot, mely a keltáknál már csak mint ékszer-anyag szerepelt. Az eddig szabadkézzel készült edénysereget felváltja a korongos keramika. E kornak, a Krisztus születését megelőző III.-IV. századnak enemű, kiváló emléke a nagyhörsögi urna, nemes alak-jával és állatfejes fülével. Hovatartozásá-ról megoszlanak a vélemények. A németek a népvándorláskori, germán kultúra javára szeretnék elkönyvelni, a tényeknek azonban megfelelőbb a hazai tudósunk, dr. Márton Lajos álláspontja, aki Krisztus előtti idő-kből származtatja és akinek véleménye szerint mint etrusk importáru került a vele együtt talált, minden kétséget kizárólag kelta le-tek közé.

Gazdag a múzeum olyan fejérmegyei lele-tekben, melyek itáliai vonásai már átvezet-nek a meghódított Pannonia római kultúrá-jába. Ennek képviselői a múzeum ásatásá-val feltárt alsóbb-brzsoeki urnasfrok telje-sen ép hamvvedrekkel, figurális bronzedény-fülekkel. Az egyik madárfejekkel, a másik szarvasfejből kinyúló lábakkal támaszkodott a peremhez, alsó részük Meduza-, illetőleg Attis-fejrel tapadt az edény falához. A harma-dik egyenes, kosfejes példány tálának volt fogója. Nagyban emelik a római gyűjtemény művészeti értékét a bronz Istenszobroskák, a mitologikus jeleneteket ábrázoló kisebb domborművek és nagyobb kőfaragványok, minő a provinciális kidolgozása miatt ér-dekes és értékes nánapusztai Diana-szobor nyíllal és kutyával. A keramikában kiváló Apolló tanagraszobroszkája és Omphalé-nak nagy művészettel készült domborműve. Az üveg- és agyagedényekből Dunapentele római telepe juttatott művészeti becsű példá-

nyokat a múzeum gyűjteményébe. Legszebbjük egy pávákkal és borostyánlevelekkel díszített terra sigillata pohár. A múzeum egyéb efalja edényei mestereik nevével szolgáltatnak értékes anyagot a belyeges edényeket tanulmányozó kutatóknak.

Népvándorláskori leletekben számra nézve Székesfehérvár temetőinek mellékleteit, értékekben azonban az igazi avarsréleteket illeti az első hely. A lelet részlet: kard, aranydíszekből és két csatból álló fegyverőv-garnitúra, ezüstlemezéből készült egy pár tarsolyszegély, néhány kisebb arany- és bronzmelléklet, ezüstpohár, agyagbögre, sarló és vaspántok. A szablya hajlott pengéje jellegzetes nomád típus; tövisnyúlványos keresztvasát aranylemez borítja. Elkorhadtt fahüvelyét szintén aranypánt díszíté. Az aranylemezről préselt övdíszeket fonatos dísz és színes betétek befoglalására szolgáló rekeszek ékítik. A garnitúra egy darabba öntött, ezüsből készült fűcsatjának állatmotívumos díszítménye, a szablya alakja, valamint az aranylemezek kivétele a leletet az elsőrendű, vezérszeretpélt játszó, avar emlékek közé emeli. A népvándorlás korát követő közép- és újkori régiségek nagyobárá haditörténeti tárgyak, kardok, csatabárdok, harci fokosok, buzogányok, sarkanttyúk korszerint következő rendjével. Kiegészítik ezt a székesfehérvári várképek és egy külön tereben az 1848-49-iki szabadságharcotól napjainkig terjedő honvédelmi és kegyeleti emlékek. Gróf Eszterházy Móric ugyanitt kiállított letéjét magában foglaló fegyvergyűjtemény ezüst- és aranyveretes kováspuskái a XVII.—XVIII. századokbeli fegyverkovácsásg remekművel.

A székesfehérvári múzeum egyedülálló különlegessége a Prohászka Ottokár-szoba a nagy püspök, szónok, fró és emberbarát sokféle emléktárgyaival. Az emlékek sorozatát arcképek nyitják meg, melyek időrendben szemléltetik Prohászka alakját ifjúságától haláláig. A képek alatt kiállított imakönyvek, stóldák, kéziratok lelket varázsolják elének. Az ugyanitt látható frószeretek az egyszerűség jelképei. Állóíróasztala, ahol lélekméntó gondolatait papírra vetette, az azt díszítő szentképek és apróbb emléktárgyak szintén a múzeumba kerültek. Kopott, folto-

zott reverendái az aszkétái juttatják eszünkbe. Még illaszín püspöki palástja alatt is ott rejtőznek viseltes voltának átlátszó nyomai annak jeléül, hogy aki hordta, ugyancsak távol állt a hiúságtól. Kezének mása, melyből annyi bölcsesség és áldás áradt szerteszét, nemes arcának halottl maszkja Bory lenó művei és adományai, bronz fejszobrát zsákodi Császér Jánossal mintázta meg a székesfehérvári múzeumegyesület. Harmónikusan illeszkednek hozzájuk a részvét-koszorúk szalagjai, az a két gyászlobogó, a tetemét szállító vasúti mozdony szomorú ékei. Mindennek összegyűjtésével a múzeum nemcsak Prohászka iránt való hódolatának akart kifejezést adni, hanem módot kívánt nyújtani arra is, hogy akik életében tisztelték és szerették, most mint zarándokok járulanak a tőle származó kegyeleti tárgyakhoz és azok megőrzésével, állandó szem előtt tartásával a jövő nemzedék előtt is igyekeznek fentartani a nagy püspök emlékét.

A Prohászka-szoba után következő terem Székesfehérvárnak, e nagymúlt városnak kultúrtörténetét tárja elének. Kezddődik az itt feltárt honfoglaláskori leletekkel, a bazilika és a királysírok kepei az őskoronázóvárost mutatják be, a török hódoltság idejében készített metszetek ennek pusztulását szemléltetik, a XVIII. század művészet emlékei pedig az újjáépülésről nyújtanak áttekintő képet. A különféle helyi vonatkozású iparművészeti tárgyak, színházi és irodalmi emlékek, házi és egyéb felszerelések a mult meleg, meghitt othonszeretetét és társaséletét juttatják eszünkbe. Nagyon gazdag a céhemlékek csoportja, végül a gyűjtemények sorozatát a Fejér megyével kapcsolatos népművészeti és természetrajzi tárgyak zárják be azzal a tervszerűséggel bemutatva, amelynek célja magyarázó feliratok révén ismeretterjesztés, a tárgyak beosztásával pedig az észlelőfejlesztés. A kiállított anyag megválasztásában is nem a tömegekkel való hatni akarás az irányadó, hanem ez anyag szemléltető értéke és helyi vonatkozása annak az elvnek érvényesítésével, mely — vidéki múzeumról lévén szó — címének megfelelően elsősorban és főként a mi viszonyaink között annyira kívánatos szűkebbkörű honismeretet kívánja szolgálni.

MAROSI ARNOLD

RÓMAI SZOBROCSKÁK
Székesfehérvári múzeum

RÓMAI SZOBROCSKÁK
Székesfehérvári múzeum

BACCHUS-
GYERMEK (?) RÓMAI
Székesfehérvári múzeum

TERRA SIGILLATA EDÉNY
Székesfehérvári múzeum

TERRACOTTA
DOMBORMŰ. RÓMAI
Székesfehérvári múzeum

A fehérvármegyei és székesfehérvári városi múzeum jól rendezett archaeológiai csoportjában nem egy művészi értékű darabon akad meg a szemünk. Az őskor emlékei mellett különösen a római emlékek csoportjában találunk iparművészeti szempontból is jelentékeny alkotásokat. Különösen figyelemreméltó egy bronzkandelaber lópatás és maszkos lába, egy női fejfel díszített finom hajlású bronz edény-fül, egy lófejjel díszített bronzfűl, egy bronzlábas tagozott és kosfejés nyele, néhány inkább provinciális és a kisplasztika körébe tartozó szobrocska. Ugyancsak a kisplasztika körébe tartozik egy kis gyermekalak (Bacchus-gyermek) és egy ovális domborműves medallion finoman mintázott nőalakkal.

A római agyagipárnak művészi szempontból legkiválóbb csoportja az ú. n. terra sigillata edények. Ezek testét mindig domborműves, nem egyszer állat- és emberalakok, túlnyomórészt azonban indás növénymotívumok élikélik. A múzeum gömbös testű edényén a leveles indák közt fácska alakja látható.

Az újkori gyűjtemény kiválóan szép darabja egy kis csutoraalakú, gazdag faragású lóportartó edény, melynek teste puszpángfából készült. Rajta vadkanvadászatot ábrázoló jelenetet faragott ki XVII. századi, német eredetű mestere.

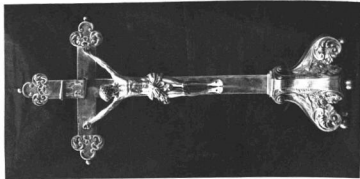
A Szent István-kori királyi templom ásatásainál nem egy érdekes ővöstargy került napfényre. A múzeum gyűjteményében őriz egy aranyozott rézfeszületet, amely gömbös szárával egykor rúdra erősítve körmeneti keresztül szolgált. Ezek az Árpád-kori keresztteken az Isten-ember nem kiszenvedett, hanem inkább eszményített felfogásban van ábrázolva, egymás mellé helyeztet lábakkal. Limoges-moderói zománcal díszített a Menyőd-pusztán előkerült bronz nőalak, egykor vagy keresztnek, vagy egy ereklyetartó ládikának volt díszje. Francia díszítő technikája dacára magyar eredetűnek kell tartanunk.

1858-ban báró Barkóczy László rendelkezése a püspöki udvarban levő artézi kúttól a

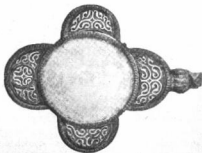
Fazekas-téren levő kútig csatornát építettek. E munkák alkalmával három sírt romboltak szét. Csak néhány darab ékszer került ekkor a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumba. Az 1848-ban fölfedezett sírokat azonban sikerült megmenteni. Ebben volt eltemetve III. Béla és antiochiai Anna, akiknek teteme a budavári Nagyboldogasszony templom kriptájában van elhelyezve. Itt több ővöstargy került napfényre. Az egykori leletnapló szerint ezek a következők: 1. egy kis aranyozott rézkorona, 2. aranygyűrű keleti gránáttal (lanton játszó szírién alakjával). Érdi János, a Nemzeti Múzeum őre folytatta az ásatásokat. A továbbiak során egyenlőszárú négy keresztel díszített ezüstkorona, nyaklánc és melléksz, karperec, gömbös szárú aranyozott rézfeszület, arab feliratu keleti gránatos aranygyűrű és két ezüstsarkantyú került elő. (Részletes ismertetését lásd br. Forster Gyula III. Béla magyar király emlékezete című művében 1900.) Ezek a XII. századi ékszerek bizánci jellegűek.

A fajánsz és mázas cseréptárgyak a magyar keramika kedves emlékei. Ilyen a fehéredényesek (ú. n. habán fajánsz) céhkorsója 1754-ből; testén a fazekaskoronon álló vázából kétoldalt szétágazó jellegzetes magyar virágcsokor adja a korsó fődíszét. A XVIII. századi fajánszkályhákon dísz gyanánt néha egy-egy emberi alakot is ábrázoltak. Ilyen példa a székesfehérvári múzeum ülő, turbános törökje. Az empire-kor szinte egyedülálló emléke egy fatörzs idomú mázas cserépkályha, melynek naturalisztikus felületét domború ágak és Palissy modorára emlékeztető állatalakok (gyík, kígyó) díszítik. A domború díszű olommázás magyar céhkorsók is jó példákkal vannak képviselve.

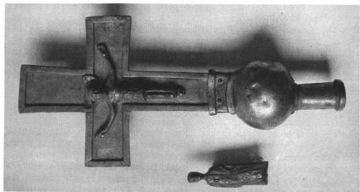
A székesfehérvári székesegyház kincstára is osztozott azoknak a székesegyházaknak a sorsában, amelyek hosszasan kerültek török uralom alá (pl. Pécs, Kalocsa, Eger). Ezekben a középkor emlékei teljesen hiányoznak. De annál bőségesebben van képviselve a XVIII. század. Így van Székesfehérvárott is. A XVII. századból származik a

OLTÁRKERESZT. 1843
SZENTPÉTERY JOZSEF (1781—1869) MŰVE
A székesegyházban

III. BÉLA KIRÁLY ENCOLPILMA

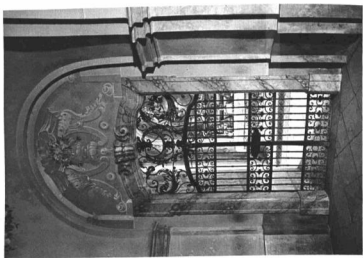
KÖRMENETI KERESZT ÉS ROMÁNKORI NŐALAK
XII. század
Székeshátróti múzeum

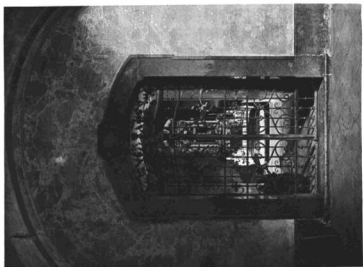
A SZÉKESEGYHÁZ KINCSTÁRA

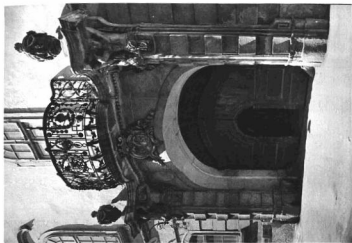
XVII. SZÁZADI LAVABO
A SZEMINÁRIUMI TEMPLOM SEKRESTYÉJÉBEN

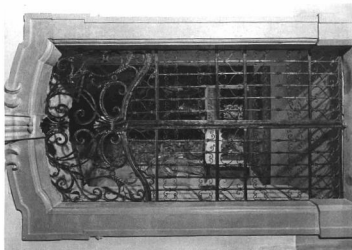
A CISZTERCIATA TEMPLOM SZENT IMRE KÁPOLNÁJÁNAK
RÁCSAJTAJA

A SZÉKESGÖVHÁZ
SZENT ISTVÁN-KÁPOLNÁJÁNAK VASRÁCSAJTAJA

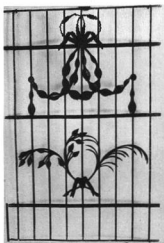
A ZICHY-HÁZ COPF STÍLUSÚ KAPUZATA

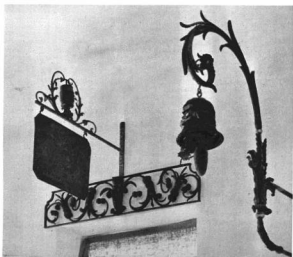
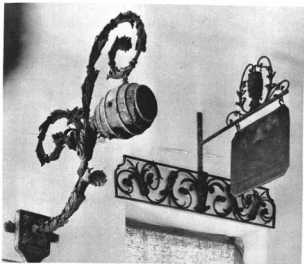
A PAPNEVELŐ INTÉZETI TEMPLOM
BALOLDALI KÁPOLNÁJÁNAK VASRÁCÓS AJTÁJA

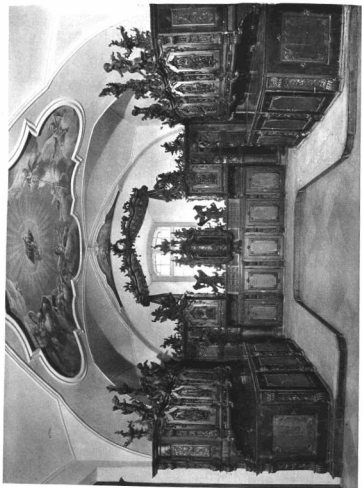
ARANYOZOTT KOVÁCSOLTVASRÁCS
 előbb a székesegyház
 Szent István-kápolnája oltárfülkéjét zárta
 Székesfehérvári múzeum

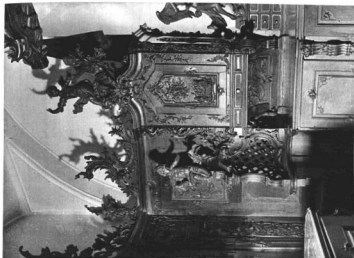
COPF STÍLUSÚ ABLAKRÁCSOK
 Székesfehérvári múzeum

KOCSMACÉGÉREK A XVIII. SZ. VÉGÉRŐL ÉS A XIX. SZ. ELEJÉRŐL
Székesfehérvári múzeum

A SZÉKESFÜHÉRVÁRI CISZTERCIÁ TEMPLOM SENKRETYÉJÉNEK POKKÓ BÚTORZATA. Tölgyfa. 1764—67

A SZÉKESFÉHÉVÁRI CISZTERCI TA MPLOM SIKRISTYEBERENDEZÉSÉNEK RÉSZLETEI

A SZÉKESFEHÉRVÁRI CISZTERCIȚA TEMPLOM SEKRESTYEBERENDEZÉSÉNEK RÉSZLETE

A SZÉKESFEHÉRVÁRI CISZTERCIȚA TEMPLOM
SEKRESTYÉJÉNEK EGYIK TÉRDEPLŐJE

ROKORÓ FARAGÁSÚ PAD A SZÉKESEGYHÁZBAN

A „FEKETE SAS”, EGYKOR JEZSUITA GYÓGYSZERTÁR

Szent István fejereklédjét egykor magában foglaló félgömbös tok. Ez a nemzeti szempontból becses ereklye ma egy 1777-ben Bécsben készült fejereklétyartóban (hermában) van elhelyezve. Jelentékenyebb ötvös-tárgyak egy késő-renaisszance kehely, egy 1717-ből való barokk díszű, karélyos talpú kehely, egy festett zománcképekkel díszített kehely 1754-ből, székesfehérvári munka R. I. ötvösmester jegyével, és egy 1780. évszámú, festett zománcképekkel díszített rokokó kehely, amely Mária Terézia ajándékképpen került Székesfehérvárra. Egy nagy méretű barokk díszű Urmutató szintén bécsi munka.

A miseruhák között egy domború hímzésű casula, Mária Terézia korából, és egy gazdag díszű pluviale érdemel említést.

A XIX. század ismert ötvöse volt a rimaszombati születésű (1781—1862), de Pesten működő Szentpétery József. Az ő trébelőművészetének egyik példája a székesfehérvári püspöki templom kincstárának 1843-ban készült fehér ezüst oltárkeresztje.

*

A kereszténységre való áttérés volt az első lépés arra, hogy a nyugati műveltségbe bekapcsolódjunk, a román stílus kialakulásának elején. Bizánci, olasz és német hatások észlelhetők e kor alkotásain. Szent István király templomokat alapított, a folszerelésről pedig Gizella királyné gondoskodott. Székesfehérvár kereszténykori iparművészeti emlékeinek legelső és ma is meglévő darabja a koronázási palást, egyúttal legrégibb és legjelentősebb hímzett emlékünkné. Eredetileg a székesfehérvári királyi templom részére, Szent István és Gizella királyné rendelkezése, 1051-ben elkészült harangalakú miseruha volt. A bizánci stílus hatása különösen ornamentikáján félreismerhetetlen. Német művészettörténeti írók szeretik németországi munkának feltüntetni. Adatalnok vannak arról, hogy Veszprémben már Szent István idejében apácakolostor volt, ahol némelyek szerint görög apácák éltek; ezek hímezték a királyi templomnak szánt pompás miseruhát, lehet, hogy Gizella királyné személyes közreműködésével. Páratlan érdekességű, hogy maga Szent István király, Gizella királyné és közöttük Szent Imre herceg is (ez utóbbi név nélkül) ábrázolva van a köpenyen.

Valószínűleg már a XI. század végén alakították át a zárt, harangalakú miseruhából nyílt koronázási köpennyé. Ekkor került rá a gyöngyfüzű, keleties rajzú gallér.

A köpenyalapszöveve vékony, bizánci selyem volt, rajta kék sávok közt piros alapon, négy szívből alkotott zöld rozettadíszszel. Ez a szövet azonban az idők folyamán elkopott és ezért a hímzéssel együtt a XVI—XVII. században (valószínűleg 1608-ban, II. Mátyás idejében) egy szívszóri virágosdíszű, lilaszínű brokátra applikálták. Ez adja a palást mai, szederjés színét. A hímzés lapos, ú. n. feketett aranyhímzés, amely az egész felületet gazdagon kitölti. Középen ágas kereszt van ábrázolva, fent a győzelmes Krisztus, mandorlában, tőle jobbra Mária, balra Jézus alakja áldásra emelt kézzel, szívrávonon ülve, mandorlaalakú dicsfényvel övezve. Körbe foglalt 10—10 angyal mellképével díszített ferde keresztzárak alatt kétoldalt 8—8 próféta alakja áll, közöttük Krisztus A—Ω jelzéssel és feje körül kereszt dicsfényvel. Lábaik alatt félkörben húzódó szalagon a készítésre és ajándékozásra vonatkozó felirat olvasható: CASVLA HOEC OPERAIA ET DAIA ECCLESIAE SANCTAE MARIAE SITAE IN CIVITATE ALBA—ANNO INCARNACIONIS XPI MXXXI INDICTIONE XIII A STEPHANO REGE ET GISELA REGINA. (E kazula készítettett és adatait Sz. Mária székesfehérvári egyházának Krisztus születése 1051. esztendejében a XIII. indikcióban, István király és Gizella királyné által.)

Ezután következnek a köpeny leggazdagabb része: széles sávban középen mandorlában trónon ülő Krisztus, áldásra emelt jobbal; kétfelől oszlopok által hordott baldachin alatt 6—6 apostol ül, feletük a küzdő egyház katonái, akik a mennyei Jeruzsálemet védmezik. Ez alatt végül 12 körös keretben az anyaszentegyház első, nevezetes vértanúi sorakoznak, mellkép alakjában hímezve. A középen balról Gizella királyné, jobbról István királyt láthatjuk névvel megjelölve, közben kisebb medaillonban, név nélkül Imre herceget ábrázolták. A közbeeső teret bizánci jellegű indák közé fogott két-két madár osztja ki. A palást szegélye le van vágva, ez okból a díszítmény egy része alul hiányzik. Hossza 1345 cm, szélessége kiterítve 2685 cm. (A koronázási palástrol bizzus-szövetre

készült festett, a pannonhalmi főmonostorban őrizett *másolat* képét a „Magyar Művészet” 1928. évfolyamában a 29. oldalon mutatta be.)

Hazai művészettörténeti irodalmunknak egész sereg megoldatlan kérdése van. Ezek közé tartozik a barokk, illetőleg a XVIII. század emlékeinek a felkutatása, feldolgozása és megfelelő méltatása. Különösen áll ez hazánk XVIII. századi fafaragási emlékeire.

Ezek gazdag sorában is az elsők közé tartozik a székesfehérvári *ciszterciá templom sekrestyéjének*¹ tölgyfából faragott, rokokó stílusú berendezése és a *templom oltárai és padsorai*. Itt nem egy kérdés toul előtérbe: kik voltak mestereik, honnan származtak, hol tanulták művészetüket, milyen formaképzés (francia, olasz, német hatás) érvényesül azokon? És vajjon van-e ezektől eltérő, sajátos helyi jellegük? E kérdésekre azonban e rövid ismertetés keretében nem lehet kimerítően válaszolni.

A sekrestye mesteri faragású berendezése a négyszögű, barokk boltozatú helyiség falai mentén helyezkedik el, amely lent rokokó pilaszterekkel tagolt, alacsonyabb szekrényekből, fent domborműves faragásokkal és jelenetekkel díszített ajtókkal lezárható kehelytartó szekrényekből és két térdeplőből áll. A szoba tengelyében levő falfülkével kapcsolatban, faragott rokokó baldachin alatt, két térdelő angyal közt emelkedő középszekrény oltárszerűen van alakítva. A térdelő angyalok a Donner által a pozsonyi főoltár részére ólomból készült (jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban levő) angyaltípust képviselik. Ajtaján Krisztus siratásának jelenete van domborműben ábrázolva; a háttérben a kereszt dicsfényben, felhő közt látszik. A dombormű rokokó kerete a kor gazdag fantáziájának és mestere könnyed vésőjének eredménye. Mesterét névszerint ezideig még nem tudjuk. A jezsuiták naplójának szavai szerint: „mestermunkák és a templom szépségére ráteszik a koronát.”

A magyar rokokó faragásnak ez a kiváló

példája 1764—1767 közt készült. De nemcsak ornamentális, hanem egyúttal figurális dísz is meglepően gazdag és tökéletes. A lángnyelvszerűen felcsapódó koronázó részben pompás vázákat és élénk mozgású anygalkákat helyezett el a mű kitünő mestere, aki egyébként a szekrény felső részének ajtajain jórészt a templom oltárképeinek festett jeleneteit örökítette meg, nagy tudással, faragott domborművekben. A tabernaculumos középrészről balra, az első ajtón Mária mennybemenetelét láthatjuk. Az előtérben a rózsákkal díszített, nyitott sír mellett Szent Pál alakja áll, jobbról pedig Szent Péter a sír szélén ül. A sír mögött álló három alak, az előbbekhez hasonlóan, az ég felé tekint, ahol az Istenanya felhők közt, angyalok kezén, az ég felé emelkedik. A tabernaculumtól jobbra Nepomuki szent János megdicsőülését szemlélhetjük, Mária mennybemenetelével rokon elosztásban. Ez a dombormű némileg a főoltár freskóképeinek kompozícióját használja fel. A szekrénycsoport baloldali szárnyának középpontján — a szószek mellettti oltár képe nyomán — a kálvária jelenetét, vagyis a felfeszített Krisztust ábrázolta a mester.

Különálló, impozáns bútor gyanánt illeszkedik be az összhátába a két, hasonlóan gazdag faragású és könnyed rokokódíszű térdeplő. Az oltárszerű felsőrészt középmezőjében, a jobboldali térdeplőn, Szent Pál alakját térdelő helyzetben, a tövében szemlélhetjük. A szent kezében finoman faragott feszületet tart. A földön fekvő kard Szent Pál jelvénye. A baloldali térdeplőn Szent Péter alakja, álló helyzetben, a keresztfán függő Krisztushoz imádkozik, összekulcsolt kezekkel.

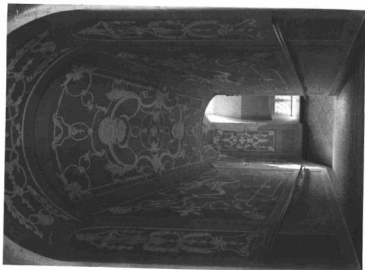
A sekrestye páratlan berendezésének művészi összhangja, az idők folyamán kialakult, szinte a bronz hatását megközelítő színe és nemes gazdagsága a legkiválóbb fafaragási emlékek közé sorozták ezt a mesterművet. Kiváló mestere bizonyára a jezsuitarend tagjai sorából került ki; amire másutt is nem egyszer találunk példát.

A templom hasonló szépségű oltárai, padjai és szószéke a sekrestyebereendezéssel rokon alkotások. Az oldalkápolnában elhelyezett gyóntatószékek kissé nehezebb díszítő formái más kézre vallanak.

¹ Lásd Kapossy Endre dr.: Művészeti emlékek a ciszterciák székesfehérvári templomában és rendházában című tanulmányt. 1911.

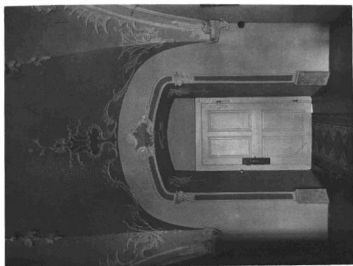
A CISZTERCIÁK RENDHÁZÁNAK LÉPCSŐHÁZA

A CISZTERCIÁK RENDHÁZÁNAK LÉPCSŐHÁZA

A PÜSPÖKI PALOTA NAGYTERMÉNEK RÉSZLETE

A Ciszterciarendház
egyik szobájának stuccós díszítése

Ezekkel az alkotásokkal szinte versenyre kelnek a karmeliták,¹ ma a papnevelő intézet templomának gazdag oldalai és ölgyfafaragású sekrestyébútora. Ez utóbbiakon a lecsüngő virágfüzér-motívum kedves részlete a gazdag rokokó díszítésnek.

A könnyedebb rokokó faragás példája a ciszterciá templommal szemben levő szép gyógyszertár, mely az egykori kőszegi Jezsuita gyógyszertár mellett (jelenleg az Iparművészeti Múzeumban) a legjelentékenyebb az országban. Közepén elhelyezett szekrényes asztala későbbi eredetű. Rajta az empire kor jellegzetes oszlopaí és díszítő elemelt láthatjuk.

A székesegyház orgonakarzatának tövében kétoldalt egy-egy rokokó faragású pad van elhelyezve. Hármastagozású homloklapján a középfogott két mezőben a rokokó mozgalmal díszítése helyezkedik el.

Művészi szempontból megkapó hatású a székesegyház szentélyében kétoldalt emelkedő oratóriumfal díszítése. A copf stílus füzerei és az aranyozott ornamentika egyéb motívumai elárulják, hogy csak a XVIII. század második felében keletkezhetett. Ugyane korból való az anygalkákkal díszített szószék is.

A ciszterciá rendház lépcsőházának mennyezetét és oldalfalait barokkos rajzú, az ebédlő mennyezetét pedig rokokós (a sümegi püspöki kastély egyik termében levővel rokon) stucco díszít. Ezenkívül még néhány helyiségben (így a könyvtárban is) találunk stucco-díszes mennyezetet. Ezeknek a mesterei többnyire Olaszországból, — legtöbbször azonban Ausztria közvetítésével, — kerültek hozzánk.

Íde sorozhatjuk a papnevelőintézet ebédlőtermének boltozatos stucco-díszes mennyezetét is.

Az 1800 körül copf stílusban épült püspöki palota belső berendezésében leginkább az empire és biedermeier stílus érvényesül.

¹ Köztük működhetett — Székfi Ignác theológiai tanár értekezés kölése szerint — a belorországi (Hofmark) származású Hauser Lőrinc, rendi néven Eliaeus — a sancto Basilio — karmelita szerzetes (sculptor). Az 1787-es névjegyzék felsorolása szerint akkor 60. életévén felül volt; később már nem fordul elő a neve.

A nagyterem és az egyik fogadó szép, fehér-mázás, hengeres kályhája részben a copf, részben az empire-kor jellemző formáit mutatja.

A XVIII. század *vasművészete* oly jeles alkotásokkal van képviselve hazánkban, hogy azok méltán állíthatók a külföld legjelesebb termékei mellé. Ez a nagyobb építési tevékenységgel függ össze. Városainkban a polgárság, főuraink birtokaikon egymással vetélkedve építkeztek. Az Olaszországból hódító útjára indult diadalmas barokk stílus hazánkban is gyökeret vert: kastélyok, templomok, lakóházak keletkeztek, amelyeken a kovácsoltvasműveknek is megfelelő szerep jutott. Az emlékek is aránylag elég szép számban maradtak fenn. Megtaláljuk nemcsak a barokk, hanem a rokokó és a copf stílus alkotásait is.

Székesfehérvárott is nem egy barokk-kori vasrács még eredeti helyén található. Úgy a szemináriumi (egyor karmelita) templom, valamint a ciszterciá (egyor pálos) templom jobb- és baloldali kápolnájának szemöldök-rácsos, kétszárnyú ajtaja annyira rokon, hogy szinte egy mester jellegzetes barokk rajzú munkájának tekinthetjük. A székesegyház baloldali kápolnájának rokonrajzú rácsajtaján mestere már inkább a rokokó formakincsét alkalmazza.

Ennek a kápolnának oltárfülkéjében őrizték egykor Szent István fejereklézetartóját és a fülke nyílását dúsrajzú, a rokokóból a copf stílusba hajló, aranyozott kovácsoltvasrácszat zárta el (jelenleg a múzeumban). Szépen formált füzerei és akantuszlevél-díszei mesteri kézre vallanak. A múzeum őrzí egyúttal a plébániaépület (egyor Hiemer-ház) I. emeleti folyosójának barokk, rácsos ajtaját, melynek szemöldökét a Hiemer-család címere díszíti.

Egyszerű, de finomrajzú, copf-stílusú ablakrácsokat láthatunk még a múzeum lépcsőházában, ahol még a XVIII. sz. végéről és a XIX. sz. elejéről néhány konzolos kocsmacégér is el van helyezve.

Művészi szempontból is jelentékeny a Zichy-féle ház XVI. Lajos stílusú szép kapuzatának kovácsoltvasrácsa.

CSÁNYI KÁROLY

KÁLYHA. XIX. SZ. É.
Székelyföldi múzeum

ÍLŐ TÖRÖK, FAJÁNSZ KÁLYHARÉSZLET. XVIII. SZ.
Székelyföldi múzeum

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF (1861–1927): ŐSZI TÁJ SZINNYÉN
Dr. Kepes János úr gyűjteményében

FERENCZY KÁROLY (1862–1917): NAGYBÁNYAI TÁJ
Dr. Kepes János úr gyűjteményében

A gyűjtemény, amelyről itt szólunk, jóformán ismeretlen, bár legjobb mestereink egész sora van benne képviselve. Fél száz festmény: annyi, amennyi harmonikusan illeszkedik bele egy úri lakásba, anélkül hogy azt otthonias hangulatából kiköken-tené. Aki ezeket összegyűjtötte, dr. *Kepes János* kir. közjegyző úr, mindennapi barátul invitálta a művészetet s nem muzeális okmálynak. Személyes ízlése és érzeke vezette, amikor éppen ezekből a képekből alakította legmeghittebb környezetét. Az ilyesmi sokkal ritkább, mintsem az ember vélné. Az is eléggé ritka, hogy valaki a sokféle irány hatásaitól függetlenül valóban művészi értékeket válogat maga köré, bármily korszak szülöttei is azok. Láttunk itt képeket, amelyek szerzői allg pár éve hogy elhagyták a Képzőművészeti Főiskolát, s láttunk olyanokat, amelyeket ezek egykori tanárai, sőt e tanárok tanárai festettek. Így nyúlik vissza a Kepes-gyűjtemény olyan korszakba is, amelynek uralkodó planétái *Lotz*, *Székely*, sőt az ezeknél még öregebb *Ligeti Antal* voltak. Egy romantikus rajzú, világítási ellentétekre épített „Várom” képviseli őt, egy szintén kisméretű, jóval szelídebb tájkép pedig *Telepy Károlyt*. Ebben a sorozatban azonban mindenekelőtt *Székely* és *Lotz* kötött le minket. *Székely* Bertalan szokatlanul kistrétű tájképe csupa bensőség. A motívum meglehetősen igénytelen, de megérik rajta, hogy nagy tehetség avatta finommá. Lejtősen vezetett kerítés mellett fácska magaslik, a háttérben hegyek hideg kékje. Kötetlen, finom, de oprólékoságtól mentes előadása révén *Székely* legkedvesebb kis tájképei közé tartozik.

Lotz Károlytól kistrétű álló „Vénusz”-t láttunk, abból a korszakból, amely még magán hordja a Rábi-iskola mélyre hangolt színeinek nyomait, de rajzának ruganyossága, a karcú típus és a könnyed mozdulat már a későbbi mester tulajdonságait adja. A két váltól a sarkokig lesuhanó körvonalak lendületes folyamatossága magában rejtli *Lotz* szépség-ideáljának magvát. A régiek soro-

zatát *Böhm* Pálnak kicsiny, szürkére hangolt „Stahrenbergi tava” egészíti ki. Egy másik tó-kép, a *Balaton*, függ ennek közlében. Szerzője csak hat évvel volt fiatalabb *Böhm*-nél, de ezt a korkülönbséget szinte fél századnak véljük, ha a két rokokórajzú képet összehasonlítjuk. *Böhm* az akkori müncheni festés értelmében alakította kis képét; ifjabb pályatársa a közömbösített, átlagosított tónusok helyébe a szín tisztaságát és teljességét helyezte. *Szinyei-Merse Pál*, a „*Balaton*” szerzője, ezekkel az eszközökkel valóban megragadta a csodás magyar tó egészen egyéni színhatását; ez a képe idősebb korából való, amikor már sorozatos diadalokat aratott. Ebben a gyűjteményben is, mint mindenütt, ahol megjelenik: ő a legrégebb „fiatal” s ő a legfiatalabb öreg. A Kepes-gyűjteményben oly névsor élére kerül, amelyben itt időrendben ezek a mesterek következnek: *Mednyánszky*, *Rippl-Rónai*, *Ferenczy*, *Csók*, *Perlmutter*, *Fényes*, *Vaszary*, *Iványi-Grünwald*, akik — *Mednyánszky* kivételével — valamennyien a hatvanas években születtek. Szébb névsort ezekből az évekből nehéz lenne összeállítani.

*Mednyánszky*nak „Téli tájkép”-e sápadt sárgából és halk szürkéből van összeszöve, azzal a finom természet-megérzéssel és bensőséges lírával, amely őt annyira jellemzi. A motívum itt is egyszerű: a közep-tér víz tükre, jobbra-balra laponas elterülő partvidék, néhány száradt kóro kusza rajzával. A hang halksága dolgában szinte rokon vele *Rippl-Rónai* Józsefnek egy pasztelle, amelyhez az az emlék fűződik, hogy *Szinyei-Merse*-éknél, Szinnyén készült „Őszi táj”, végig egyetlen szín, az aransárga finom változataiból grafikus élel alakítva. A „Nyár” című képe viszont Kaposvárra helyezi át a nézőt, még pedig *Rippl-Rónai*nak abba a korszakába, amikor apró foltokban rakta fel lazán a színeket s ezzel mintegy a csomózott szőnyeg hatását érte el. Mind a két munka nagyon jellemző műve. A „legnagyobbanyal” festő, *Ferenczy* Károly követ-

PERLMITTER IZSÁK: ATELIER. Paris 1896
Dr. Kepes János ár gyűjteményében

KERNSTOK KÁROLY: DUNAMENTI TÁJ
FÜRDŐZŐKKEL

Dr. Kepes János ár gyűjteményében

kezik ezután. A tájkép motívuma is nagybányai: magas horizontú domboldal, amely felett szürke ég sávjá látszik, egypár könnyű báránnyel felhővel. Széles, agyagszínű út megy haránt lefelé s ezt a diagonállist hangsúlyozza három kereklobbú fácska. Jőformán csak az agyagszín, a zöld, az ég szürkéje színéből kerekedett ki ez a finom tájkép, amely *Ferenczyt* éppúgy jellemzi dekoratív, mint közvetlen természetlátása szempontjából. A kompozíció, amely körülbelül négyzetes keret közé került, jól világítja meg ennek a kiváló mesternek kép-felfogását.

Egyideig nagybányai festő volt *Csók István* is, akinek itt egy jóval későbbi, tengerparton heverő női aktja („Strandon”) látható. *Csók* jellegzetes delikát színében. *Perlmutter* Izsák két képe közül az „Atelier” című még 1896-ból való s az akkori levegős festés értelmében tompa gyöngyházzsín hatású, de ebben a keretben sok a finom változat. Másik képe („Muskátlis ablak”) későbbi erőteljes, a formák kiemelésére is súlyt vető ecsetjárást mutat. E közvetlen valóságfestés mellett új romantika világába vezet minket *Fényes Adolf* „Kirándulás” című festménye. A mesternek abból a korszakából való, amikor egy ós-patinás, regeszerű világot bontogatott ki számunkra: vár a háttérben, borús ég a láthatár felett, nagy és rongyos felhőkkel, amelyek nehéz szürkéje beleomlik a mély kébbe. Apró alakok erős oldalvilágításban, mélyrefogott zöld vegetáció, erőteljes árnyékok szokatlanul érdekessé teszik a képet. *Vaszary* János két kiadásban jelenik itt meg: egyik képe („Nyári táj”), a régibb, mintegy egyesíti magában a formák impresszionista feloldását és festőiségét, amellet érvényesül bizonyos dekoratív vágy is, — másik képe új („Strand”), az előbbtől eltérően az élesre fogott rajz, a kiélezett szín eszközeivel a verőfény erejét, a mindent eldrasztó világosságot játszatja alakjain. Az alakok rajza sommázó, erős feszültségű, az élénk színek töretlenek. Két korszakát jellemzi a két kép a mesternek. *Iványi-Grünwald* Béla, ebben a sorban a harmadik „nagybányai”, mely zöldből alakított magyaros hangú szimfóniát („Alkonyat”), a látóhatárról a magasba emelkedő nyárfák sora érdekes silhouettet ad a kompozíciónak.

A következő évtized szülöttel közül *Réti, Glatz és Rudnay* a nagybányai festői szabadság neveltek. Sőt *Réti* István az, aki igazában megvetette alapjait a nagybányai körnek. Tőle kisméretű képet látnunk: domboldalt fiatal fákkal, azok koronái alatt sötét silhouetben női alak, piros kendővel („Tavaszz”). Az a borongós líra érzik rajta, amely *Réti* sok festményét jellemzi. *Glatz* Oszkártól egy erdőszéle van itt, őt játszódozó gyermekkel („Gyermekek az erdő szélén”), *Rudnay* Gyulától pedig három kép: az egyik ama szélesen odavetett mély gammájú kompozíciók egyike, amelyeken tömegeket mozgat („Golgota”), a másik „Mátranováki faluvége”, sok világítóan fehér felhővel, némi kék éggel, amely alatt melegsűrűn fekszik a határ. *Rudnay* legfinomabban hangolt képei közé tartozik meleg lírája révén.

Hozzájuk két alföldi festő csatlakozik: *Olgyay* Ferenc és *Nyilasy* Sándor. *Olgyay* szolnokvidéki táj képviseli („A Tisza mentén”), szürke tónusú széles táj, *Nyilasyt* kicsiny méretű, világosszínű genre („A kiváncsiak”). A Duna közelébe visz minket *Kernstok* Károly („Dunamenti táj fürdőzőkkel”): két álló akt, három mosónő a mély horizonton, tompa világításban, fölötte magasra szabott ég, sok felhővel. A művésznek közvetlenebb természet szemléletű képei közül való. *Korász* Károlynak festőien feloldott „Nyári táj”-a tartozik még ide és *Czencz* János erdei részlete fürdőzőkkel.

A gyűjtemény legfiatalabb gárdájába, amely más művészeti szemléletű, tartozik *Batthyány* Gyula gróf, akitől két, egymástól kissé eltűt kép van itt: egy „Éjjeli mulató”, ama népes és könnyed groteszk felé hajló kompozíciók egyike, amelyekkel gyakran találkozunk kiállításainkon és egy keményebb vágású kép: *Sobri* Jóska. Ennek két erőteljes szín ad különleges hatást: a cinóberpiros magyarba öltözött haramiavezér és a citromsárga selyempaplan, amely alatt az ünnö szunynyadt. A romantikus tárgy a maga különös groteskságában itt megfelelő interpretációra talált. Egy fiatal székesfehérvári festő, *Kerekes* József, két tájképpel van képviselve, *Patkó* Károly pedig egy „Danae”-vel, amely erőteljes alakjainak szép összeszerkesztésével, csak a főformák kiemelésével ebben a

DR. SAY GÉZA: A PONTE VECCHIO. Olajfestmény
Dr. Kepes János úr gyűjteményében

PATKÓ KÁROLY: DANAE
Dr. Kepes János úr gyűjteményében

RUDNAY GYULA: MÁTRANOVÁKI FALIVÉGE

Dr. Kepes János úr gyűjteményében

VASZARY JÁNOS: STRAND

Dr. Kepes János úr gyűjteményében

gyűjteményben azt az irányt képviseli, amelyet ma neoklasszicizmusnak szoktak nevezni. Mint törzsökös székesfehérvári művész jelen van ebben a székesfehérvári gyűjteményben *Say Géza*, szerepel pedig egy erőteljesen megfestett „Ponte vecchio”-val; az ódon utcaképhez stílusosan illik a széles és pasziózus festés.

Még néhány festmény, rézkarcok s három kisebb méretű szobor egészül ki ezt a sort. A gyűjteménynek, benső értékén kívül, van

még külön értéke is: magyar festők műveiből áll. Ezt nem hangsúlyozhatjuk eléggé. Egy-két emberöltővel ezelőtt még nem ez volt a vezérmotívum egy magyar úr gyűjteményében. Még is sínylette festészeitünk. Ez is egyik értékes tanulsága a gyűjteménynek, mégpedig éppen egy oly városban, amelyben egykor — mint sok más városunkban is — kizárólag külföldi festőket vettek igénybe, a mieink pedig külföldre voltak kénytelenek vándorolni.

LYKA KÁROLY

OSZTRÁK FESTŐ, A KLOSTERNEUBURGI ALBRECHT-OLTÁR
BÉCSI MESTERE: A GYERMEK JÉZUS IMÁDÁSA. 1437. év körül
Philipp István úr gyűjteményében. L. Wilhelm Suida: Österreichs Malerei in der
Zeit Erzherzog Ernst des Eisernen u. König Albrecht II. 197, 36. old. Repr. u. o.

MÉSZÖLY GÉZA (1844—1887): A BALATON MELLETT
Dr. Szűts Gedeon úr tulajdona

KEREKES JÓZSEF: VIHAR A MAROSHEGYEN. Olajfestmény
Dr. Kepes János úr gyűjteményében

ARDENGO SOFFICI: MEDARDO ROSSO, Firenze Vallecchi ed. 1929, 206 11. 42 táblaképpel, 8[°].

Fényes múlt, nagyszerű előzmények után a XIX. században a művészi hegemonia Itáliáról Franciaországra szállott át. Franciaországból indulnak ki a XIX. század folyamán azok az új szellemi áramlatok, amelyek meghódítják és átalakítják az európai államokat.

Itália művészete a XIX. században két irányval viaskodik, a múlttal és a jelenel. A harcban egyformán fáradt ellenfelek állnak egymással szemben. Az egyik fél fáradt epigonja a dicső ősöknek, a másik pedig az Itáliában talált vesztett idegen áramlatoknak keres szülőföldre. Ebben a sivár korban magányos hegycsúcsként áll, egy csak Olaszországon kívül ismert és méltott művész — Medardo Rosso — (1858—1928). Torinóban született s már igen korán Franciaországba vándorolt és itt is alakult ki művészi egyénisége. Rosso idegenkedett a klasszikus művészettől, (Firenzét minden utazásában elkerülte) és mégis öntudatlanul, lelke mélyén a mindent idealizáló, hangos külsőségektől irtózó spirituális olasz művésznek gyermeke. Poetikusan fogta fel a külső világot, csak a fény és árnyék adta meg számára egy tárgy való létezését és ezt az igazságot igyekezett kifejezni művészetében, szobrászatában, rajzaiban egyaránt. Művészete tisztán intuitív, megérte egy új világ keletkezését és megtalálta az ennek megfelelő új kifejezési eszközt, a modern stílust, melyet azután még nagyobb erővel fejlesztett tovább tanítványa Rodin, akitől csak kevesen tudják azt, hogy a hellenisztikus művészet, a gotikus katedrálisokon kívül tanítómestere egy olasz kortársa Rosso, tőle tanulta az impresszionista szobrászat alapvető tanait és nála látta ennek első megfogalmazását.

Rosso számos kiállítást rendezett. Párisban, Londonban (Burne Jones és Rosettivel állított ki) Bécsben, Rómában, Velencében, *Pályája elején Munkácsy Mihály érdeklődött művészete iránt és segítette a fiatal művészt*, amikor a George Petit galériában, és a „Les Indépendants”-ok kiállításán megismerkedett munkáival.

Ennek a kétségtelenül markáns és a művészet-történetben nyomot hagyó művészegyéniségnek szentelt könyvét a finom tollú művészeti író, Ardeno Soffici, aki Rossonak akkor is zászlóvivője volt, amidőn Itáliában egyáltalában nem ismerték és nem méltányolták művészetét. Könyve elejétől végig diáhirambusa Rossonak és egyben kemény, sokszor igaztalan ostorcsapás a modern olasz művészetre és művészeti kritikára. Dicsérjük bátor nyíltságát, magával ragadó lelkességét, amellyel sakra száll, hogy Rosso valóban jelentékeny művészetét megismertesse, de határozottan eltérjük azt, hogy olyan személyeskedő ízi írámdadosokba bocsájkozik, melyek pld. megtagadják Ugo Ojetti

és körétől azt, hogy ők új stízt, új értéket jelentenek a modern olasz művészetben és művészeti kritikában. Soffici ugyanabba a hibába esett, mint az a kritika, amely nem vette észre Rosstól, nem igyekszik megérteni és megbocsájtani mások szellemi szükségleteit, mások elképzelését, mások alkotását.

Kár, hogy tanulmánya nem genetikusabb, teljesen hiányzik belőle Rosso művészi fejlődésének pontosan megrajzolt vonala, ami pedig igen érdekes tanulmány tárgyát jelölhetné és amely egyben magyarázatul szolgálhatna bizonyos tekintetben arra nézve is, hogy az impresszionizmus Itáliában miért nem tudott olyan erős gyökereket verni, mint más északabbra fekvő országokban. Dr. Wolf Rózsa.

KIÁLLÍTÁSOK:

Kotász Károly festőművésznek zürichi kiállítását, melyről folyóiratunk ez évi 4. számában tettünk említést, az 6 müncheni gyűjteményes kiállítása követte július 4-én az ottani Galerie Paulusban. A kiállítás védőjéül müncheni képviselőket, *Vellcs László* követségi tanácsost nyertek meg, dr. Goldenberger bajor vallás- és közoktatásiügyi miniszter Pilar és Klara bajor királyi hercegnők, dr. v. Borscht müncheni v. főpolgármester, Dörnhöffer ritkos tanácsos, képviselő igazgató, gróf Capasso Torre olasz főkonzul, jánoshalmi Nemes Marcell, München társadalmi életének, művészköreibek vezető-egyeniségei jelenlétében nyitotta meg. A bajor sajtó sok rokonszenvvel méltatta a magyar művész alkotását.

Július hó 11-én nyílt meg az *Orsz. M. Iparművészeti Társulat* kiállítása a Technológiai Múzeum helyiségében; ugyanezen hó 13-án az *Orsz. M. Képzőművészeti Társulat Szent Imre emlékkiállítása* a városligeti múcsarnokban; augusztus hó 15-én az *„Árpád-házi Szentek modern egyházművészeti kiállítása”* a Nemzeti Szalomban; ugyanezen hó 31-én a *Szolnoki Művészeti Egyesület* őszi kiállítása az ottani művésztelepen; szeptember hó 6-án a *XII. Nemzetközi építéskongresszus* alkalmából a *„Magyaros Építő-stílus Törekvések”* kiállítása a Nemzeti Szalomban s másnap szeptember hó 7-én a *Nemzetközi építészeti tervkiállítás* a városligeti múcsarnokban.

Felolós szerkesztő: Dr. Majovszky Pál

Főmunkatárs: Dr. Lázár Béla

Kiadó: Ormos György

Magyar Művészet 1930. 7. szám

Szerkesztőség: VII., Erzsébet-körtől 7. II.